

39 / 1/1895,
2

In Republika Knin

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. I. Br. 2.

„Starohrvatska Prosvjeta“ izlazi četiri puta na godinu, t. j. početkom siečnja, travnja, srpnja i listopada, najmanje na dva tiskana arka. Sadržavat će slika, tablica i priloga, kad ustreba. Članovi društva muke će ju primati. Predbrojba za nečlanove u monarkiji iznosi 8 kruna, a u inozemstvu 9 kruna ili 9 franaka. Predbrojba, knjige i listovi šalju se upraviteljstvu društva u Knin, a starinarske vesti, rukopisi i slike za časopis uredniku u Korčulu.

U KNINU 1895.

NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Sadržaj.

	Strana
1. Još dvie rieči o Šubićevu nadpisu iz Ostrvice. (<i>Iterum pauca de inscriptione Subiciensis Ostrica</i>). Profesor Šime Ljubić	71
2. Ruševine crkvice Sv. Luke na Uzdoľju kod Knina sa pisanom uspomenom hrvatskoga kneza Mutimira. (<i>Ruinae ecclesiae S. Lucae in Uzdoľje prope Thinam cum titulo Mucimiri ducis Croatorum</i>). Sa slikama. Frano Radić	74
3. Topografičke crtice o starohrvatskim županijama — nastavak. (<i>Notiones topograficae antiquarum jupanarum Croatarum in Dalmatia — res incepta porro tractatur.</i>) Iz ostavštine ot. Stjepana Zlatovića	79
4. Još dvie rieči ob ulomku pilastra sa nadpisom „Stefaton“. Vidi br. I. str. 23. (<i>Adnotationes ad fragmentum pilastri.</i>) Frano Radić	84
5. Starobosanski natpisi u Bosni i Hercegovini i t. d. (<i>Inscriptiones Vetero-Bosnenses in Bosnia et Hercegovina.</i>) Vid Vuletić-Vukasović	87
6. Hrvatska biskupska crkva sv. Marije u Biskupiji i kaptolska crkva sv. Bartula na sadašnjem Kapitolu kod Knina. (<i>Ecclesia Episcopalis S. Mariae in Biskupia et ecclesia Capitularis S. Bartholomei in Capitulo prope Thinam, res incepta porro tractatur.</i>) Frano Radić	90
7. Plohozrebe sarkofagâ (u kninskom muzeju). (<i>Monumenta classica in museo Thiniensi</i>). Sa slikom. Profesor Dr. Karlo Patsch i ot. Luigj Marun	97
8. Starohrvatski, ćirilicom pisani nadpis iz Povalja na otoku Braću. Frano Radić. (<i>Inscriptio palaeocroatica cyrillicis literis expressa, ex Povalje in insula Brachia</i>)	103
9. Ključić, grad Nelepićev u kninskoj županiji. (<i>Ključić turris comitis Nelepić in jupania Thiniensi</i>). Sa dvie slike. Grgur Urlić-Ivanović	109
10. Primjetbe na izvješće „Katoličke Dalmacije“ o razpravi, koja se razvila u V. odsjeku I. kongresa kršćanskih arkeologa u Spljetu, o plohozrebanom liku sjedeće osobe sa krunom na glavi, na pluteju spljetske krstionice. (<i>Quaedam super relatum ephimeridis „Katolička Dalmacija“ de disputationibus, quas in V. curia Primus archeologorum Christianorum Congressus Spalati de anaglyphente plutei in baptisterio spatatensi habuit.</i>) Sa slikami. Frano Radić	112
11. Izvještaj upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu o društvenom radu i napredku. (<i>Curatores societatis archeologicae Thiniensis referut, quae proximis tribus mensibus acta quaeque assecuta.</i>)	124
12. Oglas. (<i>Publicatio</i>)	128
13. Razne viesti (<i>Variae rerum notiones</i>)	129
14. Bibliografija. (<i>Bibliographia</i>)	130

STAROHRVATSKA PROSVJETA.

GLASILO

HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA U KNINU.

UREDNIK JOJ

FRANO RADIĆ

TEORETIČNI UČITELJ STRUKOVNOG TEČAJA U KORČULI.

God. 1. Br. 2.

BIBLIOTEKA MUZEJA
HRVATSKIH ARHEOLOŠKIH SPOMENIKA
SPLIT

U KNINU 1895.
NAKLADOM HRVATSKOGA STARINARSKOG DRUŽTVA.

DIONIČKA TISKARA U ZAGREBU.

Još dvie rieči o Šubićevu nadpisu iz Ostrvice.

U prvom broju ovogodišnjega *Bullettino di archeologia e storia dalmata* str. 7. gosp. I. Bulić st. piše o *Šubićevu nadpisu iz Ostrvice*, i dodaje njegovo čitanje po sveuč. prof. K. Jirečku od g. 1892. Veli dalje, da sam i ja čitao isti nadpis god. 1891. i sljedeće godine obielodanio u *Viestniku hrv. arkeol. društva* (ali u br. 1. od 1. siečnja 1892., te ga izdao još prije, nego ga Jireček i čitao). Dodaje Bulić i moje čitanje; ali što je najvažnije, to je mukom mimoišao, naime, da sam momu čitanju priložio i veoma dobar fotografički Sandlerov snimak, odkud sam i crpio.

U čitanju jedva da je znatne razlike. Jireček svojevotjno izostavlja ono šest *krstova*, koji diele rieči i broj godine u nadpisu; uzima rieč kao potpunu, dočim je u izvorniku skraćena, na pr. u petom redku *facere* mjesto *face(re)*; umetnuo je slovo u rieči, gdje mu nema traga, na pr. u petom redku *univ(e)rsos* mjesto *univ(er)sos*; izostavio je slovo, koje je u izvorniku sasvim jasno, na pr. u šestom redku s prva *ti* m. *sti* itd. Ovdje opaziti mi je, da u početku sedmoga redka moga čitanja ono T je očita štamparska pogrieška, jer je to krstić † sasvim jasan.

Jireček o ovom nadpisu kaže samo: „Zanimivo je ime *Pauli de genere Subich*, ali neznam kako dolazi do toga na kraju godina MCCCC, ako to nije početak neke druge bilješke u istom nadpisu. Čini mi se, da je ovaj spomenik samo unutrajni dio nekog velikog možda nadgrobnoga nadpisa iz neke crkve“. — Za nas onaj naslov zanimiv nije, jer dolazi često u naših spomenicah. I godina, kada se spomenik podigao, krstom desno i lievo omeđjašena, a na koncu redka i nadpisa postavljena, čini nam se na svom pravom mjestu. A i ma kojoj drugoj biljezki nema ni traga.

Pitajuć pako (a ne kako veli Bulić, postavljajuć si zadaćom, da iztražim), koj je to Pavao Šubić u nadpisu spomenut, požalio sam iskreno, što nemamo do sada nikakve osobite znanstvene radnje, u kojoj bi temeljito iztražena i opisana bila Šubićeva, kašnje nazvana Zrinskijeva, toli slavna hrvatska obitelj, kao što se može reći žalibože, velim sad, i za Frankopansku. Na to će mi Bulić ravno, da ta moja opazka nije bila *umjestna*, pošto je prije devet godina Kukuljević napisao za podlistak „Narodnih Novina“ i naposeb otiskao razpravu pod naslovom: *Zrin grad i njegovi gospodari sa rodoslovljem*, koju ponapokon nije ni sam Bulić rabio, a ni rabiti mogao. Ja sam pako raz-

pravu Kukuljevića, komu čast i slava, dobro poznavao još u što se pisala, i prije nego sam onaj nadpis izdao, letimice pregledao, a ni sloveca za moje pitanje u njoj našao, kao što ni u Du Fresneu, u Sladoviću itd., koji su se istim predmetom poduže bavili. Poznavao sam i ono, što sam sâm izdao u prvih knjigah *Listina*, gdje su navedeni glavni temelji i za povjest Šubićeve obitelji; dočim je ono, što se od drugih pisalo o istom predmetu, navelastito za doba poslie polovice XIV. stoljeća, odkud su i Kukuljević i Bulić crpili, mal ne sve netemeljito i nepouzđano.

Ovu je obitelj, kao što i još njekoje gospodske, a gledao dakako i sve druge u ovostranoj Hrvatskoj (Croatia maritima), uništio još u prvoj polovici svoga vladanja ugarsko-hrvatski kralj Ljudevit I., tako zvaní Veliki. Ovaj, zasjednuvši prijestol, sadje do mala u Hrvatsku, uze Knin i druge mu pripadajuće tvrđjave udovi Veleslavi pok. Nelepića, a njezina sina Ivana odpravi u Cetinu na imanje. Malo zatim prisili kneza Grgura, sina bana Pavla, da mu izruči Ostrvicu, kojom je Grgur upravljao u ime Gjorgja sina pok. Pavla kneza Ostrvičkoga († kol. 1346.), najmladjega sina pomenutoga bana Pavla, a Gjorgja, od koga poteče Zrinjska porodica, odpravi u Zrinj. Još su ostajali u ruku kneževske porodice Šubićeve Kliš, Skradin i Omiš; ali i sve ovo god. 1356—1357. silom si prisvoji hrvatski ban. U isto doba bosanski ban, Ljudevitov saveznik, uze knezu Grguru i ono malo, što si pričuvao bio (*Listine* III. 271). Što je pako još živoga ostajalo ovamo od ove porodice, to je kralj držao u uzama. Republika Mletačka, odpravljajući 18. travnja 1356. svoje poslanike kralju Ljudevitu, nalagala jim, neka nastoje, da kralj pusti na slobodu *unum nepotem et unam filiam olim comitis Pauli* (*Listine* III. 319). Toga radi i Lucius (*Mem. di Traù p. 243*), spomenuv smrt kneza Pavla Ostrovičkoga, piše: *Così la casa Subich de' conti di Brebir, che lungamente aveva signoreggiato in Dalmazia, Croatia e Bosna, restò priva delli stati, che possedava nella Croatia marittima, conservandosi in quella hoggi il solo ramo de conti di Zrino*. Tim se slaže i njegovo stablo porodice Šubićeve priloženo na koncu knjige *De Regno Dalmatiae et Croatiae (Vindobonae MDCCLVIII)* pod naslovom: *Comites Breberiensis de genere Subich*. Svršuje i on sa Mladinom IV. A da je bilo i ma kakova kneza Šubića u ovostranoj Hrvatskoj po smrti Ljudevita I., bio bi se bez dvojbe iztakao kroz ono burno doba, koje je sledilo za kraljice Marije; ali o njih više ni znaka ni glasa. Ostalo je od roda bez dvojbe gdječuda po selih odvjetaکا na posebnih i manjih imanjih, bez kneževskoga naslova i tako pomješanimi pridjevci, da nevriedi ni slediti njihove tragove; na pr. na listini iz Knina: *Ugrinus filius q. Nicolai Ugrinich de Berberio de genere Subich* (Arkiv IX. 54 od 25. trav. 1433.); iz Podgradja: *Matheus q. Pauli Marcovich generationis Subich* (l. c. 55 od 22. ožuj. 1433.); iz Podgradja: *Petrus Obradić de genere Subich* (l. c.). Dapače u oporuci od god. 1456. u Kninu

sastavljenoj, koja se čuva u arhivu Zagrebačkom, jedan nedaje si više kneževski naslov, akoprem knežev sin: *Ego Jacobus de Berberio, filius bone memorie comitis Pauli de genere Subich.*

Kako je pako g. Bulić došao do njegova Pavla IV., koj bi bio umro g. 1413., pa i do svih onih drugih knezova od iste obitelji, koje navadja pri koncu svoje razpravice, Bog ti ga znao. Jamačno spomenikâ nema, koji bi njihovo bitisanje utvrdili.

S druge strane ja sam došao do kneza Pavla Jurjevića Zrinjskoga, jer je bio u ono doba jedini gospodujući *comes de genere Subich*, ako i pod novim naslovom *Zrinjski* od Zrinj-grada na skoro od otca mu pribavljena. O njem imamo spomen u povelji kralja Ladislava od 15. rujna 1406. iz Napulja, kojom kralj obdari Hrvojine zasluge i sa gradom *Zrin* tada u vlasti kneza Pavla *ribellis nostri notorii* (Arkiv VII. 59). Što pako kaže g. Bulić, da Šubićski knezovi, odkad su se preselili u Zrinj, nisu se nikada zvali drugako nego Zrinjski, to se za sada riešiti neda, barem za prvo doba njihova gospodovanja u Zrinju, iz kojega jedva da nam koj spomenik ostaje na vidiku. Obiteljsko prezime svakako je milije od mjestnoga, te se daje teško zaboraviti. Je li nadpis postavljen u Ostrvičkoj crkvi po volji kneza Pavla Zrinjskoga, lasno da je ovaj rabio svoje porodično ime ondje, gdje je koljevka njegovih predja; jesu li ga postavili Ostrvičani u znak zahvalnosti, oni ga drugačije i nebi i nisu mogli prozvati, nego *de genere Subich.*

S. Ljubić.

Ruševine crkvice Sv. Luke na Uzdolju kod Knina sa pisanom uspomenom hrvatskoga kneza Mutimira.

(Sa slikama.)

Pri dnu Kosova polja, na podnožju Promine, pod najzadnjim od onih sedam briegova, koji se od položaja stare Promone prostiru k sjeveru, sa zapadne strane druma i željeznog puta između Drniša i Knina, na onizku brežuljku, stoji groblje pravoslavnog sela Uzdolja. Po sred groblja su ruševine malašne starinske crkve, koju narod danas zove sv. Luke. Debeli, čvrsti zidovi su joj sačuvani do metra i više visine nad zemljom, a okrenuta je sa zapada k iztoku. Tloris joj je u obliku pačetvorine, koja završuje polukružnom apsidom iste širine kao i crkvena ladja. Osobito udara u oči, što su uzdužna platna ove crkvice s dvora učvršćena svako sa tri debela, pačetvorinasta, dobro pružena podpornjaka, po jedan na svakom kraju, a po jedan po sriedi duljine. Podpornjaci se sužuju uzgor. Iznutra pak tri para lezena dieli ladju na tri travca, od kojih su dva prva do apside četvorinasta jednaka, a treći do proceonog zida ima samo polovicu njihove širine. Same lezene, koje diele apsidu od ladje, odgovaraju prama podpornjacima, ostale se s njima ne sudaraju. Na podu crkve, koji u ostalom nije još izpitan, leži među srednjim lezenama kamenit prag, u kojemu je pri desnom i lievom kraju izdubljen žlieb za učvršćenje kamenitih pluteja, koji su sačinjavali *septum* iliti ogradu, koja je prednji prostor crkve dielila od svetišta (prezbiterija). Sredina praga, koja odgovara ulazu u svetište, neima žlieba. Crkva je sad napunjena grobovima sa stećcima. Tlorisu ove crkvice naliči u velike i oblikom i veličinom osnova starinske crkvice, koju je naše društvo odkopalo u selu Biskupiji.

Grobište oko porušene crkvice sv. Luke, pa i nekoliko prostora izvan ograde sadašnjeg grobišta sa sjeverne i istočne strane posijano je stećcima, među kojima jih ima nekoliko, koji odavaju posve starinski oblik i ures. Jedan n. pr. naliči poklopcu rimskog sarkofaga u obliku krova sa četiri akroterija; na drugomu je urezan krstaš-barjak poput onih, što su jih nosili na koplju junaci od XI. do XIII. vieka. Na drugim su stećcima urezani običajni znakovi, kao zviezda, polumjesec, mač itd. Poklopcu rimskog sarkofaga sličnih stećaka, predsjednik našega društva vidio još nekoliko na groblju kod sv. Mihovila na Pokrovniku, te kod Bl. Gospe na Mirloviću. Takovi oblici

potvrđuju mnjenje, da je takova vrst stećaka nastala oponašanjem rimskih sarkofaga. Pošto se seljani Uzdoľja jošte kopaju u groblju sv. Luke, tako su mnogi starinski stećci već propali, a ostanci crkve su razlupani i kojekuda raznešeni. Nad jednim je grobom stajao ulomak hrvatsko-bizantinskog pluteja, razdijeljena dvostrukom troprutastom pletenicom na pačetvorinasta polja, izpunjena ružama i uzlovima, kojega sliku ovdje donosim. Nad drugim nekim grobom stajala je dobro sačuvana nadstupina, valjda za septuma ili ciborija otara crkve sv. Luke, ali joj se je već zameo trag, kao što se obično događja i s drugim staro-hrvatskim spomenicima. Da su po svoj prilici sa crkvice na groblju sv. Luke na Uzdoľju ili s drugog joj suvremenog spomenika i na dalje raznašani bili graditeljski i uresni ulomci, doznaje se po tom, što je kod Čenićeve krčme na Kosovu kao gradivo uzidan jedan uresni hrvatsko-bizantinski ulomak, a nekoliko komada pluteja istoga sloga uzidano je u česmi Pločašu, u istom selu Uzdoľju.

Kopajuć na groblju sv. Luke, nadjoše seljaci slučajno u zemlji značajne uresne i nadpisne kamenite ulomke, kojih se slike ovdje priobćuju, dočim bi se sustavnim razkopavanjem u crkvici i okolo nje svakako imalo naći jošte sličnih ulomaka. Brižljivo i opreznu nastojanju našega pošt. gosp. predsjednika ima se zahvaliti, što je našem društvu pošlo za rukom, da se ovi ulomci spase povjesti i narodu te da budu dobavljeni za naš muzej. Ulomci su svi od biela sitnozrnata vapnenjaka. Uresni motivi, oblik slova i izradba odavaju nam drugu polovinu IX. vieka.

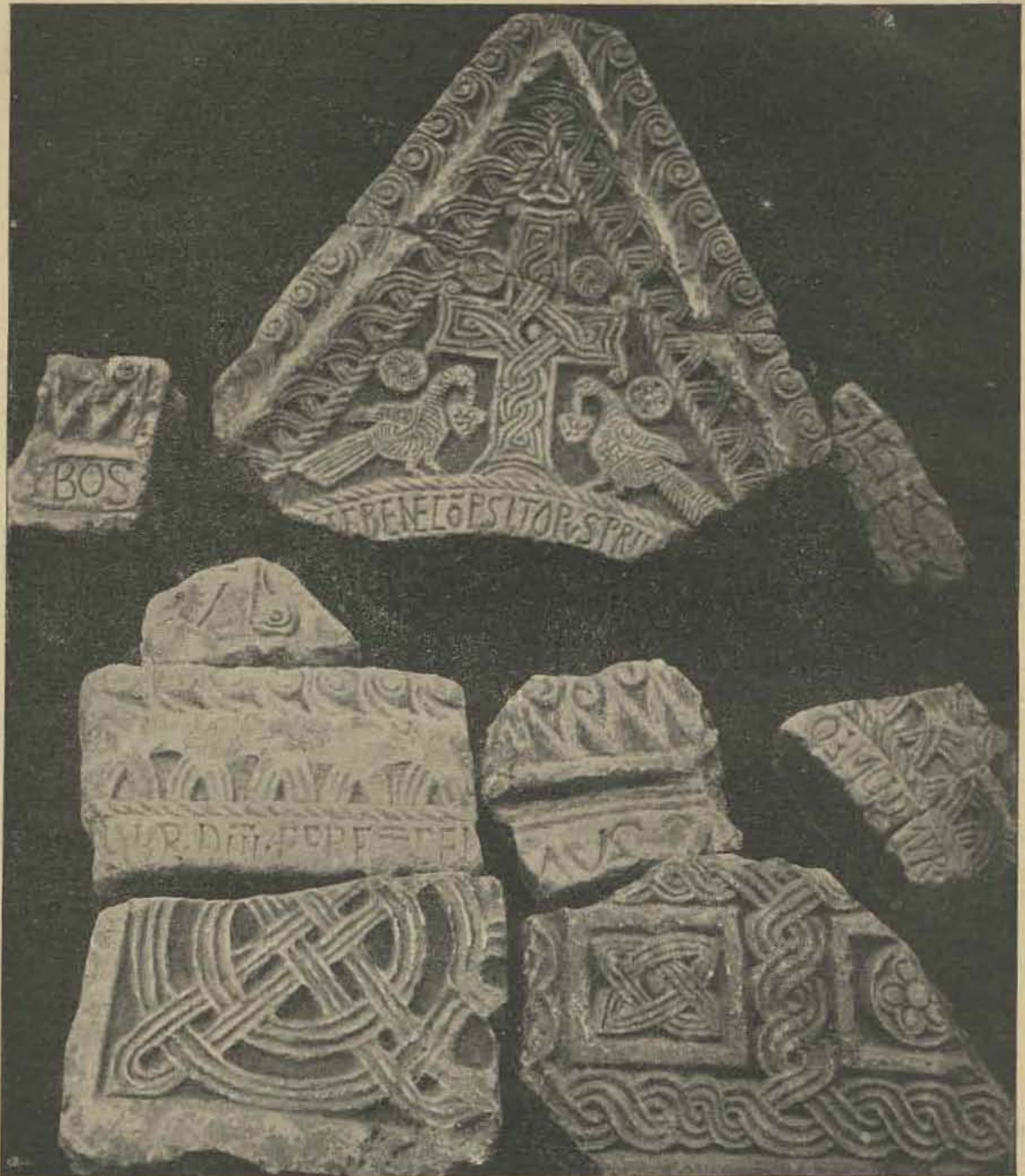
1. Najpoglavitiđi dio ulomaka je onaj, koji sastoji od velikog trokutnog i dva omanja ulomka tegurija sa ograde svetišta ili otara, koji je u cjelini imao biti sličan onomu sa nadpisom SEMEA itd., koji se ćuva u crkvi sv. Petra na Lućcu u Spljetu¹. Ovaj uzdoľjanski tegurij je u vrhu manje oštar od spljetskoga, ali opet oštriji od bolskoga². Veliki trokutni komad prebijen je na dvie pole, gornju i donju, te su mu sva tri kraja okrnuta. Ostaje na njemu sredina luka. Visok je po sriedi 52·5 cm., najveća mu je širina 64 cm., najveća debljina 13 cm. Poput spomenutog spljetskoga i bolskoga tegurija, kojemu nalići još više nego li spljetskomu, toliko ukupnim oblikom koliko i kompozicijom, rasporedom i izradbom plitkih rezbarija, urešen je na kosim stranama dvostrukim okvirom. Vanjski okvir sačinjavaju široke, oble kuke, koje se razvijaju iz zajedničke podine i uvijaju se, ne put unutra, kao na biskupinskom teguriju³, nego kao na bolskom, spljetskom i tolikim jim suvremenim iz Biskupije, koji se nahode u našem Muzeju, estetično put vanka. Nutrnji okvir sačinjavaju troprutasti polukrugovi tako spleteni, da krajevi jednoga izlaze iz središta dvaju susjednih. Polukrugovi se opiru o tanko

¹ Prof. Fr. Bulić: Hrvatski spomenici str. 42—43. Tab. XVI.

² F. Radić: Viestnik hrv. ark. društva. God. XI. Br. 3, str. 65—69.

³ Vidi u I. broju ovog časopisa str. 8.

nategnuto uže. U vrhu kuta, što ga sklapaju dva kosa užeta, je zajedničko središte dvaju gornjih polukrugova jedne i druge kose stranice trokuta, koji

se tako slijevaju u $\frac{5}{6}$ kruga, u gornjem dielu kojega ostaje prostor napunjen trolatičnim simetričnim cvjetićem. Sredinu timpana tegurija zaprema latinski križ, urešen troprutastom dvostrukom pletenicom. Taj križ nije poput onoga

na spomenutom bolskom teguriju odsječeni na sva četiri kraja stranicama timpana, nego je samostalan, a samo se krajevima dotiče njih. Na razkrižju mu je puca obkoljeno pletenicom. U kracima križa se pletenica uvija samo po jedan put, u gornjem dielu dva, a u donjêmu tri puta. Gornji kraj i oba pobočna, koji su pravokutno odsječeni, ponešto su unutra ugnuti te završuju sa dvie male put unutra smotane zavojice, a donji je kraj ugnut i tek malo raširen. S desne i lijeve strane križa je, kao na bolskom teguriju, po paun-ptica, koja ovdje radi tjesnoće prostora nije onako vitka tiela kao na bolskom. I pojedine česti paunovih tjelesa na ovoj ploči su drugčije izcrtane nego na bolskoj. Još su na bolskom teguriju obadva pauna posve jednaka, dok ovdje nisu, kako se lasno razabire na slici. Na bolskom teguriju nose paunovi u kljunu svaki po paomovu grančicu, a ovdje po simboličan grozd.

Od drugih uresa na bolskom teguriju su još u dva gornja kuta križa po simetrična peterolatična slobodna ruža, a ovdje ima više uresa. Na uzdoljnom teguriju je po ruža u krugu u sva četiri kuta križa, i to na izmjence po jedna peterolatična oblih latica i po jedna mnogolatična zavijenih latica. U vrh križa ima još trolistan cvietak poput *triquetre*. I donja stranica timpana obrubljena je užetom, koji je susredištem sa lukom. Na pojasu pod užetom je ostatak nadpisa sa karolinžkim, kapitalnim slovima:

.. C BENE CōPSIT OPvS PRI....

što se čita: (...i)c bene co(m)p(o)s(u)it opus pri.....

Ostanke obrubnih lukova iste veličine sa užetom i slovima istoga oblika i veličine nosi mali komadić ploče iste debljine kao i opisani veći komad tegurija sa ulomkom nadpisa:

..... MYR

dakle dočetakom hrvatskog osobnog imena. Mjeseca ožujka ove godine nadjen je pak i treći ulomak ovoga tegurija, koji pristaje sprieda uz prvi ulomčić i nosi ulomak nadpisa:

... Q: MVNE.. to jest Q: MVNCI (V, N i C u svezi)

koji se čita: ...*que Munci*....., a sa dočetakom MYR, daje cijelo ime

MVNCIMYR.

Po ovomu bi se nadpisu dalo nagadjati, da se je osjem *on*, ili mjesto njega, staroslavenski samoglasnik, ćirilovski Ѡ ili glagoljački ꙗѠ, izgovarao *un*. Imamo ovdje dakle, uz povelju iz god. 892.¹, drugi pisani, i to na kamenu urezani spomenik hrvatskoga kneza *Mučimira* ili Mutimira, Trpimirova sina, koji je vladao koncem IX. vieka. Sva je prilika, da je Mučimir (Mutimir) na svoje troškove dao obnoviti starinsku crkvu sv. Luke na Uzdolju, koja se zato može zvati *Mučimirovom zadužbinom*, kao što je ona na Muću

¹ Dr. Rački: Documenta VII. str. 14—17.

Branimirova, ona u Solinu Trpimirova, crkva sv. Bartula na Kapitolu kod Knina Držislavova, crkva sv. Marije u Biskupiji Krešimirova itd. Na novo nadjenom dragocjenom ulomku vidi se oštar kut, što ga sklapaju koso uže lieve strane tegurija sa lievim krajem luka dolnje strane, pa neima sumnje, da su dva mala ulomka nadpisa nastavak nadpisa srednjega komada, dočim medju njima izostaje još jedan ulomak, tako, da bi se moglo predložiti sljedeće čitanje:

.. (i)c bene composuit opus pri(uceps)que, ili atque Muncimir

2. Drugi je znamenit ulomak komad praga, dug 36 cm., širok 20·5 cm., deo 9·5 cm., koji je s gornje strane obrubljen na isti način kao kose strane opisanih ulomaka tegurija, t. j. najprije kukama, koje teku s lieve put desne strane, a istog su oblika, veličine i izradbe kao i na teguriju, pod njima spleteni polukrugovi, ponešto veći od onih na teguriju, pod njima uže, a pod uželom ulomak s dolnje strane odkinutog nadpisa

... OR-DNI-FERFTDEI (O i R u svezi)

što se čita:

... (ad hon)or(em). D(omi)ni . perf(eci)t de(nuo) ili de(vote)¹.

Uzamši, da je tegurij sačinjavao luk *septuma* nad ulazom u svetište, kao što je viditi na sačuvanom *septumu* crkvice sv. Martina u Spljetu, ovaj je komad praga mogao biti sastavljen s tegurijem s lieve strane, kako treba suditi po položaju kukā, pa i njegov ulomak nadpisa da bude nastavak prvoga komada, tako, da bi čeli ostanak nadpisa mogao zar čitati ovako:

... (ic) bene c(om)p(o)s(u)it opus pri(nceps) que: ili (at)que:, Muncimir (ad hon)or(em). D(omi)ni . perf(eci)t de(nuo) ili de(vote)

3. Ulomak pilastra za uglavljenje pluteja ograde, svetišta ili otara, urešen sa hasurastom pletenicom preko dvostrukih susredištnih krugova, vidi se takodjer na priloženoj slici.

4. Dva omanja ulomka surove izradbe sa kukama u vrh kutova vodice (zig-zag crte) i sa ulomcima nadpisa na jednomu:

... BOS . . .

a na drugomu:

... MVS (MV u svezi).

5. Dva ulomka nekog nadpisa. Na jednomu su ostanci od četiri brazde nadpisa, na drugomu je samo slovo A uz početak dvostruke pletenice.

U Korčuli dne 6. travnja 1895.

Fr. Radić.

¹ Nadpis na krstionoj raci iz Nina, što se sad nahodi u Correr-ovu muzeju u Mlecima, sadrži takodjer rečenicu: „Opus bene composuit devote“ (Kukuljević: Codex diplomaticus I., str. 217).

Topografičke crtice

o starohrvatskim županijama u Dalmaciji i starim gradovima na kopnu od Velebita do Neretve.

Napisao

Fr. Stip. Zlatović.

(Nastavak.)

Županije.

I. Ninska.

Ninska je županija dobila ime od staroga grada, koga Plinius nazivlje *oppidum Aenona*; ali taj rimski grad razrušise Obri kao i ostale latinskih stanovnika, te na njegovim razvalinama Hrvati utemeljiše svoj grad *Nin* i u njem podigoše sielo županije a kašnje i središte državne i crkvene vlasti.

Županiju spominje uz najstarije Const. Porfirogenit u X. vieku (*z. Nevz*)¹, a u starih listinah nalazimo župane: god. 1029. *Bolemir iupanus nonensis* (Rački. Doc. VII. 38), *Desina iup. nonensis* 1070, 1072—1073 (Rački. Doc. 80, 82, 84, 90, 93, 95), *Jurre nonensis iupanus* 1076—78 (Codex. Dipl. I, 167, Doc. str. 126, 162, 164, Ljubič. Libellus Policorion. str. 8), Adamizo 1062—1070, 1072, 1073 (Rački. Doc. VII, str. 62, 80, 93, 94), Saluisclaus non. index (Rački. Doc. VII, str. 74) 1069.

Župa se sterala na način poluotoka izmedju velebitskoga mora do Karina, pa odtole do zadarskoga zaljeva, i od ušća rieke Zrmanje do staroga Obrovca s lijeve strane iste rieke. Po konformaciji toga zemljišta, sa istočnojužne strane završivala sa gradovi: Stari Obrovac, Zelengrad, Karin i Korlatović nad Benkocem, i s te iste strane medjašila sa županijom bibriskom, od juga stale joj županije lučka i sidražka, od zapada zadarski *territorium* i zaokruživalo more i otoci, a sa sjevera preko velebitskoga mora županija Podgorja — *Sub alpibus*². Sve je zemljište ninske župe ravno bregovito, dosta plodno i pitomo, ima dosta polja i plodnih dolova, te dobro bilo napučeno župnim seli i gospodskim gradovi.

¹ Rački. Doc. VII, str. 400.

² S ote strane je sa ninskom županijom graničila Lika (*Atičar*), (Rački. Doc. VII, str. 400), a naziv Podgorje ne nahodi se spomenut u izpravama iz doba narodne dinastije, nego tek pri koncu XII v. (1197) (Kukuljević. Cod. dipl. II, str. 185) i to „a latere ducatus Sclauonie, iuxta Podgoriam et Goritiam“; to jest za posve drugi kraj taj naziv je dakle pokojnik uzeo iz sadašnjega vremena. Op. Ur.

1. *Nin* — *Aemona* — *Nona* na kraj zatona Povljana i Privlake, pri vrlo plodnoj okolini uzdignut od Hrvata na ruševinama staroga rimskoga grada *Aemona*. Grad bijaše obločen morem i rječicom i ogradjen jakim bedemom. Grad Nin bijaše poglavil, ne samo sielom županije, nego i prestolan bijaše državne i duhovne vlasti. U njem su naši kraljevi stanovali, sabore držali i povelje dielili, navlastito Petar Krešimir i D. Zvonimir. (Cod. D. I. 132. Rački, Doc. 62, 72, 74, 213.)

Kako je Nin imao svoga biskupa još od prvoga vieka kršćanstva, tako i Hrvati u njem namjestiše svoga biskupa za vas hrvatski narod, još u polovici IX. vieka¹; ali spljetski crkovni sabor god. 928. dokine biskupiju, dokle ju opet u polovici XI. vieka² uskrisi kralj P. Krešimir Veliki³.

Po izumrću narodne dinastije za Nin se preotimali Mletčani i hrvatsko-ugarski kraljevi, dokle ga god. 1571. zapališe Mletčani i zapustiše. Kašnje opet podignuta god. 1646. zapališe Mletčani, te se već nikad ne diže na staru slavu. Častni ostanci⁴ još pokazuju negdašnje njegovo veličanstvo.

2. *Ljuba*. U ninskoj občini izmedju Nina i velebitskoga mora k sjeveru, drugi zaton uvlači se dugo u zemlju, i pri kraju istoga vide se ruševine staroga grada Ljuba (dvie milje daleko od današnjeg istoimenog sela), koga god. 1205. listina spominje *Castrum Guba*. (Bianchi, Zara Cristiana II. 276.) — Ruševine tvrdjave stoje na krupnoj klisuri, koja se diže i mora, te ju sa tri strane oblieva. Zidine su kruto razrovane. Kada su Turci god. 1527. Kotare pritislili, kao suvišnu zapustiše, ter ju vrijeme hara i obara.

3. *Ražanac* — *Ražance*. U ninskoj občini, iduć istim kanalom k sjeveru, i prošav tjesnac Ljuba, gdje na kraju otoka Paga Mletčani protiva senjskim Uskocim sagradiše tvrdjavu sv. Marka, ulazi se u široko velebitsko more, od Talijana narečeno *Mar della Morlacca*, i krenuv južnom obalom, dodje se pod selo Ražance. Nad selom vide se ostanci stare tvrdjave povrh kršna humca pružena u more. Kako je uz more stajao, kud su mletačke galije prolazile, tako ga Turci nisu mogli održavati; nego seljani obalom stanovali u sudanjem selu, a tvrdjava zapuštena sama se srušila.

4. *Radovin*. Izmedju sela Ražanca i Poljica leži Radovin u občini ninskoj i na sjevernoj strani istoga sela diže se stari gradić na odignutom briegu⁵.

¹ Theodosius (879—886) (Rački, Doc. VII, str. 12, 13, 14, 186), Aldefreda (Ibid. str. 15), Gregorius (924—928) (Ibid. str. 188, 190, 193, 195, 196, 210).

² Tad su bili biskupi Reinerius (Ibid. 59), Firminus (Ibid. 210, 106, 145) i Andreas (Ibid. strana 159).

³ Pod kraljem Svinimirom bi god. 1877—87 obdržan u Ninu crkveni Sabor u prisutnosti stolžernika Ivana papinskoga legata. Na tom je saboru kralj Svinimir povratio crkvi sv. Dujma u Spljetu crkve sv. Stjepana i sv. Marije u Solinu skupa s njihovim dobrima. (Rački, Doc. VII, str. 213).

⁴ Crkve sv. Križa i sv. Nikole.

⁵ Tu se opažaju, po Bianchi-ovu kazivanju (Zara Crist. II, str. 326), ostanci kula i debelih zidina.

Op. Uredništva.

Op. Uredn.

Op. Uredn.

Op. Uredn.

Turci ga upotrebili za straženicu, s koje se je otvaralo široko obzorje na sve strane. Kad su se Turci povukli iz Kotara god. 1684., ostade zapušten.

5. *Oraška gradina*. Između Radovina i Vinjerca, ninske občine, selu Slivnici na iztok, vide se razrovane zidine stare gradine, koju danas seljani nazivlju Oraška¹. Valja da Turcima nije trebala, jer su ruševine davnih vremena.

6. *Vinjerac* — Castel Venier. U novigradskoj občini na južnoj obali velebitskoga zalieva, kao što Ražanac, tako i Vinjerac povrh krševita briega, koji se je u more pružio, vide se oderine stare tvrđave² i izpod iste uz obalu stere se sadanje selo. Valja da je gospoština kašnje bila mletačke obitelji Venier, po kojoj se zove mjesto, ali je grad propao sa turskim osvojenjem.

7. *Dračevac*. Između sela Poljica, Briševa i Polesnika u ninskoj občini, mjestu Dračevac na iztok, stoje razrovane visoke zidine staroga gradića na istočnom kraju. Te zidine seljani zovu *Kuline*³.

8. *Polesnik* — *Poličnik* (Palisnik?). Između Dračevca, Slivnice i Izlama, u ninskoj občini, stere se plodna ravnica sela Polesnika i, na sjevernom kraju istoga, na odignutom briegu koče se ostanci tvrđave sa dvie oble kule. I ovaj grad podignut bijaše na ruševinama rimskoga *castra*⁴. Turci su tvrđavu održali do njihova odlazka i spominje ju Mletačko izvješće g. 1626: *Policnich città sopra collina cinta di mura con borgo* (Starine XVII. 116.). Ne bi nemoguće bilo, da je ova bogata gospoština bila Ivana Hrvata Palizne Piora Vranskoga i po istoj naziv nosio, mjesto od Paležnika u križevačkoj pukovnji? (Rad jugosl. ak. II. 107.) Po odlazku Turaka god. 1684. ostade zapušten.

9. *Posedarje*. Na zapadnom kraju novigradskoga zaljeva, u novigradskoj občini, leži uz obalu stari gradac Posedarja, spomenut u listini kralja Bele

¹ Bianchi (Nav. dj. II, str. 323) hoće da je O. gradina rimskoga porjeta.

Op. Ur.

² Bianchi (Nav. dj. II, str. 287) broji grad, ostanke kule dobro ugrađene i tragove drugih dviju tvrđava.

Op. Uredn.

³ Bianchi (Nav. dj. II, str. 332) mnije, da je to bila polača kakvog bega turskoga, i kaže da je sagradjena debelim zidovima i posvođjena.

Op. Uredn.

⁴ Ovako piše Bianchi (Nav. dj. II, str. 334) o tome gradu: „Innalzavasi questo castello sopra una piacevole eminenza. Era di forma quadrilatera, precinto da forti mura, lunghe 50 passi per facciata ed era munito di due torri circolari, una delle quali situata all'angolo di levante, che fu in seguito ridotta dai Turchi in serbatoio d'acqua, l'altra posta all'angolo di ponente, che serviva di rocca e di ultima ritirata, ed inoltre soprintendeva alla difesa della porta d'ingresso; ciascuna delle quali torri era fiancheggiata da due cortine a sè corrispondenti.

Aveva questo castello comunicazione con quelli di Slivnizza, di Ljuba e di Radovin mediante una strada militare, ch'è tuttora visibile, e formava con quelli di Slivnizza e di Ljuba (*Gradina*) gli angoli di un ben fortificato trilatero, che rendevasi inespugnabile per aver avuto nel centro il castello di Radovin, oggidì *Glavica Berettinova*“ . . .

„Dopo i Romani, se ne resero padroni i Re ed i Principi Croati, che lo padroneggiarono per un breve tempo (?), lo ristaurarono, e lo governarono, al pari delle città, a mezzo di Zupani, o Conti, i quali trovansi di spesso menzionati negli antichi istrumenti di donazioni fatte da quei principi al monastero di s. Grisogono di Zara“.

Op. Uredn.

g. 1194. (Bianchi, Zara crist. II. 337.), kašnje bio u vlasničtvu plemićke obitelji toga prezimena, pa i tada nasljedniká Benja. Prije bio velmožá Kurjakovića krbavskih, od kojih su izašli Posedarja. Turci ga zauzeše g. 1527. i razoriše.

10. *Suhovare*. Između Zemunika, Izlama i Polesnika, ninske občine, u selu Suhovare vide se na odignutom briegu razvaline stare tvrđjave, koju seljani naprosto zovu gradina. Bianchi kaže, da se spominje u listini god. 1070., kada ju darova knez Rađovan samostanu sv. Krševana u Zadru (Zara Crist. II. 337.).¹ Gradić kao suvišan zapustiše Turci, niti se zna, da je kašnje popravljan.

11. *Vespeļjevac*. U sadanjem selu latinskom Izlamu, koje leži između Polesnika, Smiljčica i Posedarja, novigradske občine, jesu ruševine i obrdane zidine prastaroga grada, prvo hrvatskih bana. God. 1577. Turci ga pripogradiše i dobro utvrđiše, ter ga nazvaše *Sedislam* — branik izlama. Spominje ga mletačko izvješće god. 1626.: *Izlam città murata confortezza* (Starine XVII. 116.). Kad su se god. 1647. povukli Turci iz Kotara, Mletčići ga razrušiše, te ostade na vieke zapušten. Gradinu zovu danas *Vespeļjevac*.

12. *Novigrad*. Na južnom kraju istoimena zaljeva, gdje se strmi brieg na lakat pruža u more, da ga sa tri strane oblieva. Na vrhu toga briega još se visi zapuštena gradina Novigrad, znamenita u narodnoj poviesti radi tamnovanja hrvatsko-ugarske kraljice Marije i matere joj Elizabete g. 1386—1387. Bijaše knezova Kurjakovića, kašnje Karlovića, pak mletački i za kratko turski². Održa se tvrđjava sve do pada skupnovlade. Kašnje kao suvišna bi zapuštena. Pod gradom uz obalu zasnova se trgovačka varošica sa sielom občine.

13. *Korlat*. Iznad briega, što razstavlja Bukovicu od Kotara, do četiri kilometra na sjever Benkovcu, u njegovoj občini, još preostaje obla kula³, i okolo iste ruševine grada Korlata ujedga krbavskih velmoža Kurjakovića pak Korlatovića⁴. Kada su Turci zauzeli Kotare, srušiše ga kao suvišna i nikad se već ne podiže⁵. Beg Atlagić tu je imao razkošnu kulu, i sad se selo zove kula Atlagića⁶.

¹ Rački. Doc. VII, str. 81, 82. Papa Celestin III. (1195 g.) potvrdio je crkvi sv. Krševana „*terram Su(ch)ouarre*“ (Cod. dipl. II, str. 174), a Andrija hrvatski vojvoda god. 1198. povraća samostanu sv. Krševana „*predium*“ „*ad locum qui Suchouara dicitur*“ (Cod. dipl. II, str. 193), što mu ga neki bijahu oteli.

Op. Uredn.

² Bianchi (Nav. dj. str. 290—291) piše, da se je tuj od rimskih doba podizala tvrđjava, da bijaše popravljena 1220. godine i prozvana *Castrum Novum*, hrvatski *Novigrad*. Po ulomcima pluteja u hrv.-bizantinskom slogu, koji se nahode na pročelju crkve sv. Katarine i grobne crkve sv. Marije, razumije se, da je Novigrad napučen bio i u doba hrvatskih vladaoca narodne dinastije. O tim ulomcima izvješće naš urednik u Izvješću za I. kongres kršć. arheologa.

Op. Uredn.

³ Nazvana *Gradina Zorić*, kako piše D. Alačević (Bullettino di arch. e st. Dalm. A. II, str. 28).

⁴ Bianchi (Nav. dj. II, str. 354).

Op. Uredn.

⁵ A selu osta pokraćeno ime *Korlat*. Kod župske crkve Pol. Gospe Velike viditi je ulomaka staro-hrvatske rezbarije i nekoliko stećaka. Na pobočnim vratima je vrlo slabo sačuvan glagolski nadpis. I kod crkvice sv. Jerolima ima takodjer rezbarija hrvatsko-bizantinskoga sloga i stećaka (Viestnik hrvat. ark. dr. God. XIII. Br. 4, str. 126).

⁶ Tu se nahodi razorena crkva sv. Petra (D. Alačević. Ibid. str. 28).

Op. Uredn.

Op. Uredn.

14. *Karin*¹. Na kraj južnoga zaljeva velebitskoga mora, a zapadnjega obrovačke občine pri izvoru riečice Karišnice, povrh strmih klisura odignutoga briega, Hrvati u svom doselenju sagradiše tvrdi grad Karin na ruševinah rimskoga *Corinium*, koga spominje u X. vieku Const. Porfirogenit². Osvojiše ga Turci god. 1527. i održaše do god. 1685. Kašnje je zapušten, ali se još dobro uzdrži. Obla kula na sriedi oborena je i ograda sdvorna prorovana, ali u unutrašnjih sgrada i dvorova sve je celokupo. U okolici ima veće tvrdih omanjih kula, što pokazuje, da bijaše veći broj bogatih gospodara.

Karin sa svojom okolicom valja da je sačinjavao posebnu občinu plemena Karinjana (*Carinenses*)³, kako se označuje u starih listinah, i godine 1102. na hrvatskom saboru u Križevcih, kad je Koloman primljen za hrvatskoga kralja; izmedju poglavica glavnih plemena nadje se i *Comes Martinus de genere Carinensium et de genere Lupsanorum*. (Cod. Dipl. II. 4.) God. 1630. bijaše: *loco murato con fortezza*. (Starine XIV. 183.)⁴

15. *Otišna* gradina. Nad tjesnacem izmedju novigradskoga i karinskoga zaljeva, s lieve strane rieke Zrmanje u obrovačkoj občini, koči se celokupa tvrda kula Otišna i okolo nje razrovane zidine stare tvrdjave, njegda knezova Korlatovića. Snašla ju sudbina kao i ostale gradove, kad su Turci zaposjeli Kotare.

(Nastavit će se.)

¹ Obširnije vidi u „Vieucu“ god. 1891. br. 13, str. 203, od istoga Zlatovića i u Bianchi (Nav. dj. II, str. 303—305). Op. Uredn.

² *τὸ κάριον* (Rački. Mon. VII, 400) mjesto *κόρινθον* (Ptolomaci Geograph. II, 17). *Corinium* (Rački. Nav. dj. str. 413). Op. Uredn.

³ Klaić. Opis zem. u k. ob. Hrvati II, str. 51. Karinani u ispravi dneva 3. svibnja 1492. (Kukučević. Povjestni spomenici I, str. 136—147.) *Martinus de genere Carinensium* (Rački. Doc. VII, str. 482.) Op. Uredn.

⁴ U Karinu su nađeni toliki rimski nadpisi objelodanjeni u Bull. di arch. e st. dalmata. God. II. Povjerenik onda, a sada član znanstvenoga odbora našega društva, O. Andrija Vukičević, našao je u Karinu ulomak timpana i na njemu ova slova ...V...DIMETR... što bi se imalo čitati *Sanctus Demetrius* (Viestnik hrv. arkel. dr. God. XII, Br. 3, str. 112). Naš predjednik O. Marun izvješćuje u istomu „Viestniku“ (God. XIII, Br. 4, str. 126), da starinska zapuštena crkva sv. Marka ima sve graditeljske oznake hrvatske davnije dobe, prepuna je ozidanih grobova, a oko crkve prostire se zapušteno groblje sa stećcima. Op. Uredn.

Još dvie rieči ob ulomku pilastra sa nadpisom „Stefaton“.

U prvom broju našega časopisa (str. 23—26), u kojemu je po fotografiji priobćena slika ulomka pilastra, koji se je otrag nekoliko godina našao uzidan u tvrđavi kninskoj, a sad je sahranjen u „Prvom muzeju hrvatskih spomenika“ u Kninu, iznio sam mnenje englezkog učenjaka Artura Iv. Evansa o tom spomeniku i dodao sam nekoliko svojih opazaka, po kojima se, između ostaloga, razumije, da se s Evansom nijesam slagao ni u tumačenju sadržaja figuralnih predstava, ni u mnenju o dobi postanka pilastra. Evans je bio pisao obziruć se na nadpis STEFATON, na kojemu da „je neizvjestno zadnje slovo“, da bi se „nadpis spomenika“ „mogao čitati STEFAN TOMISLAV“. U istom prvom broju našeg časopisa, pod rubrikom „Bibliografija“ (str. 57), iztaknuo sam i ono, što su Dr. Jelić i drugovi mu napisali u knjizi „Vodja po Spljetu i Solinu“ o našem društvenom Prvom muzeju hrvatskih spomenika. Tu je o istom pilastru rečeno (str. 291), nešto polag Evansova nagadjanja, a nešto po vlastitom osvjedočenju: „Jedan basreliev nosi prilike dvaju vladara hrvatskih; u sriedi čita se ime prvoga hrvatskoga kralja *Stefa(nus) Tom(islav)* (god. 900—930)“. Evans je dakle samo rekao, da je neizvjestno zadnje slovo našega spomenika, pa da bi se moglo čitati STEFAN TOMISLAV, a spisatelji „Vodje“ su odmah odlučno uzeli bez okolišanja, da jest baš STEFATOM, i kao da su bez sumnje tu predstavljena dva hrvatska vladara i da se kao jasno ima čitati STEFANVS TOMISLAV, dočim se je svakomu lako osvjedočiti pogledom na našu sliku ili na sam spomenik, da je tu jasno urezan nadpis STEFATON. Ja nijesam nikako mogao pristati uz one, koji drže, da su na prepornom pilastru urezana dva vladara, jer ni u jednoga ni u drugoga neima na glavi krune, niti ima u njih kraljevskog držanja ni kraljevskog plašta, niti se mogu uzeti za žezla motke, što su jim u desnicama, i o gornjoj, od kojih je i sam Evans rekao najprije da je koplje; niti je kraljevsko obilježje ona amfora, što ju gornji lik našeg pilastra drži u lievoj ruci i o kojoj je Evans pisao, da je neka „nepoznata stvar“, po svoj prilici zato, što nije imao prilike, da iz bližega promatra spomenik. Meni se je vazda činilo, da *Stefaton* treba da bude ime jedne od dviju predstavljenih osoba, među kojima je urezan taj nadpis, a po svoj prilici gornje, samo, pri nestašici knjiga, nijesam mogao da doznam, koja ga je biblička ili povjestna osoba nosila, dok, čitajući Dra.

J. Stockbauera knjigu „Kunstgeschichte des Kreuzes“, ne naidjoh na dva mjesta na to evo do sad zagonetno ime.

Ko je dakle taj *Stefaton*? *Stefaton* se, po tradiciji, zvao onaj rimski vojnik, koji je, umočivši spugu u octu i nataknuvši ju na vrh trstike napojio Gospodina našega Isukrsta na križu. Stockbauer (Nav. dj. str. 249) kaže, da mu je bilo to ime „kako pismo govori“, ali ja mislim, da ga je jedino pobožna legenda sačuvala, jer, ne imenujuć vojnika, o tom prizoru Isukrstove muke Sveto Evangjelje ovako piše:

Matej Gl. 27, st. 48: „I odmah odrčea *jedan* od njih, te uze spugu i napuni octa, pa natače na trsku, te ga pojaše“.

Marko Gl. 15, st. 36: „A *jedan* odrčea te napuni spugu octa, pa nataknuvši na trsku pojaše ga govoreći“, itd.

Ivan Gl. 19, st. 29: „Ondje stajаше *sud* pun octa; a oni napuniše spugu octa i nataknuvši na trsku, prinesoše k ustima njegovim“.

Jedino *Lukino* Evangjelje ne spominje toga prizora u svim potankostima, što se lako može razumjeti, kad se pomisli, da je Sv. Luka napisao svoje Vangjelje kao učenik Sv. Pavla, koji ni sam nije prisustvovao mucii Isukrstovoj, nego ju je čuo pripoviedati od drugih apostola. Sam Sv. Ivan, koji je bio očevidac pregorke Isusove muke na križu, kaže, da je bio ondje „*sud* pun octa“, a to je ona amfora, što ju gornji lik našega pilova drži u lievoj ruci, pa se onda lako daje zaključiti, da mu je trstika sa nataknutom spugom na vrhu ona motka u desnoj.

Dr. Stockbauer je (Nav. dj. str. 165) u poglavju o prvim prilikama Propeća prenio iz Labarteove knjige (*Les arts industriels*) minijaturnu sličicu propeća iz rukopisnog Evangjelja, napravljena od nekog kaludjera Rabulasa u samostanu Zagba u Mezopotamiji 586. god. Sad se taj riedki rukopis nahodi u florentinskoj knjižnici „*Laurenziana*“. Na toj minijaturi su do propetoga Isusa naslikani: desno, mlad golobrad vojnik, koji obiem rukama stiskajuć koplje probada Isusu desnu stranu prsiju, a nad njim je nadpis: AOTIMOC; s lieve je strane bradat čovjek, koji je podignutom desnicom pružio kratku trstiku, u vrh koje je nataknuta spuga, kojom hoće da napoji Isukrsta, a u lievoj ruci drži za provieslo posudu poput romijenče. Više njega ne ima nadpisa. *Stefaton* našega pilova slaže se s ovim Rabulasa kaludjera, jer je i on bradat, i on drži posudu u lievoj ruci, a trstiku sa spugom u desnici. Dolnji lik našega pilova naravski je, da treba da prikazuje *Longina*. Poznaje ga se po koplju u desnici, a i po tom, što je i on golobrad kao onaj na spomenutoj minijaturi.

Dr. Stockbauer se ne obzire na *Stefatona* ni *Longina* spomenute sličice, jer mu je na iztaknutom mjestu do toga, da prikaže svukoliku njezinu kompoziciju u obće i raspored ostalih na njoj lica.

Po istoj Stockbauerovoj knjizi doznajem, da su i na križu kraljice Teodolinde (oko god. 600) predstavljeni Stefaton lievo a Longin desno od križa, a polag toga križa, da su još i irski kaludjeri u VII. i VIII. vjeku ponavljali istu predstavu. Ona se je sačuvala još i u X. vjeku, kako se razumije po križu na Evangelijaru nadbiskupa Trevirskoga Egberta (975—993), na kojem je prikazan sam Stefaton¹, pa i u XI., kako se vidi na koricama Evangelijara državne knjižnice u Monakovu, gdje su predstavljeni i Longin i Stefaton².

Naš ulomak pilastra treba da je pripadao kakvoj crkvi u Kninu iz prvih doba nakon doseljenja Hrvata na jug. Predstavu na njemu može bit izdjelao kakav majstor benediktinskoga reda.

U Korčuli dne 7. veljače 1895.

F. Radić.

¹ Stockbauer, Nav. dj. str. 205.

² Ibid. str. 249.

Starobosanski natpisi u Bosni i Hercegovini i t. d.

(Opaske.)

Припо́нје

Vid Vuletić-Vukasović.

II.*

1. † АСЕ ОВОМ КАМЕННЕ ОЗВУЧЕ РАДОВАН(Ъ)
2. БРАТОМЪ С КРЪСТНЪМНОМЪ СРАДЪ
3. И ЗА ЖИВОТА НА СЕ

Čita se: 1. † Ase ovoi kamenie uzvuče Radovan' 2. bratom' s kr'stija-ninom' srad 3. i za života na se.

Natpis je pod Džipima (sравни facsimile u Glasniku zemaljskog muzeja u Bosni i Hercegovini god. 1889. — Knj. IV. str. 77). U Glasniku je po-grešno u drugomu retku: *Bratol' Skrstić Ninomъ*.

Riječ je *Bratol* veoma sumnjiva, jer Daničić (Рјечник из књ. стар. i t. d. I. str. 73) samo spominje БРАТНЛО и БРАТНЛЪ, biva to ime dvojici Vlaha, koje je kralj Stefan Prvovjenčani dao Žiči i t. d. Za prezime Skrstić nigdje nema traga, pa je nevjerovatno, da je osebi riječ, jer iza é (što je u fac-similu poput krsta † = Ћ) bio bi Ь, te je bez duga razlaganja pročitati: s *Kr'stijaninom*. — Po obliku pismena natpis je iz XIV. v., te je osobito zlamenit radi riječi КРЪСТНМНОМЪ još u XIV. vijeku, jer Daničić piše (Рјечник i t. d. I. str. 500), da dolazi samo za sveštenike u kraljevstvu bosanskom XV. vijeka, t. j. ПОСЛАСМО НАШЕ СТРОМННКЕ И КРЪСТМНИ (piše ЕП-СКЪПЪ ЦРЪКВЕ БОСАНСКЕ) И. 50. ПОСТАВИСМО СВЪДОКЕ И СРЕДНТЕЛЕ КЪРЕ НАШЕ ДЪЛА БОСАНСКОГА И ШИМЪ . КИ . ПОГЛАВНТНЕНХЪ КРЪСТМАНЪ И . КИ . НАШНЕНХЪ ПЛЕМЕННТЪХЪ КЛАСТЕЛА (piše Herceg Stjepan). М. 461. „Na stećcima rijetko je naći imena sveštениčkoga čina, pa baš treba, da se navlaš osvrnemo na navedeni natpis, jer je s početka istoga udareni drevni krst, što je obilježje, da je star natpis i da je vazda crkva bosanska kao kršćanska crkva upotrebljavala *sveti krst* kao znak spasenja.

III.

АСЕ АСЖИ
НАПОКОН
И РАБРЕ
НЪ . ВЪКИ
ЊЪ ДОАН
НОВИЊЪ

*) Radi stamparskih poteškoća upotrebljena je za natpise u ovom sastavku druga bosanska ćirilica.

Čita se: Ase leži
napokon-
i Rabre-
n'. Vuki-
ć' Doli-
nović'

Natpis je kod *Srede* (Visočina planina), te je usporediti fac-simile u spomenutome Glasniku (god. 1892. IV. knj. I. str. 30). Riječ **НАПОКОНН** je posljednji (**НАПОКОНЬНЬ**, — **НА** — postremus), a **РАБРЕНЬ** je *Hrābren* (V. Rječnik — Hrvatskoga i t. d. Jug. akad. sv. 11, str. 674), t. j. koji se u pogibli ne boji nego se uzda u svoju snagu, junački = junak (stremus), biva *posljednji junak*, te ovdje nije ime pokojnika, nego je ime **ВЪКНЬНЬ** od **ВЛЪКНЬ**, a prezime mu je **ДОЛНОВНЬНЬ**. Spomenuto prezime nije navedeno u Daničićevu *Pječniku iz knj. старина* i t. d., al' po obliku pismenâ natpis je iz XV. v.

IV.

† АСЕ ЛЕЖИ РАЋ ГАЛИ
УНЬ НА СВОЈОМ НА
ПЛЕМЕНИ ТОИ

Čita se: † Ase leži Rać, Gali-
ćić na svojoj na
plemenitoi

Natpis je na mramoru u Veličanima (usp. fac-simile u spomenutomu Glasniku god. 1892. knj. III. str. 216 i čitanje u Viestniku Hrv. Ark. Dr. god. 1886. br. 2 str. 37), te nije po obliku pismena iz XIII. v., nego s početka XV. v., kako je to bilo nehote napisano u Viestniku. Prezime plemiću nije *Galinić* (kako je to u Glasniku), nego *Galičić*, a *Galičići* se zovu i dan današnji selo kod Veličanâ (u Popovu Polju, u Hercegovini), biva spomenuto je selo plemenita *Zemlja Galičićâ*, a ne *Galinićâ*. O *Galinićima* nije nigdje ni spomena u listinama, a najprije u „Pječniku iz knj. стар.“ i t. d. od Gj. Daničića u I. d. str. 203 spominje se **ГАЛЪУНЬН**, selo u Popovu, koje je kralj Mađarski Matija dao fratri Aleksandru Dubrovčaninu M. 494., pa onda **ГАЛЪУНЬНЬ**, kneza Pavla Radinovića dva vlastelina **ГОУНЬ ГАУНЬНЬ** i **ВЪКША ГАУНЬНЬ** 1397. M. 229. — Vojvode Radosava Pavlovića vlastelin knez **САЛКО ГАУНЬНЬ** 1423. M. 325.⁴

Po svemu ovomu ispada, da su fac-simili u Glasniku *prividni*, a ne *realni*, te je svakako potrebno, da se navedeni natpisi fotografišu (takodje bilo zaključeno na kršćanskomu kongresu u Spljetu-Solinu), jer su narisi sumnjivi baš kao da su prosti prepisi, pa što je radio *Viestnik*, to je isto

radio i *Glasnik*, al' sve sada valja, da zamijeni fotografija. Ovo je samo priprava za rečeno pitanje.

Interpretatio latina :

2. † Hic hos lapides (= monumentum) traxit (desuper) *Radovan* (= Hilarius) cum fratre Christiano (id est *monaco* ecclesiae Bossinensis) vivens perfecit super se.

3. Hic jacet postremus heros (= strenuus) *Vukić* (= Volfangus) *Dolionović*.¹

4. † Hic jacet *Rac* (= Hilarius) *Galičić* in suo in nobili (praedio).

¹ V. Starohrv. Prosvj. ad n. I. pag. 40—41.

† Hic jacet *Vukosav* (= Volfangus) dux *Vlačević* consuetudinem habui cum mea turma (= cum meis sociis) et interii super *Romirnam* prope *Nesum* meum dominum et adduxit me turma super meum nobile praedium.

Sit maledictus quis in me tetigexit: . .

Adu. Sunt loca *Rumija* in Albania apud Antibarum et vicus *Romani* apud *Foča*, sed *Romirna* mihi adeo non est nota.

Hrvatska biskupska crkva sv. Marije u Biskupiji i kaptolska crkva sv. Bartula na sadašnjem Kapitulu kod Knina.¹

(Nastavak. V. Br. 1.)

Početak XII. vieka treba uzeti, da su benediktinci ili svojevrijedno ili na to prisiljeni napustili opatiju sv. Bartula. Tako je nadarbina ostala izpražnjena, te ju je kralj Koloman izpravom² dneva 15. lipnja 1103. godine privremeno (unio temporalis) sjedinio sa nadarbinom prvostolne crkve spljetske, kako je razabrali po riečima izprave „subicimus eidem archiepiscopo ecclesias sancte Marie de Salona et sancti Stephani et sancti Moysi et ecclesiam sancti Bartholomei cum omnibus pertinentibus earumdem“. Po tomu se ima zaključiti, da je utemeljiteljem nadarbine sv. Bartula bio kojigod od hrvatskih vladaoca narodne krvi, jer se inače kralj Koloman nebi bio mogao smatrati nasljednikom tog svjetovnog patronatskog prava.

God. 1158. kralj hrvatski i ugarski Gejza dariva istoj spljetskoj nadbiskupiji istu crkvu sv. Bartula sa mjestnim pridjevkom „de Tino“³ „cum omnibus pertinentiis suis, et monasterium sancti Stephani et sancti Moysi de Salona cum omnibus pertinentiis ipsorum“. God. 1163. mladi je hrvatski i ugarski kralj Stjepan, Gejzov sin, potvrdio crkvi spljetskoj prava i darovanja, koja joj bijaše podielio Gejza, ali tu nije medju ostalima imenovana crkva S. Bartula sa njezinim pripadnostima, premda su potanko nabrojena ostala darovana imanja, pa osim „capellam etiam sancti Stephani et sancti Moysi de Salona“, takodjer „parochiam Corbavie; Bučani, Plasi, et Vallis vinarie, Modrusse, Novigradi“.⁴ Treba dakle pomisliti, da je u to doba crkva sa nadarbinom sv. Bartula bila već u rukama kojega god hrvatskog, po svoj prilici kninskoga župana sve do mjeseca ožujka 1180. god, kad je Emanuel car grčki pisao hrvatskomu vojvodi Rogeriju, neka prisili njeke od plemena Kačića, da vrata crkvi spljetskoj ugrabljene zemlje kod Srinjina na Mosoru, pa da istomu nadbiskupu „in integrum“ podieli „predia ecclesie sancti Bar-

¹ Pri kraju prvog komada ovog članka (Br. I. str. 39) podkrala se nehotice pogreška, te je štampano „kraljevskim“ mjesto nadbiskupskim kancelurom. Tako su se neopazice i uvukle riječi „I prepoziti“ do „kraljevski pečat“, koje treba posjeći. Op. Uredništva.

² Kukuljević. Cod. dipl. II. str. 8.

³ Kukul. Nav. dj. II. str. 60.

⁴ Ibid. II. str. 66.

tholomei“ i sve zemlje, o kojima bi nadbiskup spljetski Rajnerije mogao pismom ili dobrim svjedocima dokazati, da jesu ili da su bile S. Bartula.¹ Na 10. lipnja pak iste god. nahodimo, da isti vojvoda Rogerijo po zapovjedi cara Emanuela daje istomu nadbiskupu Rajneriju dva pristava, koji ga imadu uvesti u vlast svih zemalja crkve sv. Bartula, i naredjuje, da se od tada unapried nikakav župan ni podžupan niti itko drugi nesmije usuditi zanovetati nadbiskupu ili njegovim kanonicima.² Pošto je nadbiskup Rajnerije malo nakon toga izgubio život u Poljici, u borbi sa Kačićima radi posjeda kod Srinjina, treba pomisliti, da je prije smrti bez otpora bio uveden u vlast zemalja sv. Bartula. U toj nas misli utvrđuje izprava iz god. 1185., u kojoj su sadržane naredbe i zaključci pokrajinskoga crkvenoga sabora spljetskoga, jer se i tu uz njegove župe određuje, da nadbiskup bude imati „has ecclesias: sanetam Martham, sanetum Petrum de Clobuco, sanctam Mariam, sanctum Stephanum, sanctum Moysem, *sanctum Bartholomeum*.“³ Na istoj je izpravi svjedok „Alberto Pisano sancti Bartholomei preposito“, a pri svršetku se opet kaže, da ju je isti Albert napisao, koji, kako se razabire po drugoj izpravi od iste godine,⁴ bijaše kanonik spljetskoga kaptola. Dakle prepozit Dobroslav sin Prodanića kneza kninskoga, sinovac kneza Prodaslava, koji je, po nadpisu što ga je 1690. biskup I. Vidović vidio nad vratima crkve sv. Bartula, dao 1203. sagraditi crkvu na čast sv. Bartula, ne može se apodiktično tvrditi, kako je to učinio prag. Bulić,⁵ da je „glavom prepozit kninskoga kaptola“, nego, u koliko nam do sad objelodanjene izprave svjedoče, po svoj prilici prepozit kaptola spljetskoga, koji je, kako smo vidili, već od prije bio nadarbenikom sv. Bartula, pa je uprav na stogodišnjicu sjedinjenja nadarbine dao izgraditi novu crkvu, ne sv. Marije, kako cieni prag. Bulić,⁶ nego uprav sv. Bartula. Mogao bi Dobroslav biti prepozitom kaptola kninskoga samo onda, kad bi se dokazalo, da je između 1185. i 1203. godine nadarbina sv. Bartula sjedinjena bila sa nadarbinom kaptola kninskoga, kao što je po iztaknutim vrelima izvjestno, da je to bilo početkom XVI. vieka.

Što Farlati⁷ kaže, da je hrvatski kralj Petar Kresimir obdario kanonički sbor kninski bogatom nadarbinom s. Bartula, u opreci je sa pravom povjesti iste nadarbine. Kako već iztaknusmo, samostan sv. Bartula imao je biti u cvietu uprav za vladanja zadnjih hrvatskih kraljeva narodne krvi, kad se njegovi opati nahode podpisani na ondašnjim hrvatskim registama. Tvrduja

¹ Kukul. Ibid. II. str. 112—113.

² Ibid. str. 113.

³ Ibid. str. 131.

⁴ Ibid. str. 113—134.

⁵ Kninski spomenici str. 10.

⁶ Ibid. str. 10.

⁷ Ill. Sacr. IV. str. 281.

pak Farlatieva ne može da stoji ni ako pomislimo na okolnost, da je kninska biskupija obstojala sa svojim kaptolom za toliko vjekova i nakon izumrća kraljevá narodne krvi, pa da bude nju Kresimir obskrbio nadarbinom sv. Bartula, nebi onda odmah početkom XII. vieka kralj Koloman mogao istu oteti kninskom kaptolu, a sjedinili ju sa nadarbinom prvostolne crkve spljetske, jer bi se to protivilo bilo pravilina prava crkovnoga; a opet nebi moguće bilo, da na izpravi od god. 1180., po kojoj Rogerijo hrvatski vojvoda daje spljetskomu nadbiskupu dva pristava, da ga uvedu u vlast svih zemalja crkve sv. Bartula, bude medju prvim svjedocima uprav Flaško, kuinski biskup.

U Račkiovoj knjizi „Documenta“ pogrešno je štampano u kazalu „in dioecesi belgradensi monasterium s. Bartholomaei“, jer se to odnosi na sp. sv. Bartula kod Knina. Nije moguće, da crkva sv. Bartula u Tninu, o kojoj je spomena u iztahnutoj izpravi kralja Gejze od god. 1158., bude u biogradskoj okolici, kako su mislili pokojni slavni naši povjestničari Dr. Rački i Iv. Kukuljević, jer je biogradski Tnin selo, oko kojega su bila imanja rogovskog samostana sv. Kuzme i Damjana prijašnjeg Sv. Ivana Evangjeliste i samostana sv. Tome biogradskoga (niti je *Tnin* ove izprave istovjetan sa selom *Tinjem* sidražke županije, napomenutim u izpravi kralja Petra Kresimira iz god. 1069. (Doc. str. 75), ne daleko Biograda na moru), pa nije lako pomisliti, da na mnogobrojnim poznatim izpravama o tim zemljama nebi barem kadgod dolazio spomenut samostan sv. Bartula kao medjašnik, a opat samostana kao svjedok lašnje nego li dolazi na drugim izpravama, koje se ne tiču sidražke županije iz XI. vieka. (Za spom. izprave vidi S. Ljubić — Libellus Policorion qui Tipicus vocatur str. 173, 175, 178, 191, 201, 216 i 218). Oslanjajuć se na tu pogrešku, ima jih koji misle, da su gori iztahnuti opati S. Bartula bili opati tog samostana u biogradskoj biskupiji. Kaže se pak, da obstoje ruševine crkve i samostana sv. Bartula kod Tnina, ali je to možda onaj isti u Kninu, koji se je često žvao Tnin kao i u već spom. bilježci u Fanfonjinu rukopisu. Naš predsjednik o. Marun našao je kod crkvice sv. Bartula u Ždrapnju kod Bribira dosta još neiztraženih ruševina i medju njima ulomak pluteja iz IX. vieka. Ali sve to niesu nikakovi neoborivi dokazi za obstanak kakva samostana sv. Bartula u biogr. biskupiji. Neima dakle nikakve druge zlamenite opatije sv. Bartula, spomenute u izpravama kraljeva domaće hrvatske dinastije, kojoj bi vjerojatnije mogli pripadati opati podpisani u istim izpravama osim opatije sv. Bartula kod Knina, pa neima zato još ni dobra razloga sumnjati nakon tolikih činjenica, doklegod se ne iznesu tvrdji dokazi za koje drugo mjesto, da nije na Kapitululu najprije iz davnih doba obstojala opatija sv. Bartula sa crkvom i bogatim samostanom, kako se razumije po uresnim, graditeljskim i nadpisnim ulomcima, našastim na tom mjestu, i koji potiču ća do VIII. vieka. Ista je pak opatija, kako

smo vidili, nakon izumrća krajeva domaće dinastije, kao nadarbina pri-
dieljena bila najprije nadbiskupskom spljetskomu a potla biskupskom knin-
skomu kapitolu.

Naziv dakle *Kapitul* glavice Kapitula ne dokazuje nakon tolikih napo-
menutih svjedočanstava ono, što hoće prag. Bulić, to jest da je na njemu
mogla biti stolna crkva Sv. Marije, niti može „neoprovrzivo“ da svodi na
taj isti zaključak „dokaz izveden iz ustanova i kanoničkoga života jedanaestoga
vieka“, jer da usljed pravilnika S. Augustina i Metzskog biskupa Hrodeganga
„nastadoše *canonici regulares*“. Dapače nama nije ovdje potreba da govo-
rimo o „*canonici regulares*“ na Kaptolu do svršetka XI. vieka, jer eto do-
kazasmo, da su do toga doba na Kapitolu živili benediktinci, a da jih tek
u XII. nasliediše „*canonici regulares*“ pod upravom prepozita, koji su pak
živili u Spljelu. Hrodegangov pravilnik kaže, da „*Canonici in domo episcopali*
vel etiam in monasterio secundum canonicam vitam erudiuntur“. Pavijski
pak sabor god. 876. nalaže biskupima, da „in Civitatibus suis proximum
Ecclesiae suae *Clastrum* instituant, in quo ipsi cum Clero secundum Ca-
nonicam Regulam Deo militent“.

Evo što o tomu piše kanonik Reusens u djelu, kojim se je poslužio
prag. B. (str. 522—525): „U prvo su doba kanonici stolnih i sbornih crkava
živili u zajednici kao i redovnici. Samostani (*cloitres*) prostih sbornih crkava
bijahu obično, kao što i oni opatija, prislonjeni k južnom zidu crkve, jer je
u našim krajevima (govori o Belgiji) prisojna strana u velike ugodnija i
zdravlju koristnija Ali kod stolnih crkava južna strana, s istoga razloga,
bijaše zapremljena biskupovom palačom, a kanonici bijahu obvezani, da
odaberu stranu sjevernu za utemeljenje svojega samostana“. Tom se opazkom
upravo slažu samostani benediktinski kod sv. Bartula na Kapitolu i kano-
nički kod crkve sv. Marije na katoličkom groblju u Biskupiji. Kod sv. Bartula
opažaju se tragovi samostana baš s južne strane, premda ima tragova drugih
sgradja i sa sjeverozapadne strane crkve, a kod Sv. Marije sa sjeverne strane.
Pošto je tlo u velike prorovano i promienjeno kod sv. Bartula, premda je
tu opaziti ruševine ogromnijih sgradja nego li su one u Biskupiji, ipak nije
lasno razabrati osnovu bivšeg samostana, dočim se kod Sv. Marije jasno
opažaju tragovi velika dvorišta. Ono je četvorinasto i prislonjeno bilo uz
sjeverno platno crkve. Obkoljeno je sve unaokolo hodnikom, koji je po svoj
prilici sačinjavao otvoren triem na stupčiče sa arkadama. Ulomaka stupčičá
sa dotičnim nadstupinama izkopalo se veliko mnoštvo izmedju ruševina na
tom mjestu. Iza hodnika stoje pak na tri strane prostrani stanovi, koji se
posve slažu sa Farlatievim riečima, koje je on namienio bio ruševinama na
Kapitolu: „*domicilium satis amplum et commodum iuxta aedem*
cathedralem S. Mariae“.

Još su dva mjesta u izpravama, poznatim iz doba hrvatskih narodnih kraljeva, gdje je napomenut samostan sv. Bartula. Prvo je mjesto ono u izpravi od god. 1080¹. Tu je imenovan koludar sv. Bartula², u kojega je Petar Črne kupio slugu Nikolu i sestru mu Marinu. Drugo je mjesto u istoj izpravi³, gdje se kaže, da je Petar Črne u Šibeniku pred kraljem Svinimirom imao svjedocima Lovra nadbiskupa i Ivana opata S. Bartula.

Da iztaknem još i novu činjenicu, koja nam dokazuje, da je stolna crkva S. Marije bila ustanovljena svakako u Biskupiji, a ne na sadašnjoj glavici Kapitulu. O Svinimirovom regestu iz god. 1076—78.⁴, gdje piše „in sollempnitate consecrationis ecclesiae nostrae episcopatus, sanctae Mariae uocabulo“ i „Actum est hoc in uilla regali, quo in loco iam dicta ecclesia sanctae Mariae (sita uidetur his) coram testibus; in primis coram Laurencio uenera (bili archiepiscopo, Petro chroatensi episcopo“ piše prag. B.⁵, da nije izdan u Kninu, kako to Farlati⁶ stavlja, nego u Solinu, kako se još razgovietno na samom izvorniku, koji se sada čuva u reguikolarnom arhivu u Zagrebu, *vidi*, i košto se po samom tekstu razabire; te crkva S. Marije i njoj blizi kraljski dvorac, koje regest spominje, nije moguće stavljati na Kapitul nego *izvijestno* u Solinsko polje“. U bilježci pak dodaje još prag. B.: „Farlati netemeljito hoće, da je to baš biskupska kninska crkva sv. Marije, i to tek za Zvonimira prvi kralj posvećena“. Nastavlja još prag. B.: „Nu i to nestoji, jer *sollemnitas consecrationis*, o kom regest govori, nije no godišnjica posvećenja crkve, a ne prvo posvećenje, što je dakako različito (Lucius, De Regno Dalm. Chr. Lib. II. C. XVI. Regest 1072. god.). Kukuljević u svojem kodeksu stavlja *pravo*, da je rečeni Regest izdan u Solinu (I, 154), dr. Rački u Docum. VII, u kronologičnom kazalu (p. XXXI), stavlja ga takodjer „Salonae“, a u tekstu pak (p. 112) „Tinnini“, što nije no tiskarska pogriješka, kako je to već i Milinović opazio (Viestnik, IV. p. 48)“. Ja cienim, da je taj Regest izdan upravo u Kninu, i to u kraljevom dvorcu, koji je stojao blizu hrvatske biskupske crkve sv. Marije „ecclesiae nostrae episcopatus, sanctae Mariae uocabulo“. Kad prag. Bulić tvrdi, imalo bi se vjerovati, da je on svojim očima vidio sam Regest u Zagrebu, pa da tu piše „Salonae“, kako je u Račkievom kronologičnom kazalu, a ne „Tinnini“, kako mu je u tekstu, pa da je u tekstu „tiskarska pogreška“ i da ima biti „Salonae“ mjesto „Tinnini“; ali je presvietli prag. Milinović (Viestnik VI [a ne IV] str. 48) pisao samo, da

¹ Cod. dipl. I. str. 174. Rački Doc. III. str. 135.

² U Documenta (str. 135) imala bi biti štamparska pogreška „et monacho sancti Bartholomei“, jer navadajući isto mjesto kaže sam pok. dr. Rački prevadja kao da je „a monacho“ ili „de monacho“ (Rad Jug. Akad. knj. LXX str. 159). Kukuljević je u Codexu (Nav. mj.) to prepisao bio „ex monachis sancti Bartholomei“.

³ Doc. str. 132. Cod. dipl. I str. 175.

⁴ Documenta p. 112.

⁵ Hrv. sp. str. 11.

⁶ Parl. III. Sacr. IV p. 284.

je to „*možda* pogriješka“, pa imamo još i drugih razloga misliti, da je prag. B. tu riječ pogriješio čitati. Prije svega, sam Farlati, kojemu na drugim mjestima prag. B. poklanja podpuno svoje povjerenje, piše, da je Regest izdan u Kninu, a drugo je to, što u istoj spom. Račkiovoj knjizi u kazalu osobá, mjestá i stvari, na str. 538 pri rieči „Tenenum“, odnoseći se na prieporni regest, piše: „*Teneni episcopatus S. Mariae (1076—78)*“, a na str. 201 (Documenta) u bilježici k riečima crkvenog sabora splj. god. 1045—67 „in ecclesia sanctae Mariae uirginis iuxta castrum Tinniense“, piše: „Inde etiam a rege Svinimiro appellatur: „ecclesia nostri episcopatus sanctae Mariae uocabulo““ (Vidi n. 97 p. 113 to jest regest). Lašnje je dakle vjerovati, da je pogriješka u samom i jedinom kronolog. kazalu, nego li na druga tri mjesta, pa da se je u tom kazalu možda i sam Rački poveo za Kukuljevićem, koji nije tako oštroj kritici podvrgao izprave tiskane u Codex-u, kao što je to učinio dr. Rački u knjizi VII „Documenta“. Nego je dr. Rački u razpravi „Nutrnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća. (Rad Jug Ak. knj. CV str. 231) opet pisao: „U listini kralja Svinimira od god. 1076—78. spominje se u Solinu kod Opatije sv. Marije takodjer villa regalis¹, gdje je ona isprava takodjer izdana“. Ovdje se je pok. dr. Rački svakako zarekao, ne obazrivši se na sadržaj listine, jer se je kašnje, kako ćemo viditi, porekao i izpravio. U ostalom meni neće biti muka, da se o tom naročito obavjestim kod samoga veleuč. Račkoga, dok je on u životu, da bude razbistreno pitanje o pravom njegovom mišljenju.²

Manje je znamenitosti pitanje, da li rieči „in solempnitate consecrationis ecclesiae“ znače uprav prvo pravo posvećenje crkve ili godišnju svetkovinu uspomene posvećenja. Često se svečano posvećenje crkve ne obavlja odmah nakon sagradjenja nego i više godina kašnje. Farlati govoreći o posvećenju crkve sv. Marije bistro piše, da Lovrinac spljetski nadbiskup sa biskupom zadarskim, trogirskim, Petrom Kninskim „ritu solemniter consecravit“³, dakle se je i po njemu radilo o posvećenju crkve, jer da bude bila godišnjica posvećenja, primjećuje o. Marun, nebi stajalo u regestu „in solempnitate consecrationis“ nego zar „in die anniversario consecrationis ecclesiae“. Da se je radilo pak o prvom svečanom posvećenju, razumije se i po prisutnosti tolikih crkvenih dostojanstvenika. Pragg. B. i Mil. daleko su od istine, kad uzimlju, da je crkva sv. Marije ovdje spomenuta, ona u solinskom polju, a ne ona u Kninu. Prag. B. nije naveo razloge, s kojih misli, da se crkva sv. Marije tu spomenuta ima stavljati „izvjestno u Solinsko polje“. Presvjetli Milinović kaže: „Uz ovi kraljski dvorac bila je crkvica „sv. Marije“, koju je *možda* isti Zvonimir dao sagraditi. On je želio da bude posvećena“. Pa dalje piše na istoj strani: „Ovdje se

¹ Documenta p. 113.

² Tako sam bio obećao u govornu dneva 24./VIII. 1893.

³ Farl. III. Sacr. IV. p. 282.

spominje „ecclesia nostri episcopatus“. Ovoga neima u listini kod Farlata (Tom. III, 155), jerbo da je ožuljana. Nu kada bi i bilo, nebi se odnosilo na crkvu „kninske biskupije“, već na crkvu „kraljskog dvorca“ kod Solina — Sustiepan: ditioni . . . beatissimi Domnii subiacet (Docum. 127), a tako isto i opatiije sv. Marije i sv. Petra. Nu „kraljska crkva sv. Marije“ spadala je na pravomoćje hrvatskog biskupa, s toga je rečeno: ecclesia nostri episcopatus. Mućno da bi Marija opatica sbog svoje redovnićke uprave do Knina na put se bila dala, što joj je do Solina lasno bilo“. Razumije se ovdje, kako se je presvietli Milinović upustio u nagadjanja na slabu temelju zato, što se u nijednom spomeniku nigda ne spominje ikakva „kraljska crkva sv. Marije u Solinu“, koja bi spadala bila pravomoćju hrvatskoga biskupa, baš na mjestu, gdje je izvor i početak spljetske biskupije, u drevnom Solinu. On je znao, da je poznata crkva sv. Marije u Solinu spadala pravomoćju spljetskog nadbiskupa, pa mu je trebalo nagadjati ob obstanku nove neke crkve sv. Marije u Solinu, da stavi u svezu sa Solinom ono „ecclesia nostri episcopatus“, jer eno Toma naddjakon pripovieda¹: „Has siquidem ecclesias (sc. sancti Stephani et sanctae Mariae in Salona) aedificavit et dotavit quaedam Helena regina donaus eas spalatinae sedi iure perpetuo possidendas“. Ako Farlati stavlja, da je taj regest izdan u Kninu, premda nije mogao da pročita ono mjesto, na kojemu su današnji paleografi pročitali „ecclesia nostri episcopatus“, znak je, da nije rieć Knin stavio po domišljanju i radi sveze sa ovim umetkom, nego da ju je prepisao onako, kako ju je našao na samom izvorniku.

(Nastavit će se).

¹ Hist. salon. c. XVI. str. 55. Ed. Raćki.

Plohorezbe sarkofagâ (u kninskome muzeju)

našaste medj ruševinami bazilike na rimokatoličkomu groblju u Biskupiji.

Piše

dr. K. Patsch¹ i ot. L. Marun.

(Sa slikom.)

I.

Izmedju mnogobrojnih starina, kojima je neumorni sabiralački mar sadašnjega predsjednika Hrv. star. društva Muzej u Kninu obdario, bez dvojbe zauzimlju jedno od prvih mjesta plohorezbe (Reliefs), koje donosimo ovdje zajedno u jednoj slici. Oni su toliko znameniti, da bi se s njima mogli i prvi muzeji dičiti. Spomenici su žalibože do nas došli u veoma fragmentarnome stanju; nu ipak, protumače li se tačno pojedini komadi, iztraži li jim se način izradbe, kao što i za njih upotrebjeno gradivo, lako je iznaći, što li je u savezu, i bez ikakvih poteškoća ustanoviti svrhu, kojoj su ove umjetnine od izkona bile namijenjene.

I. U sredini na lievo: ulomak gornjega ruba mramorne ploče; visina 0·30 m., širina 0·33 m., debljina 0·16 m., visina plohorezbe 0·065 m. Na izdubljenom polju konjanik, koji je skočivši put desna okrenuo se na lievo, pa poteže mačem na duboko straga udarajući žestoko. Ima kacigu a odjeven je plaštom obavitim oko ramenâ. S onu stranu glave konjske ukazuje se ruka, koja u obrani hita se kopljem za neprijateljem.

II. Sasma na desno: ulomak gornje strane mramorne ploče. Visina 0·26 m., širina 0·22 m., debljina 0·16 m., visina plohorezbe 0·065 m. Na izdubljenom polju golobrad junak na desno; drži pred sobom pakružan štit, a nalazimo ga u času očajne borbe. Na njemu je korintska kaciga sa cristom i vratobranom, oko ramena pak himation.

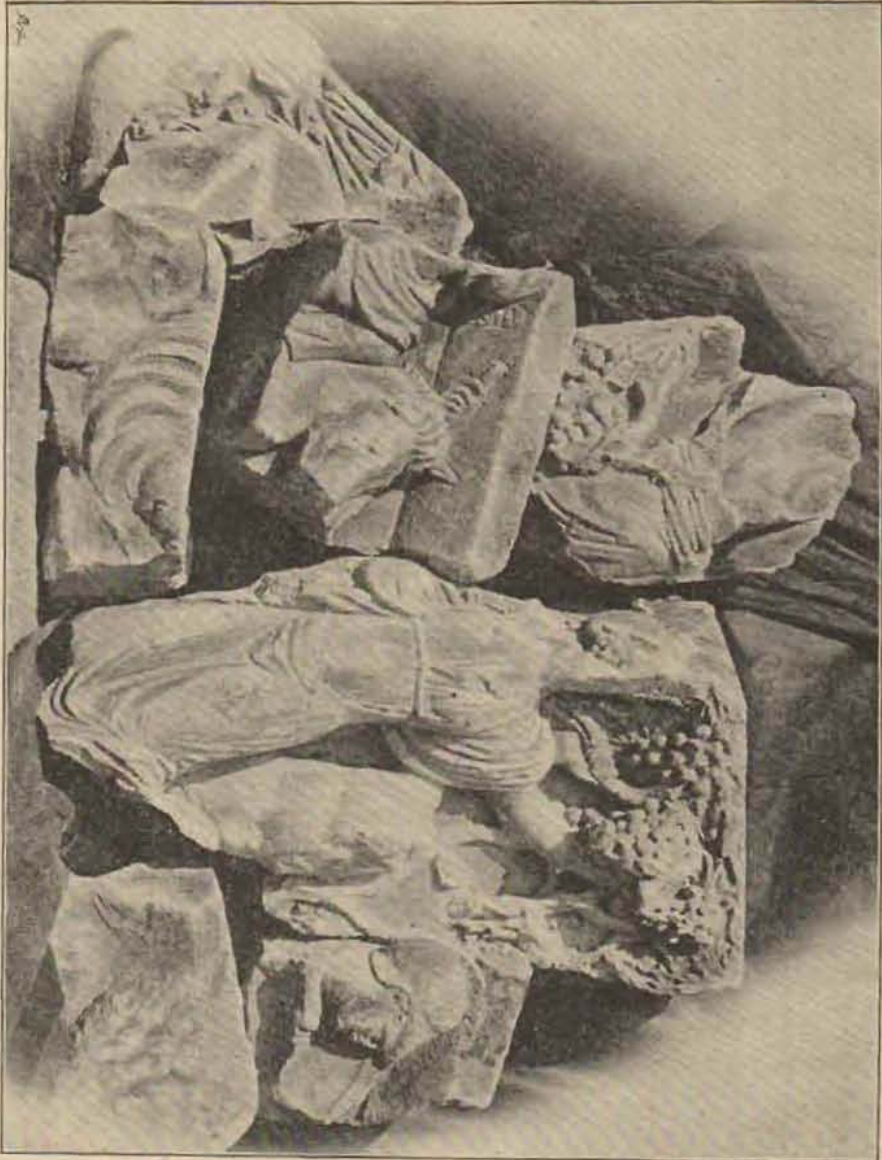
III. Sasma na lievo: slika nije dobro pošla za rukom. Ulomak mramorne ploče, unaokolo okružene. Visina 0·45 m., širina 0·36 m., debljina 0·16 m., visina plohorezbe 0·065 m. Osoba na konju put desna sa lepršajućom odjećom; okrenuta je natrag. Način odjele i nježniji oblici odavaju žensko čeljadé.

Isto nalazište, — Biskupija — ista vrst kamena, ista debljina ploče, isti obrub kao kod I. i II., ista visina plohorezbe i ista radja uoblašćuje nas, da uzmemo, da se sva tri ulomka odnose na istu cjelinu; česti su to jednog

¹ Sastavak dra. Patscha preveden je s njemačkoga.

spomenika. Nego, što li je bilo prikazano na ovome spomeniku, te nam u svojim ostancima pokazuje gole ljude i žene visoko na konjima, gdje se bore? Odgovor na ovo pitanje nije težak; nameće se sam od sebe svakome, ko priuba poznaje spomenike: to nam je jedna *amazonomahija*, u starome veku toliko omiljeni predmet za ploherezbe koje mu drago vrsti.

Ploherezbe sarkofaga.

A sam spomenik je bio — na to nas dovodi i debljina ploče i razne analogije — sarkofag.

Čeljad, koja su sebi tako liepo i liepo izradjeno zadnje počivalište ho-tjela ujamčiti, treba da su bila imućna.

Kad smo ovako našli, da ta tri ulomka skupa spadaju, onda smijemo, oslanjajući se na istim podacima, i dva druga ulomka spojiti, te i za ove isto tako lako utvrditi, da su dielovima jednoga sarkofaga. Mislimo ob onom komadu naslikanu lievo gore i ob onom desno u sredini.

I. Ulomak mramorne ploče, unaokolo okrnut. Visina 0·36 m., širina 0·28 m., debljina 0·16 m., visina plohorezbe 0·10 m. Stražnja strana satira — mali rep nas uoblašćuje, da lik tako nazovemo — oblaćen je samo na donjem dielu trupa, stoji naslonjen na lievu ruku. Lievo dolje grozd groždja.

II. Ulomak gornjega diela mramorne ploče. Visina 0·71 m., šir. 0·46 m., debljina 0·16 m., visina plohorezbe 0·10 m. Odozgor sačuvana izdubina za poklopac. Djevojče obučeno u dugu odielu, opasano izpod prsiju, pogledalo je na grozd groždja, koga lievom rukom bere sa loze, koja je bogato urodila. I lievu ruku je diglo. Desno uz djevojče gô čovjek, hvata desnom za prut, pa taman hoće da ga prigne; po svoj prilici hoće da drugarici pomogne. U zadku, kao što smo već rekli, su čvorasti trsovi s bogatim uresom od lišća i groždja; na jedan grozd kljuje ptica.

Goli čovjek, ako radi tumačenja uzmemo u obzir i ulomak I., predstavlja nam satira, a djevojče u njegovu društvu menadu.

* * *

Ures dakle ovoga sarkofaga uzet je od Bakova thiasosa (thiasos).

I ostala dva ulomka naše tablice, koja nam preostaju, a žalibože nisu posve tačno izražena, dielovi su sarkofaga.

U Sarajevu, na 19. februara 1895.

Dr. Karlo Patsch.

II.

Ovoj liepoj razpravi budi nam slobodno nadovezati nekoliko opazaka ob ovim klasičnim spomenicima, da ih dovedemo u duševnu svezu sa hrvatskom davnijom dobom.

Nećemo u izgled iznositi poznatu činjenicu, kako su narodi od najdavnijih vremena običavali uzimati starije spomenike, bud da jim ljepotu nasljeđuju, bud da jih za ures poznijih gradjevina umeću, ili da jih kao prosto gradivo upriličuju.

Za naše pitanje dosta je natuknuti, da kršćanstvo u svomu početku, u koliko se to slagalo sa njegovim vjerskim načelima, uporabljaje i starinske obrede i klasičnu literaturu, a napose umjetnost i arhitekturu. Prve bogomolje starokršćana bile su prostorije u kućama pojedinih kršćana¹, u kojima se viernici sakupljahu na molitvu i na evharističnu svečanost.

¹ Dr. J. P. Kirsch. Die christlichen Kulturgebäude im Alterthum. Köln. 1893. str. 1.

Kad kršćanska vjera postade slobodnom, pak gospodujućom, stadoše stari kršćani za svoje crkve upotrebljavati poganske hramove i druge gizdave gradjevine, kao primjerice hram Antonina i Faustine u crkvu sv. Lovre, *panteon* u onu sv. Marije (ad martyres), dvoranu Dioklecijanovih terma u crkvu sv. Marije (degli Angeli) u Rimu¹. Najrječitiji dokaz ovog imamo u našem Splitu, gdje je Dioklecijanov mausolej preobraćen s prva u crkvu Bogorodice, koja je kašnje prozvana po sv. Dujmu i Stašu.

Hrvatski narod, naselivši rimsku Dalmaciju i Savsku Panoniju, premda je našao, da su mnoge rimske gradjevine postradale uslied žestokih ratova kroz seobu naroda, ipak je zatekao dovoljan broj dobro sačuvanih gradjevina tako, da mu nebijaše potreba odmah s prva iz temelja podizati obrambene gradove nit stanove. Ovo je jedan od toliko drugih razloga, što Hrvati svoje glavnije gradove podigoše na rimskim ruševinam. Skoro nije važnijeg rimskog položaja, što ga Hrvati s prva nezaposjedoše i na njemu svoje gradove podigoše. Za to, ako su Hrvati morali popravljati polurušene rimske gradjevine ili nove iz temelja podizati, nebijaše jim potreba kojekuda posizati za kamenolomim, dok na istim ruševinam imadoše naizobil tesana kamena i svakovrstna mramora.

U dobi naseljenja Hrvata kršćanstvo se bijaše razprostranilo po svim krajevima rimskog carstva, a u Dalmaciji i Panoniji odavna cvatijaše. Dosljedno u to doba obstojaše i dovoljan broj crkava.

Zadnje četvrti ovoga stoljeća jedna takova crkva — bazilika „Manastirine“² na Šolinu bi odkopana, koja svojom znamenitošću danomice privlači sa svih krajeva sve to veći broj stručenjaka. Našasti su takodjer ostanci male bazilike na otočiću Sutvari kod Korčule³ a jedne opet u Sirmiu⁴. Nagadja se pak za položaj ruševina bazilike s. Marcelle u Ninu. Naše je društvo saznalo za tragove starokršćanskih crkava u Mokrompolju i Plavnu kod Knina, a začelo je odkapanje bazilike u Potravlju kod Sinja. Nije sumnje, da će se na hrvatskom tlu tekom daljnjih arkeoloških iztraživanja otkriti mnogo sličnih bazilika.

Povjest nam pripovieda, kako dolazkom Hrvata rimsko-kršćanski živalj ostade žilav u primorskim gradovima, dok nam jasno netvrđi, da je iz nutrnjosti zemlje sasvim izčezao, kao da bi Hrvati sve ove predjele opustošene našli; pa je slobodno nagovieštati, da je i u zagorskim predjelima po gdje-gdje ipak preostalo rimskog življa, dosljedno sveštenstva i crkava.

¹ Dr. Rački. Nutarnje stanje Hrvatske prije XII stoljeća, u „Radu“ jugosl. akadem. knj. CXVI, str. 176.

² Dr. L. Jelić. Das Cömeterium von Manastirine zu Salona, in der römischen Quarta-Schrift 1891. Napose tiskano. 65 str. sa tabl.

³ F. Radić u *Viestniku hrv. ark. dr. XIV.* 50.

⁴ Prof. S. Ljubčić. *Viestnik VIII*, 97 sl.

Hrvati u drugoj polovini VII. vieka primiše sredstvom latinskog sveštenstva sveti krst. Naravno je, da tom prilikom dodjoše u posjed i starinskih još obstojećih crkava ili da prionuše odmah polusrušene popravljati a prama potrebam lakodjer odmah neke iz temelja podizati.

Sa koliko osamitim, ipak dovoljnim, primjerom navedene bazilike u Potravlju, oko koje Hrvati zapasaše obsežno groblje sa oznakom stećaka od VII. vieka unapried, ipak dostatno se potvrđuje, da su starinske bazilike upotrebljavali, a vjerojatno je, da će se dokazati sa bazilikom na rimokatoličkom groblju u Biskupiji, za koju mislimo, da proiztječe iz VII. vieka, kako su i novih podizali, dok je opet sa primjerom bazilike „Manastirine“ na Solinu stalno, da su neke u ruševinam ostavljali, pošto ona nije kasnije popravljena.

Opravdano se može dakle nagadjati, da su Hrvati u prvim dnevima svoga pokrštenja činili što i stari kršćani, da su naime u bogoštovne svrhe preobraćali koliko poganske gradjevine, toliko one kršćanske: kao što, da su polusrušene popravljali ili pak nove podizali, i da su u svakom slučaju upotrebljavali starinske spomenike, bilo kao uresne česti ili pak kao prosto gradivo.

Mislimo, da neće biti suvišno, ako ob ovom još navedemo nekoliko do sada poznatih a nekoliko nepoznatih primjera.

Na starohrvatskoj srušenoj crkvi u Graćacu kod Skradina kao gornji prag postavljen je iz bielog mramora rimski arhitrav. Tako opazismo donji prag u odkopanoj crkvi kod s. Bartula u Ždrapnju.

Još danas resi vrata crkve u Pagjenam kod Knina veoma krasni rimski arhitrav a tako i jedan prozor iste crkve.

Ovo isto opazismo na žrtvenicima nekih starohrvatskih crkava. U srušenoj crkvi s. Marka u Karinu za stup mense služio je rimski miljokaz, koji se sada nahodi u samostanu istog sela. Tako jedan u istu svrhu služi u crkvi s. Martina u Lepurih kod Benkovca, a opet jedan u crkvi u Gjevrskom kod Kistanja. Rimski epigrafični spomenik služi za stup pod žrtvenikom u Pagjenam.

Najviše pako imamo primjera, kako su se upotrebljavali u starohrvatskim crkvama davniji spomenici. Od toliko srušenih crkava, koje smo pregledali, gotovo u svakoj smo opazili rimskog gradiva. Ovo nam bolje potvrđuju i starohrvatske crkve u Ninu, crkva s. Trojice sada s. Donata i ona s. Petra u Zadru, s. Eufemije i s. Trojice u Splitu, s. Martina u Trogiru. To se isto opaža i u odkopanim bazilikam u kninskoj okolini. Poznato je pako iz povjesti, kako i do X. vieka to se isto običavalo činiti, kadno je bugarski knežević *Pincius* sa braćom sagradio dozvolom kralja Držislava crkvu s. Mihovila na Solinu¹ sa kamenjem rimskog kazališta. Za pozniju

¹ Rački. Nav. dj. knj. CXVI, str. 176—77.

dobu najrječitije nam potvrđuje ovu navadu zvonik stolne crkve u Spljetu. — Imali smo prilike uvjeriti se, da dekorativne česti starohrvatskih crkava skoro su izdjelane iz samih rimskih spomenika. U odkopanoj takovoj crkvi u Koljanim kod Vrlike pragovi pobočnih vrata izradjeni su iz takovih spomenika. U bazilici na rimokatoličkom groblju u Biskupiji našasto je više ulomaka rimskih nadpisa, na kojima su izvedene ornamentacije starohrvatske dobe. Zadnje godine među ruševinam Zemunika nadjoše oo. Trapiste, medj drugim predmetima iz dobe hrvatske samovladavine i jedan ulomak pluteja sa pleterima, a s protivne strane postoji nadgrobni rimski nadpis.

Žalibože ovaj postupak upotrebljavanja davnijih spomenika opetovao se je i sa hrvatskim spomenicima sve do najzadnjih vremena.

Sad da se poblize osvrnemo na ulomke klasičnih spomenika, o kojima je gornja rasprava. U starohrvatskoj bazilici na rimokatoličkom groblju u Biskupiji, kroz sistematično raskopavanje našasto je mnogo ulomaka od raznih sarkofaga poganskog i starokršćanskog znamenovanja. Ulomci su našasti što u narteksu što uz ovaj, u dvjema pobočnim kapelam, izpremiešani sa zemljom i ljudskim kostima, a u toj smjesi našasto je nekoliko ostruga iz VIII. vieka.

Osamiti ulomci poganskog poriekla, bez drugih ikakovih dokaza, neovlašćuju nagadjanje, da bi tu moglo biti kakovo nalazište istodobnih zgrada i starina, dok oni iz starokršćanske dobe uz neke druge i ako slabe podatke neizključuju sveosve to nagadjanje, o čemu će se potanko raspravljati, kad dodje red na opisivanje spomenute bazilike. Za sada na predpostavljenom običaju upotrebljavanja starinskih spomenika budi nam slobodno izraziti svoje mnenje, da ulomci dotično sarkofazi iz klasične dobe biše u spomenutu baziliku donešeni negdje iz okolice, vjerojatno sa bogatih rimskih ruševina Municipium Magnum, Promonae ili Burnum-a, da u njih budu položeni mrtvaci iz dobe, pokle je bazilika podignuta, a sudeć po odličnom položaju gdje bijahu postavljeni, mrtvaci morali su pripadati veoma odličnom rodu i časti. Ovo nam najbolje potvrđuje cjelokupni sarkofag, našast u sjevernoj kapeli iste bazilike, koji takodjer potječe iz klasične dobe, a mrtvac, koji u njemu bijaše pokopan, sudeć po dragocjenim predmetima uza nj našastim, da bijaše veoma ugledna osoba iz svrhe IX. vieka, o čemu će se takodjer na svoje vrieme obširno pretresati.

Takodjer može se opravdano nagadjati, da u neko neizvjestno doba, pokle je bazilika porušena, sarkofazi su slučajno ili naročito porazbijani i mrtvačke kosti izpremiešane. Vjerojatno, da se sa ovim sarkofazima opetovalo ono, što se sbivalo sa poganskim i starokršćanskim, koje su barbari nemilo oskvrnjivali.

Nedao Bog, da se ono, što se sa sarkofazima u Biskupiji sbilo, jednako bude dogodilo sa mnogim drugim, gdje hrvatske velmože biše pokopani!

Fra Luigj Marun.

Staro-hrvatski, ćirilicom pisani nadpis iz Povalja na
otoku Braču.

Čita se: Desna polovica:

Ъ З (МОЛ)СТРА ИМЕ (НЕМЪ ИЛА)РНОИ

Ъ ЗДАХЪ СЪБ В(Р)АТА (БО)

ГА РАДИ · I ДА БУДУ (УЕС)ТЪНИКЪ

to jest: *Ja (ili: њ) Z (mol)stra ime(nem Ila)rion, zdah sja v(r)ata (Bo)ga radi · i da budu (ces)tnik.*

Lieva polovica:

ЦРК(К)Ы С(ВЕ)ТАГО НОИНА · КНЕ

ЗЪ БРЕУЪКО ВЪЛОЖИ СЕ · БЫТИ

У(ЕС)ТЪНИКЪ СИ · I ДА ЗЕМ(А)Є · ЗИ

to jest: *crk(v)i s(ve)tago Joana · knez Brečko vložī se biti (ces)tnik njen · i da zemle unj.*

Četvrta brazda:

IIII I ЦРКВ II (ПО)КОНЪ · ЫЦЪ.

to jest: *i crkv i (po)k)oncu.*

Taj je nadpis urezan na pragu, koji je do lani uzidan bio u kući Franjke Vrsalović u Povaljima na otoku Braču. U mjesecu rujnu prošaste godine dignut je otolen, a malo kasnije prenešen u c. k. Muzej u Spljet, gdje se nalazi i sada. Prag je od gusta biela vapnenjaka, okrnjen unaokolo, a na površju vremenom tako iztrošen, da su na njemu neka slova kao otučena, pa se mogu jedva razpoznavati. Dug je 1·24 m., širok po sriedi 0·15 m., a pri krajevima 0·20 m. Križ jednakih krakova, sa kracima prema krajevima razširenim, urezan u krugu na sredini praga, nalik onima koji služe za posvećivanje crkava, razstavlja gornje tri brazde nadpisa na dvie pole, dočim četvrta brazda teče od kraja do kraja celom duljinom praga. Dugoljasta, kašnje dlietom izkopana, udutina odniela je sredinu četvrte brazde nadpisa.

Slova ovoga nadpisa pokazuju sljedeće zlamenitosti. Za nijednim samoglasnikom neima slova **h**, nego se svuda, i na sredini i na kraju rieči, nahodi **Ъ**, koje je takodjer i u slovu **Ы**, kojeg su dvie sastavne česti vezane po sriedi vodoravnim potezom obadva puta kad se pojavljuje, toliko u rieči **ЦРК(К)Ы** prvoga diela, koliko i u rieči **БЫТИ** drugoga. Nahode se obadva

oblika slova I, to jest II i I; II je upotrebljeno toliko na mjestima, gdje može služiti mjesto današnjega J, koliko i kao čisto I, kako se razumije po samim riečima (ИЛА)PHON, koje bi se po izgovaranju moglo da napiše malo da ne Ilarjon, te ИОИИА; a onda КЪЛОЖИ i БЪИИ, a I je upotrebljeno samo gdje služi kao prosto I u sljedećim riečima: ИМЕ(ИЕМЪ), РАДИ, I, (УЕС)ТНИКЪ) prvoga, te УЕСТНИКЪ, I drugoga diela. Opaziti je ovdje, da slova I neima na starohrvatskoj bračkoj listini, koju je izdao pok. dr. Rački, i o kojoj je niže govor. Slovo К na početku prvoga diela nadpisa može biti znak na mjesto križa kao što se vidi na tolikim bosanskim nadpisima XI. XII. i potlašnjih vjekova,¹ a može značiti i *Ja*, kao u spomenutoj listini, što ju je izdao pok. dr. Rački u XIII. knjizi Starinā naše Jugosl. Akademije (str. 210).

Nadpis se i po smislu dieli na dva diela. U prvom dielu nekakav član benediktinskoga *manastijera* sv. Ivana u Povoljima, *imenom* možda *Ilarion*, kaže, da je *sazidao vrata*, kojima je taj prag služio nadvratnikom, *radi Boga i da bude čestnikom crkvi svetoga Ivana*. Nadpis je dakle učinio urezati onaj isti, koji je dao sazidati vrata. U drugom se dielu kaže, da *se je knez Brečko uložio biti njenim* (t. j. crkvenim) *čestnikom i da je u nje dao zemlje*, zar sve svoje i činio njoj povratiti one, što su njezine od prije bile *po Koncu*. Ovaj drugi dio nadpisa slaže se i nahodi tumačenja u početku spomenute od pok. dr. Račkoga objelodanjene hrvatske listine iz Brača. Tu naime kaže:

„V ime Oca i Sina i Svetago Duha. Leto ot rožtenija gospodina našego Isuhristovo tisuštno i sto i osm deset i pet. Bi v dni kralja Beli, biskupa Mikuli otokom huarskim i bračkim, Brečko knez otokom, Prvoš župan, sudija Desjan, brašlik Prvoslav. Ti vsi sut dedišti vladanja otočskomu. I v ti dni bi Radko pop i koludr služe crkvi svetago Joana u Pavlah; i bi plk brački i hvarski s knezem Brečkom na Bolu; i nače govoriti Radko kaluger: Kneže i vsi vlasteli, molstir svetago Joana jest velik bil prežde, kako vi vjaste ninj je zapustel i jego zemle. Tako jesm slišl, da sie zemle, ježe vi držite po Koncu, kneže i župane, jesu bili prjeje svetago Joana crkve; molju vi, vlastele, da biste je dali crkve. I reče Brečko knez i Prvoš župan: Budte Bogu i svetomu Joanu prošteni, kako sut bili. I sje sut te zemle; na kaljevje kustjerne Dragištn dol ot niže spili do Ruinika, oklad velak više jego, niže Bunj oklad, pod crkvom svetago Nikulu tri okladi“

Knez Brečko, spomenut u nadpisu i u listini, vladaše dakle otocima Bračom i Hvarom u ime hrvatskoga i ugarskoga kralja Bele oko godine

¹ Nahodi se na početku nadpisa na velikom stečku Bogdana Hateljevića sluge vojvode Radića Jankovića u Daborpolju, iz svršetka XIV. v. ili početka XV. v. (Glasnik zem. Muzeja u Bosni i Hercegovini. God. V. I str. 94), na nadpisu u selu Dračevu u Popovu polju u Hercegovini iz XI. ili XII. vieka (Viestnik hrv. ark. društva. God. IX. Br. 1., str. 11), u Podgradinju u Gornjem Raznomu u Hercegovini na stečku Radivoja Jadrasića (Viestnik sp. god. i br. str. 13) i na drugim mjestima.

1185. U nadpisu se kaže, da se je knez Brečko uložio biti čestnikom crkve sv. Ivana u Poveljima, te da joj je dao svoje zemlje, kako vidimo da su činili mnogi drugi¹, a po svoj prilici se i o zemljana po Koncu kaže ono isto, što čitamo u listini, to jest da jih je povratio nadarbini crkve sv. Ivana.

Rieč *čestnik* tumači Daničić² sa latinskom *portitor*, dočim se meni čini, da u bračkom nadpisu rabi mjesto *učestnik*. Tako bi se stala tumačiti i po riečima spom. listine bračke: „i rješe vsi česnici da ne bude česnik u lokve“ (Nav. mj. str. 208). Po sadržaju listine, gdje se na više mjesta navodi, kako su pojedinci pa i čitave obitelji stupili u manastijer sv. Ivana, darovavši mu celo svoje imanje, uz uvjet, da jih opat hrani do smrti „dohrani na smrt na naju, vinogradi i zemle vse budite v crkv svetoga Joana, i prije je (opat Radko) s vsimi svoimi“ (str. 209—210) i „Pride Poruga s svojim sinom Tehoem u crkv svetago Joana, i bista tu koludra, i dasta selo svoe na Praznicah, i vinogradi i zemle, i vse dostojenie nju v crkv svetago Joana“, razumije se, da je i samostan benediktinski sv. Ivana u Poveljima, poput svih ondašnjih hrvatskih benediktinskih samostana³, sastojao od redovnika „od kojih neki bijahu svećenici drugi svjetovnjaci; jedni i drugi pišu se „monachus“, a rek bi da *česnici* našeg nadpisa i bračke listine nijesu ništa drugo, nego koludri svjetovnjaci, koji nastojahu oko kakvih obrta i samostanskog gospodarstva.

Naš je nadpis dakle postao samo malo kašnje nakon listine, t. j. oko svršetka XII. vieka.

Vriedno je, da se ovdje iztakne poviest ovoga nadpisa, kako ju je napisao pok. dr. Rački na spom. mjestu (str. 201—203):

„Posliednji opat (samostana sv. Ivana u Poveljima) Marko Lukinović († 1809) bio je poduzeo ponješto razširiti crkvicu sv. Ivana. Tom je prigodom kamen, koj je stajao uzidan nad vratima crkvice, prenesen u nutra i upotriebljen za sjedalo. Ovaj kamen je takodjer znamenit, što je na njem nadpis ćirilicom. Taj nadpis nastojali su već prošloga stoljeća pročitati. Od ostalih bio ga snimio M. A. Politeo-Nisetić. Taj snimak dao je svećenik Petar Versalović Carević poznatomu Andriji Ciccarelli-u, župniku u Pučišću, koj se je zanimao poviešću otoka Brača. Neznajući ga Ciccarelli sam pročitati, učini 20. listopada 1788. više priepisa i razašalje ih onim, o kojih je znao, da poznaju ćirlicu. Od ovih bijaše don Mihovil Božić, ravnatelj slovinškoga sjemeništa Omiškoga. Neće biti nezanimivo, ako se ovdje priobći hrvatsko pismo Ciccarellievo i odgovor Božićev. Prvo glasi ovako: „Oprostite,

¹ Usporedi spomenutu bračku listinu.

² Рјечник из книженних старина српских III. str. 463.

³ Dr. Rački. Nutarije stanje Hrvatske prije XII. stoljeća. Rad jugosl. akademije knj. LXXIX, strana 169.

da s ovom poniznom mojom pristavio sam se moliti vas, da mi prinesete ovi nadpis, koji izvadio se jest iz crkve sv. Ivana iz Povalj. Rečeno mi je, da je upisan starima slovima cirilianskima. Za to vas puno molim, da mi ga prinesete najprvo u slova naša sadašnja¹ pak u slova latinska ali u jeziku naš ilirski ali slavni. Gdi najдете jedan puntin . ovaki, onako našao se je i na ploči od nadpisa; ali gdi najдете više od jednoga, to jest dva, četiri, pet, šest ondi bijahu slova, koja radi starosti jesu izginula. Priporučam se mnogo vašemu mninju; i molim Vas što brže možete. Vi slobodno služite se od moje slabosti, i doisto dobrovoljno najti ćete me pokorna. I s ovim ponizno jesam“. Božićev talijanski odgovor glasi: Mto. rendo. V. V. Padr. colendissimo! Solamente ora posso responder al compito foglio di V. S. rma., perchè me sono discervellato nel rillevar l'iscrizione spedita mi; giacchè in alcun alfabetto ciriliano, Ruteno ne Greco, vi esistono le lettere, che si rimarcano in detta iscrizione. Io per me le tengo per caratteri de primi Illiri, che dalle parti settentrionali vennero dopo la Nascita del Salvatore in queste parti, ed è una donazione fatta alla Chiesa ed abbate de Beni del Conte Giovanni, Sino al Console Russo in Spalato, soggetto, che possiede sei lingue e caratteri ho fatto vedere detta Carta, che l'intende poco, e meno di me stesso. Questo è, quanto ho potuto operare e rilevare nel proposito; nè mi resta che coll'offerire la mia servitù debolissima in ogni occasione, che potesse comprender potessi servirla, con piena stima ed ossequio bacciarle umilmente le sacre mani di V. S. reverenda припо-низни и прид. слава д. Миховио Божић. Dal Seminario app. d'Almissa li 22 Xmbre 1788“. Božić je nadpis ovako čitao:

Jestmi istar² ime i don³
 jest . . . učinio
 brazdu i da bude
 u svetu carkvu

crikvi jest grob Joanna kneza
 s Brača, postavi se uzeti
 stovaoc gnje i da zemglie ugnju
 i opatu otcu.

„Snimak, kojim se je Božić služio, jest tako loš i nepodpun, da nije čudo, što njesu mogli, ni on ni ruski konsul u Spljetu nadpisa bolje pročitati. Čitanje Božićevo usvojio je i Ciccarelli, tē ga je priobćio⁴ ovako: „Crikvi jest grob Joanna kneza s Brača, postavise uzeti Brazdu, i da bude štovaoc nje, i da zemlje u nju u svetu crkvu i opatu otac“, protumačiv ga talijanski ovako: „Nella Chiesa vi è il sepolcro di Giovanni Conte della Brazza, il quale si fece Monaco per impiegarsi al suo servizio, e diede dei Terreni alla stessa santa Chiesa, e al Padre Abate“. Od onoga vremena, koliko mi je poznato, nije se nitko bavio razriešenjem toga nadpisa. A bilo

¹ Ja mislim, da je Ciccarelli tako zvao glagolska slova. F. R.

² Dodaje opazku: „Istar, Danubio fiume“.

³ Opazka: „Don, Tanai fiume“.

⁴ Osservazioni sull'Isola della Brazza p. 34.

bi vrijedno, da se to učini, jer će nadpis spadati svakako medju najstarije, i popunjuje našu listinu. Nu prije svega valjalo bi imati vjeran priepis. Za takav obratih se na spomenutoga g. Grega (Luka, predsjednik crkvenih dobara u Pučišćim 1881. god.) zamoliv ga, da mi papirom učini točan snimak. Nedobivši ga do sada, mogu se u kratko osvrnuti na snimak Ciccarelliev. Po tom snimku nadpis je složen iz četiri redka, koja su u sredini razpolovljena znakom krsta (†) tako, da će se valjda i cijeli nadpis imati u dvie pole čitati. Već se Ciccarelli tužio, da su njeka pismena vapnom zapunjena, s toga nečitljiva. Druga je medju tiem polovina na snimku njegovu nješto čitljivija. Ondje se čita: „**ІРК(К)Ъ СГА . . ПОАНА . КНЕЗЪ БРЕУЪКО КЪЛОЖНИ СЕ КЪ . . . И ДА ЗЕМЛЕ . . . (К)ОНЦѢ**“. Kako se odavle vidi, i taj nadpis ima pred očima sadržinu prvoga diela naše izprave. U ostalom očekuje se bolji priepis, da se zanimivi taj nadpis vjerno razrieši“.

Te su me rieči velikoga nam pokojnika potaknule, da se iz Bola potrudim do u Povelja jesenskih praznika 1893. i da prepisem nadpis na licu mjesta.

Današnja crkva sv. Ivana u Poveljima je sagrađena na osnovi pokraćeg latinskog križa, po čemu bi se dalo nagadjati, da je prijašnja benediktinska mogla bit sagrađjenena u obliku bizantinskog križa poput ninskih crkava sv. Križa i sv. Nikole. O benediktinskom samostanu sv. Ivana u Poveljima pisao je pok. dr. Rački na spom. mjestu (str. 200): „dade se više no vjerojatno zaključiti, da samostan sv. Ivana dosiže u doba narodne dinastije hrvatske, te da je suvremenik benediktinskim što mužkim što ženskim samostanom u ostaloj primorskoj Dalmaciji, imenito u Zadru, Trogiru, Spljetu, Rogovu, Solinu, Rabu, Šušaku, koji se spominju u suvremenih spomenicima“

Uz sadašnju crkvu sv. Ivana obstoje obilati ostanci zidova sredovječnih zgradja sa zazidanim prozorima, koji završuju na polukrug. Kod crkve se pak nalazi velik nadvratni karniž urešen plohorezanim palmetama, koje odavaju XI. ili XII. viek. Crkva sv. Ivana sa spomenutim ostancima zidova stoji iznad sela na obronku brežine s istočne strane luke povaljske, pa je sad župna crkva. Ostanci puno većih gradjevina protežu se u dno luke ne daleko od obale morske. Od iztoka k zapadu pa uz brieg je zid dug do 30 m., a spojen je na iztočnom kraju na pravi kut s drugim put sjevera, kojega se ostanci opažaju u duljini od oko 28 m., a na zapadnom kraju sa pačetrovnom prostorijom takodjer put sjevera dugom 22·2 m. a 6·47 m. širokom, koja je sa sjeverne strane ograđjena čvrstim dvostrukim zidom, debelim 1·45 m., te je sva prilika, da je bila posvodjena. Uz tu se prostorijski put sjevera i put iztoka prislanjaju drugi zidovi i zidani grobovi, kojih se razabiru samo početci, a ostalo je bilo sve razrovano i prokopano, jer je na tom mjestu naplavljena zemlja vrlo sgodna za vrtove. Seljani pri-

poviedaju, da su mnogi predmeti nadjeni bili i da se još nalaze u tim prostorijama, ali neznaju da kažu ništa izviestna. Jedan mi je, medju ostalim stvarima, kazivao, da se spominje, da je na tom mjestu bila nadjena i povećá listina, izpisana na kvieru, te da su ju djeca bila razderala.

U Korčuli dne 16. veljače 1895.

F. Radić.

Ključić, grad Nelepićev u kninskoj županiji.

Napisao

Grgur Urlič-Ivanović.

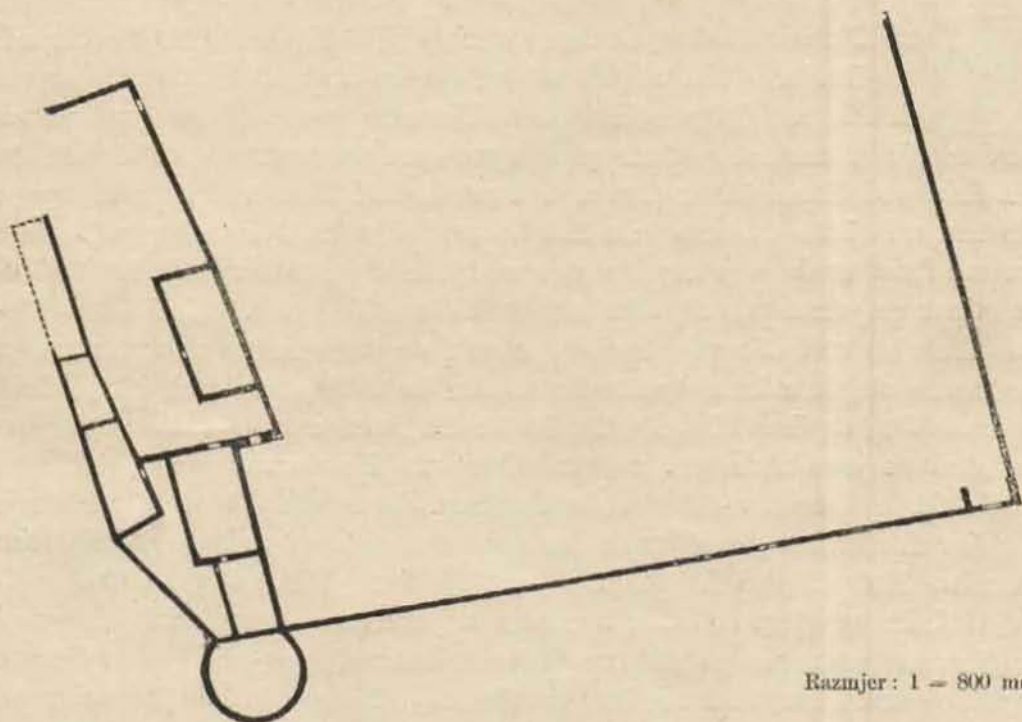
(Sa dvie slike.)

Grad Ključić, ili kako puk danas nazivlje *Ključići*, daleko na jugo-zapad, od Drniša 9 kil., od Šibenika u sjevero-iztok 18 kil., osovio se na debelu, visoku prisojnu klisu Miljevačke grede. Njegove su okolice slikovite, divlje, dražestne. Silne prolomine suču sa sjevero-iztoka Drniša do gaza Krki pod Trtar. Tuda Čikola, kad nagla, kad tiha, teče s Petrovapolja u dužinu od 15 kil. i izlieva se u Krku. Iznad Ključića dvie brine srazuju se osovno. Dvie uvale s jedne i s druge strane duboko okružuju kosu Ključića, visoku s obronka nad Čikolom do 100 m. Taj podnevni klis kao stožina iznese se nad Čikolu, prosječen obara se koso sa sjeverne strane, a s podnevene ulegnuta kosa spušta se na okrajke uvale i na debeli jek plodnih oranica i livada. Grad Ključić utvrdio se na tom kršu. Sa svoga visokog klisa gleda k jugo-iztoku na pitomu visoravan Pokrovnika, na Trtar i na podolje donje Krke k vodapadu Skrađinskom. Sa zapada i sjevera nadvisuje ga Miljevačka brina, pogledom na dva prolaza, na pitomu višovu k Miljevcim i Pronini. Motreć grad Ključić ma s koje strane bilo, milo se oku predstavlja. Kako se ulegnuta kosa razmakla u pačetrovnoj prostorini, tako se i temelj gradu zasnovao pačetrovno, kako se razumije po priloženom tlorisu. Pri južnoj strani osnova mu je četverouglasta, podbočena klisurastim briegom, dočim gornju iliti sjevernu stranu zaklapaju visoki bedemi u slici bridnjaka s najvećim oblim tornjem. Prostor grada vas je smješten na površini od 90 do 100 m. dužine, 50 do 60 širine, sa podnevnim predvorjem. Ključić je bio sagradjen stranom od krupna liepo isklesana, stranom iz sitna kamena. Zidovi su mu okrhani i provaljeni na široka okna, a kamenje liepo isklesano. Pragovi, svodnici, nakitni pragovi i nadvratnici porazbijani ili razneseni u gradju okolnih i daljih zgrada i erkava.

Grad u cjelokupnoj slici bio je vještački sagradjen po starinskom sredovječnom ukusu, te mu je slika posve razredjena po ukusu starih hrvatskih gradova, kojih se ostanci danas opažaju u bribirskoj i kninskoj županiji. Donji iliti podnevni dio na usku pačetrovnu prostoru nakvrčio se na strme provale visokim zidovima i ulaznim vratima, na koja se ulazilo iz velikog

predvorja, koje je sa zapadne strane imalo dvoja čvrsta vrata na obluk. Srednja pola grada sa jugo-zapadne strane obžetana visokim i jakim zidovima od krupna tvrda uzidana kamena sa oblim prozorima, pasovima iliti kvirima. U tom predjelu dizaše se visoka palača na tri sprata, sa tri reda prozora i sa liepim poglednikom na sriedi. Kakova oblika bili su prozori, nemože se razabrati, jer na toj strani zidovi i prozori nemilo su oštećeni i razvaljeni. Unutrnji razdjeli soba i hodnika, prama tlorisu, vidi se, da su bili udobno i sjajno, po gospodsku rasporedjeni.

Rušenje i vrieme sasvim je primrielo sliku i gradju Nelepićeve palače u Ključiću, tako, da mogu kazati, da od te krasne zgrade ostaju jedino okr-

Razmjjer: 1 — 800 met.

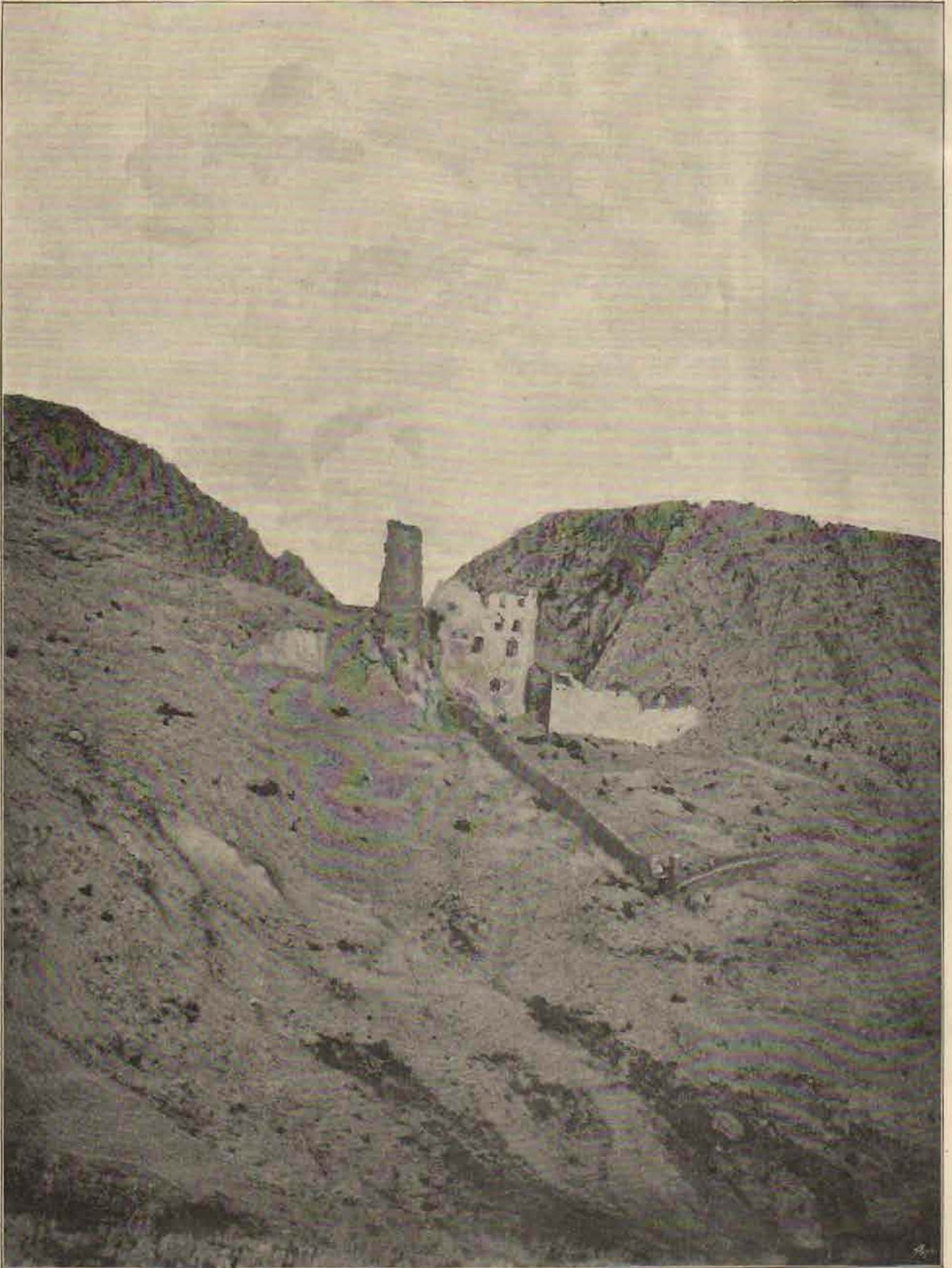
hani visoki zidovi 10, 12 m. visine, tamni i obrasli mahovinom, te će možda prkositi zubu vremena još koju stotinu godina. Iz srednjega odiela grada u sjeverni iliti gornji uzlazilo se širokim hodnikom uz velike stepenice. U ovoj strani grada sa iztočne strane stajahu dva usporedna zida, izmedju kojih tiesne sobe, shrane i utvrde nalik boluarda. Stupajuć u gornji predjel, dižu se dva odiela debelih zidova, metar i dva visokih. Preko tih zidova se prilazilo na oknasta vrata preko svodovnika, izpod kojih su mogle stajati shrane, oružana, pretvori. Na gornjoj sjevernoj strani diže se visoka oblica kola sa jakim pobočnim zidovima. Visoka je još 18 metara, sa tri pojasna kvira, sa uskim ulaznim vratima. Debeli zidovi kule tvrdo uzidani iz sitna kamena, kao da su saliveni. Na srednjem i trećem spratu po tri obla

prozorića, iznutra prostrani metar, s dvora na oblo okno obgradjeni liepo isklesanim prozorima.

Iznutra vide se u cjelini lukovi, spratni zubi, dočim je izvana obtočena pasovima, koji se vežu zdvornim velikim zubovima u razmak 5 m. jedan od drugoga. Visina kule nadmašivala je 18 m., pošto se još diže jedan pokrajni šiljak, koji se je opirao o svodovnik kule. Pred kulom iznutra grada dizao se prostran triem, kako se po vidivim biljezima još može razpoznati, dočim sa strane uz pročelni bok, gdje upire visočina kruga u temeljni podlaz gornjeg odiela grada, dizale se dvie male kule sa branilištem, naslanjajući se na debele zidove sa tri obla prozora. Ova utvrđena cjelina, na odsječenu klisu, obstojala je kao za se. Po tomu sa obranbenog gledišta Ključić je bio jako utvrđen, kao malo koji grad. U ovomu predjelu Ključić dosta nalicho Šubića Čučevu i Kličevici Ali po tragovima razvalina i oderina može se naznačiti, da je ovaj tvrdo smješteni grad razprostranjen bio mnogo više pri podnevnoj strani i prostraniji, nego li se danas dađe opaziti iz preostalih ruševina. Izvanje i unutrašnje ograde i dvorišta bila su znamenita. Kad se pomisli, da je Ključić u ono ratoborno doba bio sagrađen za obranu i navalu, strateški položaj tvrđe grada malo je gdje mogao imati sgodnijega položaja. Tri puta vodila su u Ključić sa jugo-iztočne strane preko Čikale, s podnevne uz obale rječice sa pregaza na utok Čikale u Krku, te strmi put (u obsadnim prilikama) preko kose ključke, sa strane Miljevacá, gdje su na obrani prolaza stajale jake niske utvrde, te dvostruki i trostruki zidovi. Ako površno pogledamo na razvaline Ključića — na obranbene utvrde, na njegovo znamenito dvorište, na stršeće temelje branilišta po kutovima istoga, na ulazna velika vrata na obluk svodjena, sa kvakami i udobci, na srušene prezide do prolaznog puta k Čikali, gdje je možda most obstojao: to sve u cjelokupnosti podaje nam, ako i tamnu sliku Ključića, njegove vanredne utvrde, u doba, kad se njegov mogući gospodar slavno, ako i nesretno borio proti odveć pretežne sile Mletčića, te bližih i daljih dušmana.

(Nastavit će se.)

Primjetbe na izvješće „Katoličke Dalmacije“

o razpravi, koja se je razvila u V. odsjeku I. kongresa kršćanskih arheologa u Spljetu: o plohorezanom liku sjedeće osobe sa krunom na glavi na pluteju spljetske krstionice.

(Sa 2 slike.)

Iz pera gosp. K. (cienim dra. Katalinića) „Katolička Dalmacija“ doniela je najobsirnije izvješće o I. kongresu kršćanskih arheologa u Spljetu-Solinu. Nedopušta mi vrijeme ni prostor ovoga časopisa, da se potanje bavim o samomu kongresu, ni da izpitujem manju ili veću točnost ukupnog izvješća gospodina K., jer su predmeti razpravljani u prva četiri odsjeka kongresa većinom izvan medjaša postavljenih „Starohrvatskoj Prosvjeti“; zato će dovoljno biti, da se osvrnem na onaj dio izvješća, koji zasieca u program „Starohrvatske Prosvjete“, a to je o tečaju razprave, koja se razvila nakon mogega predavanja o plohorezanomu liku sjedeće osobe sa krunom na glavi, na pluteju spljetske krstionice (v. sliku na str. 113.), o kojoj sam tvrdio, da *predstavlja kralja i po svoj prilici hrvatskoga kralja*, a pobijao sam mnenje prag. Bulića, koji je uvjeren bio, da predstavlja Spasitelja.¹ U tom dielu izvješća nije baš sve onako točno kazano, kako je u istinu bilo. Tu se kaže, da sam ja na Syrkouevu opazku, „da bugarski novci“, koje navadjam „za dokaz značenja predstave na pluteju, nijesu poznati nego tek iz kasnije dobe“, odgovorio, da sam podatke izcrpio iz Kukuljevićeve rasprave „Nasi vladari i njihove krune“. Ja toga nijesam odgovorio na Syrkouevu opazku, jer niti sam podatak ob obliku žezla na bugarskim novcima crpio iz Kukuljevićeve rasprave, niti je Kukuljević u njoj ista spomenuo ob obliku žezla, nego je istina, da sam potvrdio ono, što sam u samom predavanju kazao, da sam podatak ob obliku žezla na bugarskim novcima crpio iz slika, priloženih knjizi prof. Ljubića „Opis jugoslavenskih novaca“, a to iz slika novaca Vladimira i Simeona vladara bugarskih iz svršetka IX. i početka X. vieka. Izvješće gosp. K. ne spominje ni toga, da je nakon mene sam prof. Ljubić, predsjednik V. odsjeka kongresa, nakon Syrkoueve opazke izjavio, da nije stalno dokazano, pripadaju li oni novci spomenutim bugarskim vladarima, ili su iz nešto kasnjega zemana. To bi ipak malo slabilo čvrstoću mogega argumenta, jer ko uzme u ruke Ljubićeve knjige i prolista svih 17 tablica slika jugoslavenskih novaca, razumjeti će mahom po njima sljedeće: 1. Gdje god je na jugoslavenskom novcu predstavljena vladareva osoba, uz riedke iznimke (kad drži mač naslonjen preko koljena), vazda mu je žezlo u desnici u onom položaju, u kojemu se nahodi na spljetskoj ploči, i vazda je na starijim novcima žezlo u obliku krsta. Jedini Tvrtko, bosanski kralj, drži žezlo u ljevici, ali ga odmah za njim Dabiša drži ipak u desnici. 2. Na istim novcima Spasitelj neima nikada krsta u ruci, već ili pruženom desnicom blagoslivlja i drži ljevicu ili obedvie ruke preda se naslonjene na knjigu Evangjelja. 3. Spasitelj ne nosi na nijednom jugoslavenskom novcu

¹ Hrvatski spomenici str. 39, 40.

Plohorezani lik na pluteju spljetske krstionice.

krune na glavi, nego nosi krunu vladar i njegova supruga. 4. Oko Spasiteljeve glave je na svakom jugosl. novcu nimbus, i to obično krstonosni nimbus, kako se pristoji drugoj osobi presvetoga Trojstva. 4. Kraljevske i carske krune, kako su predstavljene na jugosl. novcima, većim dielom imaju oblik sličan onomu krune na glavi sjedeće osobe spljetskoga pluteja t. j. vodoravnom gornjom stranom i sa uhobranima. Krune nekih jugoslavenskih vladara iz kasnijih doba urešene su u vrhu sa tri krina, ali je taj ures nadošao onda, kad se je uveo u nas i heraldički oblik krina, koji je i na žezlu zamienio križ. Sad, pošto su krune na starijim novcima slabo naertane, kao što u obće sve slike na tablicama Ljubićeve knjige ne mogu da zadovoljuju dandanašnjim zahtjevima znanosti, nego se čuti živa potreba novoga izdanja jugoslavenskih novaca sa slikama pomoću heliotipije izvedenih; a neke se krune nahode tako blizu ruba novca, da i ako su imale ureša ili je izlizan, ili i nije, u oskudici prostora, bio ni predstavljen od nevješte umjetnikove ruke; to možemo uzeti, da kako je križ žezla bio promienjen u krin u kasnije doba, da su istu promjenu pretrpjela i tri križa, koja su imala u prvo doba resiti jugoslavenske krune, poput onih, koji se nahode jasno urezani na kruni spljetske ploče.

Ja sam u razpravi spomenuo Kukuljevića, kad sam ono dru. Jeliću odgovorio, da ne kažem za stalno, da predstava spljetskog pluteja prikazuje upravo kralja Tomislava, već da je to moje nagadjanje, kao što je bilo i Kukuljevićevo, uz kojega sam ja pristao.

Ne spominjem se točno, ali mi se ipak čini, da prof. Syrkou nije kazao, „da je u sjedećoj osobi na pluteju predstavljen koji svetac a ne kralj“, niti se meni čini, da bi on to bio mogao kazati.

Opazke, što jih je prof. dr. Jelić učinio bio pri sjednici u odsjeku, bile su tako malo temeljite, da niesam cienio vriednim, da jih pobijam ja, kad su se pobijale same, nego sam primietio bio, da original nije daleko, na čemu je pak prag. Bulić, na sreću istine, predložio bio, da se podje pregledati sama ploča, i da će se pred njom najlašnje razumjeti, što li predstavlja na njoj plohorezana predstava.

G. K. je u svojem izvještaju priobćio posve drugčije opazke prof. dra. Jelića, nego li su bile one, što jih je izustio na kongresu. Bilo da mu jih je naknadno napisao sam prof. dr. Jelić, ili da jih je možda i sam predrugojačio g. K., takove su naravi te opazke, da jih ne mogu, da mimoidjem i da na njih ne odgovorim. Ovdje ću jih preneti doslovice:

„Dr. Jelić kaže, da je spljetski plutej, o kom se bavio Radić, sa više gledišta zanimiv. On ga je učio sa gledišta njegova prvobitnog položaja. Na današnje mjesto dospio je tek koncem XIV. vieka i tom prigodom bi mu odsječen desni kraj. Prvobitno je pripadao svetistu ili pjevalistu spljetske katedralke. Basrelief odaje nasliedovanje tekstilne tehnike, zato i loše izradbe. Čini mu se, da je pozniji od Tomislavove dobe. Po načelima starokršćanske ikonografije, basrelief može biti samo crkvnoga sadržaja; a to potvrđuje i prvobitni položaj spomenika. Kompozicija prizora je istovjetna sa onima poznatim u starokršćanskoj umjetnosti (Mozaik sv. Pavla i sv. Marije Velike u Rimu, Balski žrtvenik u Francuzkoj), gdje prinositelji ili darovatelji crkve ili spomenika svoj dar prikazuju Bogu; prinositelji sami leže pred sjedećim Spasiteljem, pa bili oni carevi ili pape. To je već Bulić naveo. Važno je opaziti, da je u tim prizorima prinosa spomenika prinositelj označen ne samo svojim klanjajućim položajem, nego i sićušnim razmjerom tiela; tako se izrazivala velika razlika između božjeg veličanstva i ljudskog ništavila; to je bilo uzakonjeno pravilo po *Svetogorskoj knjizi slikarstva*. Na Spljetskom pluteju osoba potbuške ležeća sklopljenih ruku jest u položaju molećem, i za polovinu manja od drugih dvaju likova: predstavlja dakle umrlika molećega pred Bogom. — Kukuljevićevo tuma-

čenje, koje Radić hoće da potvrdi, ne nalazi nikakove podloge u ikonografiji. Nije poznat ni cigli prizor, gdje bi pred jednim sjedećim vladarom bio prikazan čovjek prsimice ležeć, gdje mu se moli — a na crkvenom spomeniku to nije moguće ni pomisliti. Za dobe, kad je plutej izradjen, umjetnosti su bile u rukama redovnika a samo sveštenstvo, u našem slučaju spljetski kaptol ili nadbiskup, imali su nadzor nad izradbom crkvenih spomenika. Ne može se pomisliti, da bi redovnik izradio predstavu, gdje bi zemaljskom vladaru, proti pravilima ikonografije, dodielio položaj i atribute, koji se samo Bogu pristojne, i to na ploči, koja je stajala u stolnoj crkvi pred žrtvenikom, a da bi pak svećenstvo crkve to trpilo — Obrednik grčkoga dvora govori o klanjanju, izkazanu *bizantinskom caru*; nego nije izvjestno, da li su hrvatski vladari usvojili taj obrednik, to je puko nagadjanje Kukuljevićevo; a s druge strane položaj prsimice ležeće osobe na pluteju, više je nego prosta adoracija, to je najdublji položaj molenja, koji se na spomenicima vidi samo pred Bogom, a ni pred svetcima. Ležeća osoba ne ljubi noge ni koljena, ona prostrta ničice moli. Bizantinskim se carevima klanjalo na jedno ili oba koljena, a ne ležeć potrbuške. Inače nije poznat ni cigli spomenik, gdje bi pred carem u takvu položaju stao podanik, a još manje u manjem položaju tiela. Za tumačenje Kukuljevićevo najjači dokaz se navadja, da sjedeća osoba nosi na glavi krunu, a ne svetački vienac: Svakako, da je baš kruna, to ne bi bio bezuvjetan dokaz. Ako Bulić nije naveo primjera, da na spomenicim starijim od XI., Isukrst nije predstavljen s krunom, s toga ne pada njegovo tumačenje. Osobito u bizantinskoj umjetnosti Spasitelj se predstavlja s krunom*.

Tu pak sliedi:

„Prof. Smirnoff opaža potvrđujuć, da Spasitelj predstavljen kao *pantokrator*, nosi krunu kraljevsku na glavi.

Dr. Mantuani dodaje, da na sredovječnim Spomenicim je Spasitelj predstavljen s krunom i ako riedko.

Jelić nastavlja, da se sjeća, da je vidio minijaturu jednog irskog rukopisa X. v. po prilici, gdje je Spasitelj sjedeći predstavljen s krunom na glavi. Krunu na glavi nosi i Spasitelj predstavljen na križu za poznije karlovinčke dobe*.

Gospodi prof. Smirnoffu i dr. Mantuani-u odgovaram, da ću se osvrnuti na njihove opazke, kad mi budu točno naznačili spomenike iz vremena prije XI. v., na kojima je Spasitelj predstavljen s krunom.

Poznat je iz starokršćanske umjetnosti mozajik u predvorju svete Solje u Carigradu, o kojem se nagadja, da potiče iz 560. god.; pa je tu ipak car predstavljen u ne manjoj veličini od Spasitelja, sjedećega na priestolju, kojemu se klanja ne ničice prostrt, već klečeć na oba koljena i naslonjen laktima na zemlju, i to krunom na glavi, dočim je Spasitelju oko glave običajni krstonosni nimbus.¹ I tu kao obično u bizantinskoj umjetnosti Spasitelj blagoslivlja *ne križem*, nego malo nadignutom preda se desnicom, a drži ljevicom knjigu zakona otvorenu i naslonjenu na lievom koljenu.

Dalje se u izvješću gosp. K. kaže: „Na trećoj i posljednjoj sjednici² Radić pripovieda, da su Neumann, Syrku, Mantuani, Smirnoff, Jelić i on obašli plutej, te da svi osim Jelića drže, da ono što sjedeća osoba ima na glavi, jest doista loše izradjena kruna, samo sumnjaju o obliku joj. Da Bulićeva slika odgovara dosta dobro izvorniku*. Na to mi je opaziti, da je u izvješću izostavljeno ime njemačkog učenjaka iz Neuensteina u Würtembergu dra. E. Gradmanna, koji je takodjer prisustvovao pregledanju ploče i

¹ Wilh. Lübke. Grundriss der Kunstgesch. I. str. 274.

² Bila je urečena za 3 sata po podne, ali je započeta na 5, jer su slavenski članovi kongresa dva debela sata čekali dolazak prof. dra. Jelića.

koji je dapače kazao, da je kruna franačkog oblika.¹ Izostavljeno je također, kako sam izvijestio na toj trećoj sjednici, da su svi pregledatelji osim dra. Jelića priznali, da sjedeća osoba predstavlja kralja, a ne samo da ima krunu na glavi, dočim je u K. izvješću rečeno pak da „Jelić odgovara, da je i on priznao, da je loše izradjena kruna, a ne zaledje katedre“. kako je bio nagadjao na drugoj sjednici. Tom je dapače prigodom dr. Neumann prema dru. Jeliću uzkliknuo: „Es ist ein König“. Samo mi dr. Neumann nije hotio priznati vjerojatnost, da bi taj kralj mogao predstavljati baš *hrvatskoga* kralja, jer da mi Hrvati dolazimo odmah na nacionalno pitanje. Po onoj Kukuljevićevoj „Neima dvojbe, da onaj na prijestolju sjedeći kralj pripada onoj zemlji, u kojoj se rečeni spomenik našao“,² ja sam onda razlagao ovako: Ploča je iz X. vieka, dakle iz doba, kad su u Spljetu i po ostaloj Dalmaciji vladali kraljevi hrvatski, od Tomislava unaprijed, a nadjena je na hrvatskoj zemlji: što je dakle vjerojatnije, nego da bude predstavljati kralja hrvatskoga? Dru. Gradmannu pak, koji se je sa mnom podpuno slagao, stavljao sam ovu priliku: Da bi Vi, gospodine, kod Vas u Njemačkoj našli ovakovu ploču sa predstavom vladara iz doba Vaših careva, Otona recimo, nebi li rekli, da je tu po svojoj prilici predstavljen njemački car, i nebi li Vaše nagadjanje steklo više priznanja kod nepristranih učenjaka, nego li protivno, po kojem bi se tvrdilo, da bi ploča mogla biti importovana iz druge koje države, kao što su meni ovdje opazili profesori Syrkou i Smirnof? Dakako, odgovorio mi je dr. Gradmann, imate podpuno pravo.

Prof. dr. Jelić samo na prosto tvrdi, bez ikakvih stalnih podataka, da je spljetski plutej „Na današnje mjesto dospio tek koncem XVI. vieka i tom prigodom bi mu odsječen desni kraj. Prvobitno je pripadao svetištu ili pjevalištu spljetske katedralke“. U knjizi „Vodja po Spljetu i Solinu“ (str. 119—120) to dr. Jelić pak nešto drugčije kaže, i evo kako: „Po nadpisima urezanim na prazima, bi ona (t. j. kapela) g. 1393. posvećena kršćanskom bogoslužju od nadbiskupa Andrije Gualdo; nit je potvrđeno obće mišljenje, da bijaše već sedmoga vieka pretvorena u krstionicu. Bivši u rečenoj godini preobraćena u krstionicu, bi joj u sredini sagradjena kamena krstionica u obliku križa, sa prsobranima od mramora, što potječu ili od jednog kora ili od jednog žrtvenika desetoga vieka, po svojoj prilici iz stolne crkve“, a dalje opet kaže u istoj knjizi (str. 120): „Pojedine ploče kamenice čini se da su bili pluteji kora ili česti kog žrtvenika desetoga vieka“. U malo vremena dakle bez novih podataka bilo bi se prosto nagadjanje pretvorilo u dokazanu istinu!

Nadpis na desnom pragu ulaza, kad se izlazi iz krstionice, ne spominje, kako bi hotio dr. Jelić, da bi kapela god. 1393. bila posvećena kršćanskom bogoslužju, nego kaže, da je susjedni otar svetoga Bartula spomenute godine posvećen bio od nadbiskupa dne 12. veljače, i da su u njemu moći svetoga Bartula apostola, Dujma, Gervaza, Protaza, Leonarda, Agnete i Lucije. Drugi je otar s lijeve strane isti arcibiskup posvetio bio svetomu Antunu Susjedna dva otara mogla su biti dakle dva pobočna otara, a

¹ Da je oblik krune poput onoga na spljetskoj ploči upotrebljen bio i od franačkih vladaoa, vidi se na minijaturnoj slici cara Lotara na Evangelijaru za njega napravljenu, koji se sad čuva u Parizu (Wilh. Lübke. Nav. dj. I. str. 276—277). I na tom mjestu su noge kraljeve omotane remenjem, samo ne istosmjerno, kao što je u kralja na spljetskoj ploči, nego je isprekrižano. To je remenje kao kod Hrvata bilo u običaju i kod Franaka, kao što pripovieda Eginhard u životu Karla Velikoga c. 23. „*fasciis crura et pedes calciamentis constringebat*“, a Monachus Saugallensis (lib. I c. 34), gdje opisuje franačke običaje, piše: „*calciamenta forinsecus anrata corrigiis tricubitalibus insignita fasciolarum cruales vermiculatae*“. On je u s. Gallu svojim očima u mladosti vidio Karla Velikoga, i zato je vjerodostojan njegov opis. (Schnaase, Gesch. d. bild. Künste III. str. 597.)

² Rad jugosl. Akad. knj. LVIII. str. 47.

glavni je mogao još od prije obstojati i biti posvećen S. Ivanu Krstitelju, od kojega je crkva primila ime, po starokršćanskom običaju krstionica. Kako piše Eitelberger, a razumije se po uredbi krstionice raka, ova je bila ugrađena za krštenje *per immersionem*, pa je i to dokazom, da je kapela bila pretvorena u krstionicu još mnogo prije svršetka XIV. vieka, t. j. u doba, kad se je i u katoličkoj crkvi uobičajio takav način krštenja.

U talijanskom prevodu isprave samostana sv. Stjepana spljetskoga od god. 1129.¹ napominje se crkva sv. Ivana „fino alla cima di una chiesa di santa Maria terra grand . . . me eccettuata una pezza di S. Giovanni.“ Nahodim pak i u ispravi od godine 1144.², po kojoj pop Crnota daruje samostanu sv. Benedikta u Spljetu neku zemlju pod Čilkom sa svim svojim imutkom, da je u polju spljetskom imenovana „terra sancti Johannis de fonte“, a to će reći sv. Ivana Krstitelja, koji se je po običaju romanskog narječja zvao „de fonte“ ili „in fonte“ t. j. od krstionice, u kojemu je raka za krštenje. Te nam dvie isprave dokazuju, kako je Dioklecijanova dvorska kapela dosta prije 1129. godine bila pretvorena u krstionicu, a ne tek onda, kad je nadbiskup Gualdo posvetio ona dva pomoćna otara, i utvrđuju još bolje „obće mišljenje, da bijaše već sedmoga vieka pretvorena u krstionicu“. Sve starokršćanske katedrale imale su krstionicu u svojoj blizini. Da ne idemo dalje tražiti, tomu nahodimo primjera u stolnoj crkvi u Poreču iz VI. vieka, u stolnoj crkvi u Pulju, pa i u Zadru. Krstionice su često stajale upravo pred stolnom crkvom, kao što je bio slučaj u Poreču i u Pulju. Za takovo su poredanje prikladni bili Mauzolej Dioklecijanov i njegova dvorska kapela, pa nije ništa lašnje nego da je Ivan Ravenjanin, koji je Mauzolej pretvorio u stolnu crkvu, kapelu pretvorio u krstionicu. Da ne bude tako bilo, bio bi se isti Ivan ili koji od prvih njegovih nasljednika postarao, da sagradi naročitu krstionicu u blizini stolne crkve. Nu dok se takovoj ne udje u trag, a bilo bi joj se traga našlo da je obstojala, ne može se odobravati mišljenje, da bi prvostolna crkva spljetska mogla bila obstojati za punih sedam vjekova bez naročite krstionice, dok su takovu imale sve ostale biskupske crkve, a navlaš za prva četiri vieka nakon posvećenja Mauzoleja, dok se je još i u katoličkoj crkvi upotrebljavalo krštenje *per immersionem*, a opet je među istim Splječanima obstojala tradicija o bivšoj solinskoj krstionici. Dioklecijanova dvorska kapela bila je pak po svojoj monumentalnoj vrijednosti kolikogod i Mauzolej dostojna, da bude posvećena za svrhe kršćanskog bogoslužja, pa nadbiskup Ivan, koji je posvetio veći poganski spomenik, nije mogao oklievati da posveti i drugi. Obložne ploče spljetske krstionice potiču iz X. vieka, pa je teško vjerovati, da bi mogle poticati iz stolne crkve, kako tvrdi dr. Jelić, ako se pomisli, da je Ivan Ravenjanin, po kazivanju naddjakona Tome,³ posvetio Dioklecijanov Mauzolej „fecit ergo ex phano illo ecclesiam“, te da ga je obiskrbio novim vratima, koja se vide na južnoj strani današnje crkve „ianuas in eo serasque constituens“, a kad ga je pretvorio u stolnu crkvu, da ga ima bit obiskrbio i zgodnim svetištem i pjevalištem (schola cantorum) sa dotičnim amvonama, česti sve, koje će bit bile ograđene sa plutejima i pilastrima po običaju vremena i u slogu rano bizantinskom, kojemu su se tragovi očevali na okviru spomenutih južnih vrata i na maloj posudici za krštenu vodu uzidanoj u istoj crkvi sv. Dujma;⁴ da su ta dva spomenika iz VII. a sačuvane obložne ploče krstionice iz X. vieka, a da nije lako u tako kratkom razmaku vremena, pa još u najgore doba umjetnosti, da budu bile promijenjene svekolike ograde stolne crkve, a neke njihove ploče iz umišljene

¹ Kukuljević. Cod. dipl. II. str. 26—27.

² Ibid. str. 37.

³ Monumenta spect. hist. Sl. Mer. Vol. XXVI. Thomas Archidiaconus. Historia Salonitana. Digressio Dr. Fr. Rački e. XI. str. 34.

⁴ Vidi jim slike u djelu „Eitelberger. Die mittelalt. Kunstdenk. Dalm. str. 257—258.

obnove X. vieka, da budu pak u XIV. vieku upotrebljene za krstionicu, i obzirom na spomenute dvie isprave iz prve polovine XII. vieka, koje napominju crkvu sv. Ivana, sama se nameće misao, da je sva prilika, da današnje obložne ploče nijesu bile od nikuda prenešene, nego da su u X. vieku navlaš izdjelane bile za potrebu krstionice, a da je moguće, da su bile pripomještene prigodom kakva preuredjivanja krstionice ruke, po svoj prilici u XII. vieku, kad je katolička crkva napustila običaj krštenja *per immersionem*, i da su se tom prigodom izgubile još kakve druge ploče, koje mogu bit oblagale i ostale strane prvobitne ruke.

I dr. Lanza je bio uvjeren, da je Mauzolej, kako on misljaše, ili bolje dvorska kapela, kako dokazuju prag. Bulić i prof. dr. Jelić, pretvoren bio u krstionicu u isto doba, kad je posvećena bila stolna crkva sv. Dujma¹

Izvjješće gosp. K. kaže, da je prof. dr. Jelić rekao, da mu se čini, da je ova plohozba poznija od Tomislavove dobi, premda je u „Vodji“ pisao, da su svi pluteji krstionice X. vieka, a to je ipak doba Tomislavovo. Da je prof. dr. Jelić naveo kakav novi razlog za to svoje novo mnjenje, moglo bi mu se i vjerovati, ali toga nije učinio, i zato ostaje netaknuto Kukuljevićevo, Eitelbergerovo i Bulićevo mnjenje. Bulić je pak napose kazao, da izradba preporne ploče pristaje u drugu polovinu devetoga vieka ili u prvu desetoga. Eitelberger ju stavlja između IX. i XI., dakle takodje u X. viek. Uz Eitelbergera pristao je pak i prag. Bulić², da je ta ploča „kao i ostalih pet, donešeno iz Solinskoga polja“ s dodatkom, da je po svoj prilici pripadao jednoj od ovih crkava solinskoga polja, kojih još neke ulomke pružamo i narisane i opisane³.

Ako je istina, da su, po obredniku grčkoga dvora, što ga je sam car Konstantin Bagrorodjeni napisao polovinom X. vieka u sve dneve osim nedjelje, podanici obvezani bili, da se vladaocu klanjaju kao Bogu, onda je zaludno ono, što protiv toga navodi dr. Jelić po K. izvješću. Ja vjerujem više Schnaaseu, kad piše po spom. obredniku⁴ carigradskoga dvora: „Der Unterthan, welcher durch den Anblick der Majestät beglückt wurde, musste sich *in ganzer Länge zu Boden* stürzen und die Füße des Herrschers küssen“, t. j. da je trebvalo da se podanik pred vladaocem ničice prostre u svoj duljini i da mu poljubi noge, nego li dru. Jeliću, koji ono kaže, da se „Bizantinskim carevima klanjalo na jedno ili oba koljena, a ne ležeć potrbuške“. Na ono pak, što dr. Jelić kaže, da „Inače nije poznat ni cigli spomenik, gdje bi pred carem u takvu položaju stao podanik“, primjetit mi je, da sve i kad nebi bilo drugoga do ovoga spljetskoga, trebvalo bi mu vjerovati, jer se eto slaže sa spomenutim obrednikom, i jer vjerujemo tolikim drugima propisima obrednika, koji nijesu potvrđeni ni ciglim spomenikom.

Ako nije baš „izvjestno, da li su hrvatski vladari usvojili taj (t. j. bizantinski) obrednik“, a ono je posve vjerojatno. P'okojni dr. Rački je najprije u svojoj raspravi „Hrvatska dvorska kancelarija“⁵ pisao bio, „da je hrvatska dvorska kancelarija uređjena bila onako, kao što bijaše uređjena u ostalih suvremenih evropskih, ponapose zapadnih država, na ime po *rimsko-bizantinskom obrascu*“, pa se otud daje lahko zaključiti, da je po istomu obrascu kao i dvorska kancelarija imao biti uređen i vaskolik hrvatski dvorski ceremonijal. To nije moguće drugačije ni pomisliti kad znademo, da „Silom svojega položaja i historijskih događaja Hrvatska je tečajem prvih pet vjekova dolazila u međunarodni doticaj ponajviše s *istočno-rimskom carevinom*, franačkom kraljevinom, mletačkom

¹ Dr. Fr. Lanza — Dell'antico palazzo di Diocleziano in Spalato str. 24.

² Hrvatski spomenici str. 41.

³ Ibid.

⁴ Geschichte d. bild. Künst. III. str. 114.

⁵ Rad jugosl. Akad. knj. XXXV, str. 2.

občinom i rimskom kurijom¹ i da su uz to imali „hrvatski knezovi i kraljevi“ „dvorsku družinu po bizantinsko-franačkom obrazcu“.²

I prof. Tade Smičiklas³ kaže, da Tomislavova „krunidba bude obavljena po načinu krunisanja *istočno-rimskih* careva“, pa me i to utvrđuje u mnenju, da je na kraljevskom dvoru hrvatskomu imao vladati obrednik posve sličan bizantinskomu. I Kukuljević je pisao, da su u ono doba (krunidbe Tomislavove) svi vladaoci europski većom stranom dvorske obrede i običaje“ pozajmili „od istočnoga carstva“⁴

Smičiklas piše,⁵ da je isti papa u isto doba poslao krunu caru bugarskomu Simeonu, a za krunidbu Tomislavovu da je poslao dva „legata u Hrvatsku Ivana biskupa jakinskoga i Lava prenestinskoga“, i dodaje: „Da li je i papa i krunu i kraljevske znakove poslao Tomislavu, toga neznamo, ali naslućujemo da jeste“. Zato i jest nalična bugarska kruna na novcima potlašnjih bugarskih vladaoca kruni na glavi sjedeće osobe spljetskoga pluteja, a sve su ove opet istog oblika kao i franačke.

I prof. T. Smičiklas je uvjeren, da je na spljetskoj ploči sačuvan oblik hrvatske krune, jer piše:⁶ „Hrvatska kruna imala bi po sačuvanom jednom spomeniku spodobu stare bizantinske krune. Ukrašena je bila na vršku sa tri krsta, sa strane dosta uvijena, a odozgo dosta ravna, a obilovala je bogatim bisernim nakitom, kako možemo razabrati po sačuvanoj slici na kamenu“. Ob obliku žezla na istom spljetskom pluteju ovako se je izrazio:⁷ „Uz krunu je dakako i *žezlo* kao simbol najviše sudbene vlasti, a na vršku krstom ili tako zvanim ljerom ukrašeno. Kralj ga je nosio u desnoj ruci“.

Kukuljević je u spom. raspravi dokazao, da kronika popa Dukljanina zaslužuje u mnogočem uvažanja, pa je kritično razabrao, da je vjerodostojno i ono, što nam ista pripovieda o Tomislavovoj krunidbi na Duvanjskom ili Hljevanskom polju malo prije crkvenoga spljetskoga sabora god. 926. Na Duvanjskom polju, kako pripovieda Toma naddjakon, obstojala je i crkva, koju je u prvoj polovini VI. vieka posvetio bio German biskup kapuanski, i na kojoj je to posvećenje spominjao nadpis, koji je sa crkvom još obstojao u XIII. vieku. U toj je crkvi po Kukuljevićevu mnenju (spom. mjesto) imalo shlediti miropomazanje i krunjenje prvoga kralja hrvatskoga. Predstava pak spljetskoga pluteja imala bi po svoj prilici, kako sam iztaknuo u svojem predavanju na kongresu, napominjati čin Tomislavova miropomazanja u spomenutoj crkvi.

Ja nisam iz narodnih hrvatskih pjesama naveo samo stih „Ljubi njemu skute i koljena“, nego takodjer „Pokloni se do zemljice crne“, kao što je baš položaj ničice prostrte osobe na spljetskom pluteju, a naravski, da na jednom prizoru ne mogu da budu prikazana dva različita položaja iste osobe.

U protuslovju je prof. dr. Jelić, kad protiv mene navodi kao protivan negativan dokaz, da „nije poznat ni cigli spomenik, gdje bi pred carem u takvu položaju stao podanik, a još manje u omanjem razmjeru tiela“, a u prilog prag. Buliću navodi u obranu istu vrst dokaza, veleć: „Ako Bulić nije naveo primjera, da na spomenicim starijim od XI. Isukrst nije predstavljen s krunom, s toga ne pada njegovo tumačenje“. Biti će možda, da ne pada nj s razloga, što zatim dr. Jelić dodaje: „Osobito u bizan-

¹ Rad jugosl. Akad. knj. XCI. str. 155. Dr. Rački. Nutruje stauje Hrvatske prije XII. stol.

² Dr. Rački. Ibid. Rad knj. XCI. str. 152.

³ Povj. Hrvatska I. dio str. 219.

⁴ Kuk. Spom. razpr. Rad knj. LVIII. str. 48.

⁵ Nav. Dj. str. 129.

⁶ Ibid. str. 270.

⁷ Ibid.

tinskoj umjetnosti Spasitelj se predstavlja s krunom¹. Da, u poznijoj bizantinskoj umjetnosti, o kojoj ovdje nije govora.

Nego nije ni kruna sam razlog, koji dovodi do zaključka, da je na spljetskoj ploči predstavljen kralj, nego je po sriedi i žezlo mu u desnoj ruci, koje se u to doba nigda ne nahodi u ruci Spasitelju, nego samim svjetskim vladarocima.

Na absidi crkve sv. Marije di Trastevere u Rimu je na fresko slikan Spasitelj sjedeći sa Majkom ob desnu. Obadvojici je oko glave nimbus, a samoj je Gospi, kao kraljici nebeskoj, na glavi kruna. Slikarija je iz devetoga vieka.²

Svetogorska pravila o slikarstvu *ἑρμηνεία τῆς ζωγραφικῆς*, koja je Diaron otkrio znatnosti 1839. god., potiče od nekog slikara Pauselinos iz Tesalonike, koji je, po ruskoj slikarskoj knjizi, živio u 11. vieku, a po predaji svetogorskih kaludjera u 12., a slikar Dionysios, koludar iz samostana Turna kod Agrafe, tek jih je kasnije napisao. Schnaase³ je takodjer mnenja, da knjiga ne može poticati od prije XIII. vieka. Kakomudrago bilo, svakako je jasno, da u X. vieku takove knjige nije još bilo, pa da po njoj u to doba nije moglo biti ni „uzakonjeno“ nikakovo „pravilo“.

Običaj, da klanjajuća osoba bude predstavljena u malenom razmjerju tiela prema Spasiteljevoj osobi, naglašujući tim još jače njezinu poniznost, bio je već u desetom vieku utvrđen; pa nije nikakovo čudo, što pri poklonstvu, što ga podanik izražuje vladarocu svojemu, ponizujući se pred njim, bude i on predstavljen u tako sitnu razmjerju tiela, kao na spljetskom pluteju, a to tim više, što su na bizantinskom dvoru, kako spomenutih u predavanju, svjestni bili, da je takovo poklonstvo do erne zemlje vladarocu zemaljskomu odveć pretjerano, pa su ga izostavljali u dan Gospodnji, da se nebi vriedjalo Božje Veličanstvo, podavši caru jednako najdublje poklonstvo kao Bogu u sve dneve nedjelje.

Na opazku prof. dra. Jelića, da „Nije poznat ni cigli prizor, gdje bi pred jednim sjedećim vladarom bio prikazan čovjek prsimice ležeć gdje mu se moli — a na crkvenom spomeniku, to nije moguće ni pomisliti“ itd. do rieči „a da bi svećenstvo crkve to trpilo“ odgovorit mi je sljedeće:

Spljetska ploča, koja pripada X. vieku, ne može da se posve strogo sudi po starokršćanskim ikonografičnim pravilima. Deseti je viek prilično odmakao od starokršćanske umjetnosti, pa je lahko, da u njemu i u crkvi nadjemo predstavljene prizore, koje nebi bili našli u starijim vjekovima. A ipak se prizor predstavljen na našoj ploči neodalečuje mnogo od sličnih prizora, kojih je naći u starijoj kršćanskoj umjetnosti. U menologiju grčekomu Vasilija Makedonca, koji se nahodi u vaticanskoj knjižnici, na 12. listop. spominje se sveti Sabor VII. od 317 biskupa, te je i naslikan. Sastoji od polukružne klupe, usred koje se podiže dvostruk križ. Desno križa sjedi Torazije patrijarka su dva biskupa, a lijevo car Konstantin sa opet toliko biskupa; na zemlji po sriedi prostrt je ničice heretik na onom saboru osuđen.⁴ Uz to piše Garrucci, da Agobard pripovijeda, kako su na mnoga mjesta predstavljena „*gesta synodalia, ubi pingebantur catholici veritate fulli et victores; haeretici autem pravi dogmatis mendaciis detectis convicti et expulsi*“.⁵ Tim je dokazano dakle, da se iz IX. vieka nahodi predstavljen crkveni sabor, na kojemu je pred patrijarkom, carem i biskupima ničice prostrt heretik, a ne samo, nego da se takova predstava nahodi „in multis locis“. Pada dakle tvrdnja prof. dra. Jelića, da „Ne može se pomisliti, da bi redovnik izradio predstavu, gdje bi zemaljskom vladaru, proti

¹ P. Lacroix. Les arts au Moyen-age str. 243.

² Nav. dj. III. str. 287—288.

³ Garrucci. Storia dell'arte Cristiana I. str. 584.

⁴ Garrucci. Nav. dj. str. 584.

pravilima ikonografije, dodielio položaj i attribute, koji se samo Bogu pristoje“ itd., a može se dapače pomisliti i nagadjati, da bi spljetska ploča mogla biti dielom predstave spljetskoga crkvenoga sabora god. 924., na kojoj se vidi od sabora heretikom smatrani hrvatski ninski biskup Grgur, lišen biskupskih znakova, ničice prostrt pred kraljem Tomislavom. Takovo nagadjanje biva učvršćeno i slutnjom, da bi kralj Tomislav, kao prvi miropomazani kralj hrvatski, mogao biti „onaj sveti Budimir kralj, kojega su sliku poštovali mnogi odlični Hrvati“,¹ pa da bude to još manje smetalo, da njegov lik bude predstavljen u crkvi.

Dobro bi bilo, da gosp. prof. dr. Jelić navede mjesto, gdje je vidio tu minijaturu jednog irskog rukopisa X. vieka *po prilici*, gdje je Spasitelj sjedeći predstavljen s krunom na glavi, o kojoj izvješće g. K. kaže, da je dr. Jelić rekao, samo da se sjeća, jer u znatnosti ne služi takovo samo prosto i neopredjeljeno sjećanje.

Najstariji primjer predstave Spasitelja u slavi *sa krunom na glavi* nahodim ja na timpanu ulaznih vrata crkve sv. Trofima u Arlesu iz XII. vieka. Ali i tu blagoslivlje on podignutom desnicom po latinsku, a bez križa u ruci, dok ljevicom drži na koljenu lijeve noge naslonjenu knjigu zakona.²

Moglo bi biti istina, da „Krunu na glavi nosi i Spasitelj, predstavljen na križu za poznije karlovinške dobe“, kako izvješće gosp. K. donosi, da je rekao prof. dr. Jelić, jer je posve velika razlika u predstavljanju Isusa na križu i Isusa sjedećega na prijestolju, ali je i ovdje potreba, da dr. Jelić točno navede izvore, po kojima je došao do takova osvjedochenja; jer dr. Stockbauer n. pr., koji je dosta truda uložio, dok je napisao svoju učenu knjigu „Kunstgeschichte des Kreuzes“, te je izpitao nekoliko stotina sredovječnih propeća i naslikanih i urezanih, došao je ipak do zaključka, da Isukrst na križu ina na zapadu krunu na glavi tek od početka XI. do polovine XIII. vieka.³

Prof. dr. Jelić, koji sa prag. Bulicem hoće da sjedeća osoba spljetske ploče predstavlja Spasitelja a ne kralja, uzimlje, da križ u rukama nije žezlo, već „križ bez držka te da njime blagoslivlje“. K tomu dodaje, po izvješću g. K.: „Blagosivanje križem je liturgični atribut, te se vladaru ne može pristojati, nego samomu Spasitelju“. Papa Pelagije II. (578—590), predšastnik Grgura Velikoga, dao je izvesti mozaik na slavoluku crkve sv. Lovra fuori le mura u Rimu. Tu je Spasitelj po sriedi predstavljen sjedeć na zemaljskoj kruglji. Desnicom podignutom blagoslivlje, a dug kopljast križ (crux astata) drži u ljevici.⁴ Garrucci, pišuć o bjelokostnoj stolici sv. Maksimijana u Ravenni (god. 542—552.),⁵ kaže, da je od toga doba „umjetnost počela predstavljati Isusa s križem u ruci na mjesto proste šibike, simbola njegove čudotvorne kreposti“. Tu dakle nije križ za blagoslivljanje, već samo kao simbol čudotvorne kreposti Isusove, pa zato mu je u lijevoj ruci, kao što ga imaju u istoj ruci, na spom. mozajiku sv. Lovra, sv. Petar „kao namjestnik Isukrstov“⁶ te i sv. Lovro. Tako je Isukrstu križ u ljevici a knjiga u desnici, na stauroteci, što su ju Justin II. (god. 565—578) i žena mu Sofija darovali bazilici sv. Petra u Rimu.⁷ Ja nisam nikad čuo ni vidio, da je Spasitelj u slavi predstavljen, gdje blagoslivlje križem u ruci, na ikakvu starokršćanskomu spomeniku, niti sam čuo, da je liturgično propisan blagoslov križem. Liturgično propisani blagoslov jest blagoslov desnom

¹ T. Smičiklas. Poviest Hrvatska. I. str. 226.

² Paul Lacroix. Nav. dj. str. 300.

³ Nav. dj. str. 259.

⁴ Schnaase. Nav. dj. III. str. 565—566. Garrucci-Storia del' arte Cristiana. I. str. 562.

⁵ Nav. dj. I. str. 539.

⁶ Garrucci. Navj. mj.

⁷ Ibid. str. 550.

rukom sa tri pružena prsta po latinsku od vremena Inokentija III. unapried, ili sa prignutim prstima po bizantinski i na latinsku, u starije doba. Neka gosp. prof. dr. Jelić izvoli dakle točno navesti ma i cigli starokršćanski spomenik do XI. vieka, na kojemu se nahodi predstavljen Spasitelj u slavi, gdje blagoslivlje križem, i vjerovat ću mu. Da bi pak sjedeća osoba naše ploče blagoslivljala križem, nebi ga samo držala onako uz desno rame, nego preda se.

Medjutim mogu gosp. prof. dru. Jeliću da prikažem iz naših hrvatskih strana sliku djetića Isusa dvakrat urezana na istoj ploči po svoj prilici iz IX. vieka, na kojoj Isus blagoslivlje i to bez križa, po latinsku podignutom desnicom, na kojoj su pružena prva tri prsta. (Vidi sliku.) Ta je pločica od biela gusta vapnenjaka (debela 6 cm., duga 10 cm., a široka 6.5 cm.) ulomak *transenne* sa konfesije staro-hrvatske bazilike sv. Marije

na groblju sela Biskupije kod Knina. Nadjena je baš izvan bazilike u seoskom putu sa sjeverne strane, a sad je u „Prvom Muzeju hrvatskih spomenika“ u Kninu. S jedne i druge strane je na njoj plitko i surovo urezana Gospa sjedeća, gdje drži preda se Djetića Isusa. S jedne strane je Isus prikazan baš kao malo diete u samoj dugoj košulji (interula) i bosim nogama. U lievoj ruci drži smotak zakona (volumen legis). Gospi se vidi lieva ruka sa pruženim prstima na lievom Isusovom ramenu, a desna takodjer pruženim prstima izpod desnog lakta Isusova. Gornji i donji dio ploče su okrnuti te neima Gospine glave, ali su očiti tragovi nimbusa oko Isusove. Druga strana ploče prikazuje Isusa dječaka, odjevena u dugoj tunici, pri dnu urešenoj zarezima i obručem, više koje ima opet gornju kratku tuniku. Ostalo je kao i na prije opisanoj strani, tom razlikom, da su u Gospe urezana po tri nabora tunike preko svakog prignutog koljena i da su okrnute noge Spasiteljeve i Gospine, dočim je s prvo opisane strane viditi podanak Gospine tunike i dva trozubna listića po srijedi, mjesto Gospinih nogu. Na obedvie strane je Isus sprieda prignuo glavu, ali na drugoj opisanoj strani jače.

U mojemu predavanju na kongresu bijah zaboravio istaknuti, da je i pok. dr. Rački ono na glavi sjedeće osobe priznao bio „bisernom krunom na tri križića“, premda se je i on slagao sa prag. Bulićem u mnjenju, „da nam se tuj prikazuje Spasitelj na priestolju“. ¹ Nego naš slavni pokojnik nije se u životu svojemu bavio povješću umjetnosti, već samo nuzgredno, i zato mu nije zamjeriti, ako pod zadnje dane života, baveći se

¹ Rad Jugosl. Ak. knj. CXVI. str. 212.

pitanjem hrvatskih umjetničkih spomenika, koji potiču iz doba narodne samostalnosti, u zadnjem poglavlju svojega znamenitoga djela „*Nutarnje stanje Hrvatske prije XII. stoljeća*“ nije ga mogao u svakoj točki najsretnije da riješi. Radi primjera navesti ću sada samo ono, što je napisao o moćniku sv. Kristofora u Rabu, o kojemu je Eitelberger¹ sudio, da je iz XII., najkašnje iz XIII. vieka: „Reliefi su iz pozlaćene srebrne lime u čaknovini, a odavaju tip bizantinski. Očevidan je upliv starinske umjetnosti na nakitih podnožja, na liku i odijelu sv. Kristofora i na vojniku strielcu; bizantinski se slog očituje na Isusu sjedećem na prijestolju a pokrivenom diademom poput one na ploči spljetske krstionice“.² Da se slavni pokojnik bude pomnijvije obazrio na spljetsku ploču i na rabski relikvijar, bio bi mogao opaziti, da su navedene dvie krune dosta različite i da su obedvie na kraljevskim glavama. Spljetska ima tri krsta na gornjem rubu, a rabska tri krina, što služi na potvrdu onoga, što sam o tomu već pisao tečajem ovih primjetaba. Rabska svršuje ravno doli kao i gori, dočim eno spljetska ima viseće uhobrane. Spljetska je pak kruna sva biserjem posuta, a rabska nije, nego je urešena nekakvim pletenom (u koliko se to može razabrati po slici u Eitelbergerovoj knjizi), u koji su umetnuta tri draga kamena. Na spomenutom prizoru strieljanja sv. Kristofora, i po smislu kompozicije, u odnošaju sa legendom svečevom, i po položaju razumije se, da sjedeća osoba predstavlja kralja a ne Spasitelja; jer niti bi bogoljubni naručitelji trpjeli bili, da jim se Isukrst predstavi lievom nogom prebačenom preko koljena desne, sv. Kristofor sa nimboni a Isus bez njega, niti bi sam umjetnik sliedeć običaje i tradicije predstavljanja Isukrsta do XIII. vieka, na taj način, bio predstavio Spasitelja, pa još i sa lievom rukom spušenom niz bedru lieve noge te bez knjige Evangjelja u lievoj ruci, bez desnice podignute u položaj blagoslivanja, i sa onako dugom ostruljastom bradom, kao što se nigdje ne vidi predstavljen Spasitelj, te se protivi pravilima ikonografije, kako bi rekao dr. Jelić.

Ono, što bi se imalo reći o njegovim beztemeljnim tvrdnjama, to dr. Jelić kaže o Kukuljevićevima, i završuje polag K. izvješća: „da Kukuljevićeva tvrdnja (t. j.; da sjedeća osoba spljetske ploče predstavlja kralja) jest prosto nagadjanje bez pozitivnih i izvjestnih dokaza i protivi se načelima staro-kršćanske ikonografije; dočim da se Bulićevo tumačenje osniva na strogim pravilima ikonografije“, te dodaje na kraju: „Svakako da se ne može smatrati, da je priepor definitivno riešen“.

Glavno pitanje, naime da *sjedeća osoba ima krunu na glavi i da predstavlja kralja*, jest *definitivno* riešeno, a druga u svezi s prvim stojeća pitanja jesu neka definitivno riešena, a neka su u stanju vjerojatna nagadjanja, kako će čitaoci razabrati iz predstojećih primjetaba.

U Korčuli, na Čistu Sriedu 1895.

F. Radić.

¹ Nav. dj. str. 68 sa slikom.

² Rad. knj. CXVI. str. 227.

Izvještaj

upraviteljstva Hrvatskoga starinarskoga društva u Kninu o društvenom radu i napredku kroz zadnji tromjeseč.

Kroz zadnji tromjeseč društveni rad većinom okretao se oko sakupljanja materijalnih sredstava. U tu svrhu društvo je upravilo dvie prošnje, jednu na visoki sabor u Zagrebu, koji je društvu udjelio podršku od 100 for., a drugu visokom saboru u Zadru, prošec oprost zajma učinjena i godišnju podršku od 1000 for. Oprost sabor nije uvažio, dok pitanje o podršci ustupio je zem. odboru, da prema svojoj uvidjavnosti uvaži.

Pošto je društvo u svojoj glavnoj skupštini 28. prosinca 1891., obzirom što postojeći zakonski propisi nisu dovoljni za sačuvanje i izkapanje starina, zaključilo: „Preporuča se društvenomu upraviteljstvu, da u interesu bolje zaštite hrvatskih spomenika i potrebitog razvlašćivanja zemljišta, na kojima bi ležale hrvatske ruševine, obrati se proučenom osnovom na pokrajinski sabor, moleć, da bi se popunili postojeći propisi za sačuvanje spomenika i stvorio pokrajinski zakon o eksproprijaciji zemljišta, u koliko bi to predstojalo djelokrugu pokrajinskog sabora, društveno upraviteljstvo obratilo se je na častnoga zastupnika Ljubića, da to pitanje na ustavno pretresanje pred visoki sabor iznese, koji ga je u saborskoj sjednici 19. siječnja o. g. u sljedećem obliku i podnio: „Nalaga se zemaljskomu odboru, neka za prvo dojučer zasjedanje spravi saboru zakonske ustanove na uređenje kopanja i sačuvanja starina u Dalmaciji, osobitnu obzirom na to, da se iste nebi smjele iznositi van hrvatskih zemalja“.

Poslije rasprave, kojoj učestvovali vladin savjetnik Nardelli, zastupnici Ljubić, Bjelanović, Zore, Biankini, Čingrija, Salvi, bi prihvaćen izpravak dra. Klaića, koji kaže: da predlog častnog Ljubića spada u okvir obćih državnih zakona, te da zemaljski odbor nebi se znao a ni mogao kako odazvati tomu nalogu. Zemaljski odbor može samo ovu stvar proučiti i učiniti kojekakve shodne predloge. S toga nek se u predlogu izostave rieči „zakonske“, a reče samo „ustanove“. Opaža također, da izraz „van hrvatskih zemalja“ to je pojam neopredjeljen, a u jednom zakonu valja sve izvjestno označiti. On s toga predlaže, da mjesto „van hrvatskih zemalja“, bude rečeno „van Hrvatske, Dalmacije i Slavonije“.

Također častni zastupnik Ljubić i družina podneli su u saborskoj sjednici 22. siječnja o. g. sljedeću veoma važnu zakonsku osnovu:

Čast je podpisanim predložiti visokomu saboru na ustavnu razpravu sljedeću zakonsku osnovu: Zakon krjepostan za Dalmaciju. Na predlog i privolom sabora dalmatinskoga naredjujem što slijedi:

Čl. I. Ako bi se dokazalo po sudu vještaka, da ima ili da može biti kakvih starina, u kojoj obćinskoj zemlji, obćina je dužna tu zemlju ustupiti domaćim zavodim za kopanje starina, bezplatno, ako zemlja neobradjena, ako li obradjena uz naknadu, o kojoj će se obćina dogovoriti sa dotičnim zavodom. Protiv zaniekanom ustupu sa strane obćinskoga vieća prosto je uteći se zemaljskomu odboru u smislu § 103. obćinskoga pravilnika 30. srpnja 1864. Također zemaljski će odbor odlučiti o slučajnoj naknadi, kad se nebi mogli ob istoj dogovoriti obćina i zanimani zavod.

Čl. II. Momu ministru unutarnjih posala naložena je izvršba ovoga zakona.

Nu žalibože ova po naše pitanje veoma važna osnova nije ovom prilikom mogla doći na pretresanje, ali je željeti, da to bude u dojučer zasjedanju.

Društveni predsjednik zadnjeg vremena namjerio se je u Plavnu kninske obćine na starohrvatsko groblje sa stecima i sa zavaljenom crkvom, gdje je našao jedan epigrafski i nekoliko ornamentalnih ulomaka iz dobe narodne samovladavine, te je odmah načeo predgovore, kako, kada sredstva dozvole, da tu budu provedene sistematične izkopine. Jednako obašao je starinske ruševine na Zemunik kod Zadra, gdje oo. Trapiste podižu novi samostan, i pregledao razne ulomke, tom prigodom našaste iz dobe narodne samovladavine i uvjerio se, kako će se unapred još takovih spomenika naći, koje će marne ruke oo. Trapista pomnjivo sačuvati.

Društvo je načelo pregovore za provesti izkopine na ruševinama u Bribiru kod Skradina, gdje bi izmed drugog mogli biti našasti grobovi slavni Šubića.

Zadnjih dana društvo je nabavilo slučajno našasti na Kosovu spomenik od timpana, kneza Mutimira iz god. 892—4 (?), o kom će se potanko na drugom mjestu raspravljati.

Društveno upraviteljstvo zadnjeg tromjeseća imenovalo je sljedeće društvene povjerenike:

Gg. Ferdo Šišić, gimnazijalni profesor u Osijeku. Tito pl. Femenić, sudbeni viećnik u Varaždinu. Dragan Šašel, pravnik u Zagrebu. Peroslav Paskiević-Čikara, pristav trgovačko-obrtničke komore u Zagrebu. Gjuro Milković, trgovac u Krašiću. Dr. Angjelko Brunschmidt, kotarski liečnik, Našice. Vinko Matas, trgovac, Skradin. Andrija Pelicarić, c. kr. kot. škol. nadzornik u Benkovcu. Simeon Sladović, ljekarnik u Novom Mjestu (Rudolfovo u Krajskoj), Josip Peserla, učitelj u Gjulavesi. Luka Hanza, trgovac u Sustjepanu — Rieka Dubrovačka. Emilijan Poljak, učitelj u Gjurjgevcu. Miso Mutavgić, trgovac u hrv. Dubici na Uni. Josip Tebaldi, učitelj u Vinjevcu kod Novigrada. Ilija opat Okrugić, župnik u Petrovaradinu. Ermegild Matulić u Opuzenu. Henrik Bernetić, župnik u Lžu Velikom. Fran Kačinić, glavni nadzornik osjeguravajućega društva za život The Gresham u Trstu. Andro Mihoković, učitelj u Plešću. Gustav Lepušić, župnik u Remetima kraj Zagreba. Josip pl. Paitoni, sudb. pristav u Maglaju. Ivo Marija Marović, posjednik u Pucišću. Franjo Jurković, učitelj u Hribu. Mato pop Vlahušić, bolnički kapelan u Dubrovniku. Juraj Crijenko, posjednik u Pagu. Bartul Vuničić, ravn. učitelj u Grobniku. Josip Moster, trgovac u Sv. Ivan-Žabno. Josip Sokol, pristav dioničke štedionice u Križevcima. Ivan Potočnjak, vel. prepošt, Novi Vinodol. Ferdo Trtanj, bilježnik u Udbini. Petar pl. Akačić, Split. Don Niko Širotković, duhovni pomoćnik, Nin.

Zauzimanje pako gospode Ferde Šišića, Tita pl. Femenića i Dragana Šašela mora se najvećom zahvalnošću spomenuti. Gosp. Femenić zauzeo se je za napredak društva spored marom samog društvenog upraviteljstva, te mu budi naša posebna ovdje zahvalnost.

Utemeljiteljni član našega društva gosp. Vladimir Gjureković, magister farmacije, nadalje sakupio je za društvo u Sarajevu svotu od 34 forinta, a darovaše ova gospoda: M. D. Babić 10 for., G. Vri-guanin 5 for., M. Šarić 3 for., G. Pavičić 2 for.; po 1 for. darovaše: Muhamedovac, obitelj H., I. Skomer-za, G. Šarić, D. Brozović, Marija Vidmar, S. Gecan, V. Celjak, N. Štambuk, N. N., A. Masarik, V. G. Po krunu darovaše: Resolucija, F. Budi, I. Spahić, gospodična K. Šarić.

Preč. gosp. Nikola Segedi sabrao je u kući načelnika sošičkoga g. Nikole Hranilovića prigodom njegova krstnog imena 10 kruna. Na oprostnoj večeri župnika ot. Josipa Kitarovića u Vrlici sakupljeno je 25 kruna.

Suviše prispješe društvu sljedeći milodari: Josip Vrbanić, ljekarnik, 4 kr. Braća Reiner 10 kr. Kat. pl. Türk, veleposjednica, 2 kr. Dragan Herman, činovnik, 2 kr. Vladko Purebl, trgovac, 1 kr. Venceslav Turković, veletizac, 2 kr. Gjuro Penić, magister farmacije, 1 kr. Gjuro Gašparović, trgovac, 1 kr. Dr. Ivan Banjavčić, nar. zastupnik 10 kr., u Karlovcu, Obćinsko upraviteljstvo u Makarskoj, 20 kr. Stjepan Smetiško, gosp. činov. Zlatar, 2 kr. — Svoj gospodi darovateljem budi naša najsrdačnija zahvalnost!

Stupiše nadalje u naše društvo zauzimanjem povjerenika p. n. gosp. Tita pl. Femenića:

Varaždin: Dr. Ljudevit Jurinae, odvjetnik. Dr. Dragutin Vračun, odvjetnik. Dr. Franjo Erhartić, Adolf Taussig, posebnik. Dr. Marko Breyer, odvjetnik. Ivan Bily, podžupan. Dragutin pl. Balogh, kr. kot. predstojnik. Mato Vrkljan, kr. kot. pristav. Ivan Nep. Petrović, posjednik. Dragutin pl. Kiss, vlastelin. Dragutin Jagić, kr. žup. tajnik. Žiga Egersdorfer, kr. inžinir. Svi utemeljitelji.

Ijuboslav pl. Kulunčić, med. tumač. Mato Brusić, kr. financijski ravnatelj, Berthold Porges, odvjetnički prevodnja. Imbro pl. Domin, zamjenik držav. odvjetnika. Vjekoslav Guči, gradski šumar. Tito Sabo, gradski viećnik. Viktor Schnapp, gradski inžinir. Dr. Oskar Kiss, odvjetnik. Frano pl. Dominić, kr. sudbeni pristav. Dr. Pero Magdić, odvjetnički kandidat. Dr. Gjuro Gruber, odvjetnik. Polansky Vjekoslav, kr. prislusnik. Pavao Vrkljan, kr. sudbeni pristav. Jure pop Čvek, župnik, Bela. Aleksije Kokotec, gradski kancelista. Stjepan Grlić, mjernik. Blaž Kovačević, kr. sudbeni pristavnik. Dr. Oskar Lypold, odvjetnički kandidat. Matija Mirkulin, kr. katastarski arhivar. Stjepan Kos, kanonik. Stjepan pl. Belošević, načelnik. Franjo Konomo, kr. kot. predstojnik. Dr. S. Matik, kr. kot. liečnik. Ivan Mičetić, profesor. Dr. Nikola Pečornik, odvjetnički kandidat. Milan Žibrat, kotarski šumar. Svi redoviti.

Ivanec: Gustav Taussig, vlastelin i Micika Vavrović, gospodična. Utemeljitelji.

Zlatar: Dr. Stjepan Mihinić, župnik. Dr. Fran Tonković, odvjetnik. Koloman Dočkal, trgovac. Josip Kopun, kr. kotar. predstojnik. Gabriel Drenovački, kr. sudb. pristav. Dr. Mirko Derenčin, od-vjetnik. Vladislav Vežić, kr. sudb. pristav. Dragomir Semeraj, trgovac. Dr. Ante Gutschy, kr. kotarski liečnik. Redoviti.

Zagreb: Aurel Bauer, IV. gimnaz. Mirko Pisačić, III. gimnazijalac. Utemeljitelji. — Stjepan Vračun, pravnik, red.

Lobor: Dominik Gudek, kapelan, red.

Belec: Dr. Dionis Valjavec, odvjet. perovodja, red.

Krapina: Dr. Branko Vinković, odvjet. perovodja, red.

Novi Marof: N. P. Rudolf grof Erdödy, c. k. tajni savjetnik, utemeljitelj. Ukupno 57 čl.

Sakupio povjerenik g. Dragan Šašel:

Zagreb: Milutin Mencin, filozof. Lav Mazura, pravnik. Robert Wolheim, pravnik. Veljko Tomić, pravnik. Josip Hild, pravnik. Ivan Lorković, pravnik. Vilim Beck, učenik trgovačke škole. Vladimir Škof, filozof. Dragan Lieberman, pravnik. Arnold Hercog, činovnik. Slavoljub Dragić, jednogodišnji dobrovoljac. Zvonimir Čipin, pravnik. Josip Prosen, filozof. Branko Filip, pravnik. Stjepan Pavša, pravnik. Edo Krsnik, pravnik. Josip Babić, pravnik. Zvonimir Pajk, pravnik. Jauko Wodvarška, pravnik. Vladislav Mance, ljekar. asistent. Frano Vratarić, činovnik. Svi redoviti.

Karlovac: Ferdo Kukynka, maturant. Ivan Poljak, maturant. Makso Tuškan, maturant. Mijo Vamberger, gimnazijalni profesor. Dragan Duganac, Stjepan Rajhercer, Josip Kramer Davidov, Slavoljub Hanžek, Ljudevit Debeljak, Ferdo Dorušić, Kostantin Diezel, Marko Strmac, Ralf Račić, Mijo Blašković, Antun Gašparac, Petar Špićenagel, Ferdo Strouhal, Mato Hirschbaum, Armin Štern, gimnazijalci. Dušan Mocnaj, maturant. Ivan Lukić, realac. Dragan Kolarić, maturant. Rudolf Lukinić, licitar. Svi redoviti. Ukupno br. 44.

Sakupio povjerenik p. ot. Ivan Vuičić:

Livno: Ot. Augjeo Čurić, župnik u Čukliću. Ot. Mijo Kutleša, župnik u Ljubavčiću. Ot. Filip Jagvić, župnik u Glamoču. Ot. Stjepan Krešić, župnik u Otinovcima. Ot. Anto Franić, vjeroučitelj i propovjednik. Mato Krešić, posjednik. Samostan oo. Franovaca ss. Apostola Petra i Pavla. Ukupno br. 7. Svi redoviti.

Sakupio povjerenik g. Emilijan Poljak:

Gjurgjevac: Dr. Lujo Harazin, kr. kot. liečnik. Dr. Milan Brezinec, kr. kot. predstojnik, dr. Andrija Peršić, odvjetnik. Josip Banješ, župnik. Mijo Židovec, kapelan. Svi redoviti. Josip Zreleć, ces. kr. umir. sataik. Utem. Ukupno br. 6.

Sakupio povjerenik g. Peroslav Paskiević-Čikara:

Zagreb: Eugenij Kumičić, zastupnik naroda. Dr. Pero Gavrančić, odvjetnik. Dr. Eugenij Rado, zubar. Mate Irgolić, trgovac. Ante Akačić, stud. pharm. Hrvatsko trgovačko društvo „Merkur“. Svi redoviti. Ukupno br. 6.

Sakupio povjerenik g. Ivan Potočnjak:

Novi Vinodol: Nikola Srića, veletržac. Gjuro Erler, odvjetnik. Dr. Bogoslav Mažuranić, liečnik. Svi redoviti. Ukupno br. 3.

Sakupio povjerenik p. o. Petar Krst. Perković:

Sinj: Samostan oo. Franovaca. Ot. Ante Poparić. Ot. Miho Ivaudić, župnik Potravlja. Ot. Petar Plepel, župnik Graba. Ot. Frano Bilić, župnik Otoka. Ot. Petar Čulić, župnik Kozice. Svi redoviti. Ukupno br. 6.

Sakupio povjerenik dr. Angj. Brunnschmidt: Ot. Tvrđko Pletikapić, predstojnik samostana, red. Našice. Vinko Knobloch, upravitelj dobara Lipina. Ukupno br. 2.

Nadalje neposredno stupe u društvo p. n. gospoda: Ilija Okrugić, opat sv. Dimitra Srijemskoga i župnik, red. Petrovaradin. Antun Brčić, c. k. predsjednik prizivnoga sudišta, red. Zadar. Ivan Zaffron, posjednik, red. Korčula. Petar V. Milović, trgovac, red. Milna na Braču. Dr. Ljudevit Krašković, odvjetnik, ut. Vukovar. Gjuro Vnčević, trgovac, red. Trst. Ivan Levačić, kapetan, red. Beč. Aleksa Kogaušek, župnik, red. u Prelošćici. Armin Haladi, župnik, Gjurgic. Miho Maznarić, bilježnik, red. u Topolovu. Vladoj Lončarek, kapelan, red. u Prelošćici. B. Šulentić, red. u Novom (Bosna). Josip pop Šafran, župnik, red. Vel. Grdec. M. P. Ot. Ivan Šimunović, Provincijal i biskupski tajnik, red. Šibenik. Franovački Samostan, red. u Humcu-Ljubuški. Jure pop Čvek, župnik, red. Bela-Varaždina. Srećko Vulović, prof. red. Kotor. Nikola Tugger, red. Vinkovce. Julij Nemeec, župnik, red. Novigrad kod Karlovca. Nikola Stoos, župnik, red. u Rakovcu. Ivo Goga, trgovac, red. Mlini kod Dubrovnika. Don Petar Rumira, župnik, red. Povljane-Pag. Ot. Šimun Perković, župnički pomoćnik, red. Drniš. Mihovil Jozić, občinski bilježnik, red. u Nemcib. Ivan pop Nekić, umirovljeni svećenik, red. Jesenice (Obrovac). Vinko pop Premunda, red. Punat (Ponte) na Krku. Josip Sekanina, trgovački poslovodja, red. Knin. Ivan Širmer, župnik, red. Bučje Oriovae, Slavonija. Jakša Pliverić, kapelan, red. Ivankovo (Hrvatska). Ivan Ot. Benutić, gvardijan, red. Split-Dobri. Julijan Bubanović, umir. vel. župan, red. Zagreb. Virgil Devčić, odvjetnik, red. Zagreb. Don Petar-Slavko Galić, župnik, utem. Divuša. Franjo Batić, župnik, red. u Starom Čiču. Ljudevit Rossi, dom. sataik, red. u Karlovcu. Ante Carević, obč. tajnik, red. Komiža, Samostan oo. Franovaca red. na Otoku kod Korčule. Matej Ilišević, kapelan, red. u Podgoraču. Dr. Eduard Grgić, odvjetnik, red. Split. Svetozar Tedeschi, trgovac, red. Korčula. Don Niko Sirotković, župnički pomoćnik, red. Nin. Pavao Zanki, nadpop. nadžupnik, začastni kanonik, red. Nin. Josip

Lehpamer, kanonik, red. Varaždin. Ivan Benković, umir. gradski viećnik, Zagreb. Dionička štedionica, utem. Križevci. Samostan oo. Franovaca, red. Fojnica. Polikronij Agapijević Syrkon, sveučilištni profesor, red. Petrograd. Antun pop Tvrdoić, župnik, red. Eilipima kod Mlima. Martin Gijpalo, grad. protustavnik, red. u Bjelovaru. Stjepan Grginčević, župnik, red. u Odvorci. Dr. Josip Šilović, kr. j. r. sveuč. profesor, red. Zagreb. Dragutin Gjuričić, kr. diž. odvjetnik, red. Belovar. Dr. Adolf Mocnaj, kralj. domob. štopski liečnik, red. Sisak. Fra Josip Garić, kapelan, red. u Vitezu. Vicko-Juraj Skarpa, župnik, red. u Zatonu kod Šibenika. Dr. Blaž Arneri, občinski liečnik, red. Blato-Korčula. Šandor Lovišen, višeškolar VI. raz. kr. vel. gimnazije, red. Gospić. Ivan pop Zanki, župnik, red. Seget kod Trogira. Dr. Fran Kucelić, odvjetnik, red. Mitrovica. Ot. Ante Gilić, župnik, red. Tučepi-Makarska. Ot. Šimun Slavica, duhovni pomoćnik, red. Oklajce. Ante Banović, trgovac, red. Tuzla.

(Nastavit će se.)

Oglas.

Po svim hrvatskim zemljama više ili manje nabode se rusevine starohrvatskih spomenika; za to, da se pobudi sve to više mar oko njihova iztraživanja i u koliko bude moguće, da se taj mar potakne u mladjem naraštaju, odlučilo je podpisano upraviteljstvo svim učenicima srednjih i visokih škola davati „Starohrvatsku Prosvjetu“ za pola cijene, t. j. za 2 for. god.

Ona gospoda, koja se budu na vrijeme za to prijavila, moći će primiti i I. broj, što ga još ima u zalih.

Najuljudnije umoljavaju se svi domaći listovi, da ovaj „Oglas“ izvole pretiskati.

U Kninu dne 31. Ožujka 1895.

Upraviteljstvo Hrvatskog starinarskog društva.

Razne viesti.

Rimske starine u Hrtkovcima. Kako nam javlja pošt. gosp. Mato Babogredac, upr. župe u Hrtkovcima kod Mitrovice, nadjeno je u zadnje doba kod Hrtkovaca uz obalu Save dosta rimskih mjedenih i srebrnih pa i jedan zlatni novac cara Arkadija. Naročito dosta rimskih starina nadjeno je na humku „Gomolovo“ ili „Gomolava“ tik uz obalu Save, prema srbskom Šabcu. Tu i u neposrednoj okolici nadjeno je dosta velikih rimskih opeka i grobova sa nekim bronzanim predmetima. Upozorujemo na ta nalazišta zagrebačko arheološko društvo i upravu zagreb. arheološkoga muzeja.

Starine u Bribirskoj okolici u Dalmaciji. Gospodin Vladimir Ardalić iz Gjevrtska Skradinske občine javlja nam, da u okolici Gjevrtska, Bribira, Bribirskih mostina i Ostrovice nahode se mnogobrojne neiztražene ruševine, koliko iz rimskih toliko iz sredovječnih doba. U istoga je gospodina već i nekoliko predmeta nadjenih prigodom kopanja, a neke nam je sredovječne bronzane predmete poslao i na ogled. Doista ti predmeti zaslužuju našu osobitu pažnju, i netom bude moguće, naš će se predsjednik potruditi do onih strana, da izпита položaje ruševina i da pokuša kopanje na onim mjestima, gdje bude polag stečena iskustva mogao suditi, da će se naći starina hrvatskih.

Znamenito nalazište starina u Staromgradu na otoku Hvaru. Iz pouzdanih izvora doznajemo, da se je u Staromgradu na Hvaru, na mjestu nazvanu „Njiva“, prošle zime, u što se razkopavalo još nikad do sad neobrađeno veoma krševito zemljište u svrhu, da se tu načini liep vrt u dubini od 1—2 m., našlo na starodavno grčko grobište, te da se je otkrio dug niz grobova po prilici iz III. stoljeća pr. Is. Grobovi su četverouglasti, sastavljeni od velikih kamenitih ploča. U njima se je našlo osim mrtvačkih kostiju, mnogo raznolikih predmeta od stakla, od kosti, a navlastito svakojakih bojadisanih posuda od pečene, i što je osobito znamenito, *tri modro bojadisana kipića ženska* od pečene zemlje, 25—30 centimetara visoka, koji da nalice na veleznamenite kipiće, poznate u znanosti pod imenom *kipića od Tanagre* (Tanagra-Figuren). Jesu li ti kipići domaći proizvod ili su tamo donešeni iz grčkih otoka, to će vještaci izpitati i razsuditi. Kipići se čuvaju u sbirci Nestora hrvatskih arkeologa veleuč. gosp. prof. dra. Šime Ljubića, koji je nadgledao izkopavanja i koji će jih nastaviti baš na zemljištu svojega Tuskula, gdje mirno provodi svoje stare dane, i koji malo da ne sve unaokolo graniči s onim vrtom, gdje su nadjeni grobovi, nebi li našao još koji od takovih starinarskih dragulja. U samomu gradu i u okolici, gdje se je do sada otkrilo stisaset grobova, kamenitih urna, te staklenih i zemljanih posuda, pa nadpisa, zlatnih nakita, vlastitih i tuđih novaca itd., još se nije nikad bilo ušlo u trag ovakovu blagu. Starigrad (Faros, Pharos), kako je poznato, bijaše grčka naselbina i rodno mjesto glasovitoga Demetra Farskoga, ilirskoga kralja.

Hrvatsko arheološko društvo u Zagrebu. Radujemo se, da je dne 25. ožujka o. g. to velezaslušno društvo obdržavalo skupštinu u arheološkomu muzeju i da je izabralo novi upravljajući odbor. Jednoglasno bi izabran za predsjednika presvjetli dr. Izidor Kršnjavi, predstojnik za bogoslovje i nastavu; za podpredsjednika akademik Ivan Tkalčić, a odbornicima gospoda: dr. Josip Brunšmid, prof. Josip Purić, dr. Ivan Bojničić, Emilije Laszovsky, prof. dr. A. Mustić, dr. Fr. Majksner i prof. Ferdo Miler. Društvo će nastaviti izdavanje svog „Viestnika“, za koji je vis. kr. vlada opredjelila godišnju podporu od 600 for. Urednikom „Viestnika“ biti će poznati stručnjak dr. Brunšmid.

Nadati se je, da će se rad zagrebačkog ark. društva razviti sada u daleko većem obsegu, kad mu je na čelu presv. dr. Kršnjavi, koji je za promaknuće kulturnih prilika hrvatskoga naroda do sada stekao liepih zasluga. Još je utješljivije, što će vis. kr. vlada najizdašnije podpirati pomladjeno društvo: kako je to u zadnje doba zasvjedočila, ulažući znamenite svote za obogaćenje nar. zem. arkeol. muzeja u Zagrebu.

Ako se u Bosni i Hercegovini zadnjih godina tako živo razvija arheološki rad, da je na se obratio pozornost svjetskih stručnjaka i ako se onamo godimice troše velike svote, ima se u prvomu redu zahvaliti preuzv. gosp. zajedničkomu ministru Kallay-u, koji je velik ljubitelj arkeologije, pa se tako nadamo, da će nastupom presv. dr. Kršnjavoga za predsjedništvo gori spomenutoga društva nastati bolje prilike za iztraživanje i izučavanje starina i u Banovini, a osobito za izučavanje spomenika iz dobe narodne hrvatske samovladavine.

Bibliografija.

Bulletino di archeologia e storia dalmata pubblicato per cura di Fr. prof. Bulić, 1894. Luglio Nr. 7. Sadržaj: Iscrizioni inedite: Salona (Neobjelodanjeni nadpisi: Solin). — Biografski podatci o knezu Bogiću Stratimiroviću (Notizie biografiche sul conte Bogić Stratimirović). Recensione dell'opera „La Dalmatie de 1797—1815“ (Ocjena djela „La Dalmatie“ de 1797—1815). — Estratto dal libro „Consiliorum“ della Comunità di Spalato (Izvadak iz knjige „Consiliorum“ občine Splitske). I. Supplemento: Evangelario Spalatense (Spljetski Evangelištar).

Drugi 5 brojeva *Bullettino-a* proš. god. obećaje nredništvo, da će izaći kroz prvi tromjesec t. g. Medjutim je izašao I. broj od ove godine sa sljedećim sadržajem: Iscrizioni inedite: Ager Salomitanus, Onium; Zemunik (Neobjelodanjeni nadpisi: Okolica Solina; Jesenice Poljica; Zemunik). — O Subićevu nadpisu iz Ostrvice (Sull'iscrizione di Subić da Ostrvica). Descrizione delle lucerne fittili nell i. r. Museo di Spalato (Opis glinenih svjetiljaka u c. k. muzeju u Spljetu). Recensione dell'opera „La Dalmatie de 1797—1815“ (Ocjena djela „La Dalmatie de 1797—1815“). — Estratto dal libro „Consiliorum“ della Comunità di Spalato (Izvadak iz knjige „Consiliorum“ občine Splitske). I. Supplemento: Izprave i rodopis bosanskih bana i kraljeva Kotromanovića (Documenti e genealogia dei bani e re bosnesi Kotromanović). II. Supplemento: Statuti di Sebenico (Statut Šibenski). Primiti smo i zahvaljujemo dotičnim darovateljima još i sljedeće knjižice:

Poziv i pravilnik društva za gradnju nove Stolne crkve u Splitu. Split 1893. str. 20 u vel. 8. Imali smo prilike viditi i dvie osnove tlorisa za novu stolnu crkvu u savezu sa starom: jednu je zamislio prof. Al. Hauser, a drugu dr. A. Zlendić. Hauserova osnova predstavlja kratku baziliku na tri broda, kojoj bi glavno pročelje imalo doći s južne strane sadašnjeg trga Dušića. Ta bi bazilika imala i kratak popričan brod, a njezin tloris nebi stajao u nikakvoj organičkoj svezi sa starom crkvom, te bi joj pročelje okrenuto bilo k sjeveru. Zlendićeva osnova predstavlja središtnu impozantnu zgradu, kojoj bi stara crkva imala služiti kao predvorje. Nama se ova osnova više sviđa od prve, samo bi trebalo znati, da li bi prof. dr. Zlendić onako sretno znao riješiti i pitanje vertikalnog razvitka, kao što je to učinio sa horizontalnim. Što se tiče položaja nove stolne crkve, treba nam iskreno izjaviti naše skromno mnjenje, da bi bolje bilo, da se sadašnja crkva kao takova napusti i čuva jedino kao preznamenit starinski spomenik, a nova da se sagradi na otvorenu mjestu izvan staroga grada, na mjestu, od kojega se može očekivati, da će postati novim središtem budućeg velikoga Spljeta.

Poziv i pravila „Bihaća“, hrvatskog društva za iztraživanje domaće povjesti u Splitu. Split 1894. str. 15 u mal. 8°.

Bihać: Hrvatsko društvo za iztraživanje domaće povjesti u Splitu. *Prvo izvešće.* Zadar 1894. str. XIII—26. u mal. 8°. U toj su knjižici opet otisnuti poziv i pravila društva „Bihaća“, te *Izvešće prve glavne skupštine „Bihaća“, društva za iztraživanje domaće povjesti, držane u Bihaću u Kaštelima pokraj crkve Sv. Marte dne 14. svibnja 1894.* Izvešće sadrži zapisnik spomenute skupštine sa govorima izvjestitelja Promicatelnog Odbora ravn. Fr. Bulića (str. 2—12) i glavnog izvjestitelja Stukovnog Odbora dra. Luke Jelića, redovitog profesora crkvene povjesti i kanoničkoga prava u Zadru (str. 13—20), i eventualnim predlozima. Pri kraju knjižice je „Imenik članova „Bihaća“ do konca svibnja 1894.“, po kojemu razabiremo, da je do tog doba to mlado i nadobudno društvo imalo 86 članova utemeljitelja i 106 godišnjih, u sve dakle 192 člana.

Prigodom I. kongresa kršćanskih arkeologa, održavana prošaste jeseni u Spljetu-Solinu, izašla je još i knjižica „Brevis Historia primi Congressus Archaeologorum christianorum Spalati-Salonis habendi.“ Spljet. 1894. str. 20 u 8-ni. Osim kratke povjesti o pripravama kongresa tu je i imenik članova, koji su se prijavili bili, da će kongresu učestvovati.

Glasnik zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini. Godina 1894. Broj 3. sa ovim sadržajem: Emilijan Lilek, Vjerske starine iz Bosne i Hercegovine (Nastavak). — Dr. Ćiro Truhelka, Bosanski, srpski i bugarski novci zemaljskog muzeja u Sarajevu (Sa 18 slika). Dr. Ć. Truhelka, Još jedan u Bosni kovani turski novac. Franjo Fiala, Ortice iz donjeg Unca (sa 10 slika u tekstu i 3 table). V. Radimsky, Arheološke crtice iz Bosne i Hercegovine (Nastavak) (Sa 22 slike u tekstu). Dr. Ćiro Truhelka, Iz starih rukopisa. Karlo Patsch, Sandžak novopazarski u rimsko doba (Sa 35 slika u tekstu). Dr. Ćiro Truhelka, Brončani šljem od Vrankamena kod Krupe (Sa 2 slike). V. Radimsky, Gradina Čungar kod Cazina (Sa 2 slike i 9 tabla). Kosta Hörman, Sastanak arheologa i antropologa u Sarajevu od 15. do 21. augusta 1894. V. Radimsky, Skyloxovo jezero kod Neretve u Herce-

govini. Različito. Br. 4.: Dr. Ćiro Truhelka, Isprava Skender-baše od godine 1486. (Sa 1 tablom). Ilarion Ruvarc, Tri dodatka k raspravi „Banovanje Tvrtka bana“ (1353—1377). Frano Radić, Gotička oltarna slika u crkvi Svih Svetih u Korčuli (Sa 1 slikom u tekstu). Emilijan Lilek, Vjerske starine iz Bosne i Hercegovine (Svršetak). Karlo Pač, Natpisi iz Nikopola (Prevesa) u Epiru (Sa 4 slike u tekstu). Franjo Fiala, O nekim nasutim gradinama u sjeverozapadnoj Bosni (Sa 10 slika i 1 tablom). V. Radimsky, Prehistoričke gradine u kotaru bivačkom (Sa 18 slika u tekstu). Karlo Pač, Rimski ostanci iz doline Neretve (Sa 7 slika u tekstu). Fr. Fiala, Uspjesi prekopavanja prehistoričkih grobova na Glasincu godine 1894. (Sa 63 slike u tekstu). V. Vuletić-Vukasović, Uvjet Hrvoje, vojvode spljetskoga i općine dubrovačke proti Ostoji, kralju bosanskomu (Sa 1 slikom u tekstu). Karlo Patsch, Dva rimska natpisa iz Pecke (Ispostava Varcar-Vakuf (Sa 4 slike u tekstu). Dr. Ćiro Truhelka, Starobosanski pismeni spomenici (Sa 14 slika u tekstu i 2 table). Ali efendijska Kadić, Ferman sultana Selima III. o plovidbi broda „L'Onorato Bocchese“ (Sa 1 slikom uz tekst).

Старинар епископ археолошког друштва у Београду. Godina VIII. Knjiga IV. sa sljedećim sadržajem: 1. Dobri pastir. Od Mih. Valtrovića (urednika časopisa). 2. Staro-hrišćanski mrtvački kovčeg, nadjen u Beogradu. Od Mih. Valtrovića. 3. Razne vesti. Od Mih. Valtrovića. Sa pet cinkografisanih tablica. Godina IX. Knjiga IV. Sadržaj: 1. Starinarski prilozi I. i II. Od I. Ruvarca, 2. Nadgrobnii zapis od god. 1648. Od Ljub. Stojanovića. 3. Sokolovića grob kod Carigrada. Od Gj. Stratimirovića. 4. Rimski natpisi iz Kostoca i Druma. Od C. F. Nubera i M. Valtrovića. 5. Nepoznati novci. Od M. Valtrovića. Godina X. Knjiga 1. i 2. su zapremijene Mladena Crnogorčevića obširnim opisom „Miholjski zbor u Boki Kotorskoj“. Knjiga je razdijeljena na četiri diela: 1. Prevlaka, 2. Stradioti, 3. Brda, 4. Okolni krajevi. Sa starinarskog i povjestno-umjetničkog gledišta najzanimiviji je opis Prevlake, jer su na tom mjestu nadjeni ostanci staro-hrvatskog benediktinskog samostana i crkve sv. Mihovila, kojih slike donosi pisac na tabl. I, II, IV, VI i VIII. Ob istom predmetu je gosp. Crnogorčević pisao i u knj. I. god. VII. Starinara (str. 27—29). Na tom je mjestu pisao bio, da je crkva sv. Mihovila na Prevlaci „osnovana Stefanom Prvovenčaninim“. Neka je Stjepan Prvojenčanin osnovao zadužbinu u crkvi S. Arhandjela Mihovila na Prevlaci u tivatskom zaljevu, to se je dogodilo kašnje, kad je ta crkva prešla u ruke grčko-iztočne crkve, kao što su i tolike druge u Boki Kotorskoj, jer se po ulomcima hrvatsko-bizantinskog sloga objelodanjenim od istog Crnogorčevića (Starinar god. IX. knj. 2. str. 55—66 i god. X. knj. 1—2 tabl. IV, VI i VIII), te po ulomcima natpisa:

... ET PE ...
 ... TRON ...
 ... CIPO ...
 ... PAVL ...
 ... NO IN ...
 ... PO ...

i onog rječitijeg:

... AD IIO NO ...
 ... RI ABBATIS ...

nadjenih na istoj crkvi u Prevlaci, koji po obliku slova ne mogu biti kašniji od X. vijeka, razumije se, da je crkva obstojala ne samo prije sv. Save, nego i prije iztočnog razkola u obće. Rieč *Abbas* napominje nam benediktinski samostan. Taj su samostan grčko-iztočna braća otela bila katolicima u XIII. vijeku, pa je zato usljed tužbâ kotorskoga biskupa Sergija sv. otac papa Kliment VI. 1345. god. pisao bio srbskomu kralju Stjepanu „ut Sergio episcopo Catharensi quaedam monasteria, ecclesias, insulas, et villas pacifice dimittat“ . . . i tu poimence navodi: „sancte Marie Buduancensis, sancti Nicolai de Petraniza, sancte Luce de Chertole, *sancti Michaelis* de Tombe, sancti Petri de Gradoz, sancte Marie de Resson, sancti Petri de Campo et Sancti Marci de Pinula *monasteria ordinis Sancti Benedicti*“ (Theiner, Vet. Mon. Sl. Mer. T. I. pag. 215). Po svoj prilici je taj samostan „*sancti Michaelis de Tombe*“ onaj isti na Prevlaci, pošto Prevlaka dolazi u srednjem vijeku pod imenom *Traiectus* „locus qui Traiectus dicitur“ (Dr. Iv. Crnić Popa Dukljanina Ljetopis str. 40. XXXI), pa je možda u dotičnoj listini rieč *traiecto* Theiner u hitnji prepisao *Tombe*. Po navedenim izvorima mogao se je i sam gosp. Crnogorčević dosjetiti, da svi po njemu nadjeni uresni ulomci pripadaju davnom benediktinskom samostanu. On n. pr. na str. 4. ove zadnje knjige piše: „Vlast, kašnije nazvana Miholjskog zbora, bijaše takodjer znamenita u IX. X. XI. i XII. vijeku, kad no se Donja Zeta više od svoju srpskih (sic!) krajeva doticase vanjskoga svijeta, naročito za kraljeva Vladimira (1010—1015), Brdina Mihailovića (1089. do 1102.) i Gjurgja Bodinovića (1115). Na Prevlaci, koja se u to doba spominje kao „locus Traiectus“, umre od kužne bolesti i bi ukopan sa sinovima Leget Kresmirov u X. v.; on je bio sagradio zamak (Castrum, Castello), od kojeg je do danas ovisoka kula u prevlačkoj t. zv. Biskupiji održala ime „Kastio“, koji spominje Dukljaninov ljetopis. Na Stradiotima u crkvi sv. Gavrila, koja, kao da je obstojala već u IX. v., ubijen

je kralj Dragomir Hvalimirov, sestrić dukljanskog kralja Vladimira, u XI. v. Prevlaka se opet spominje u ugovoru omiškog kneza Nikole s Kotoranima od god. 1167. (a Molnata usque Traiecti).“ Na str. 5. pak spominje iz popa Dukljanina „locus Traiectus (Prevlaka) in culfo de Cattaro“, a po dru. Const. Jirečku (Die Handelsstrassen und die Bergwerke von Serbien und Bosnien): „Dass Prevlaka wirklich einer der Hauptorte des Landes war, sieht man daraus, dass im Anfange des XIII. J. der serbische Erzbischof St. Sava bei dem hiesigen *St. Michaelskloster* ein Bisthum für ganz Zeta stiftete“. Neima dakle spomenika graditeljskih, kojima bi gosp. Crnogorčević mogao potvrditi što kaže, da „od početka XIII. do XV. v. veličanstven hram sv. Arh. Mihaila na Prevlaci“, jer se po njemu objelodanjeni ulomeci svi odnose na starije doba. Na str. 11. pak piše g. Crnogorčević i ovo o prevlačkoj crkvi sv. Mihovila: „Bijaše zanimljiva sa svog osobitog po svoj prilici romanskog stila, sa trobrodnog rasporeda u osnovu, i s toga što bijaše patosna — što je rijetkost u srpskim crkvama — mozajikom, od kojeg se sačuvala četavi komadi“. Tu neima ništa osobita niti ima što bi svjedočilo o romanskom slogu, jer su nadjeni uredni ulomeci svi sloga hrvatsko-bizantijskoga, a trobrodni raspored crkve je stvar vrlo stara i vrlo obična. Mozajiku se gosp. Crnogorčević pravom čudi u *srpskoj crkvi*, jer i mozajik potiče iz vremena, kad je crkva pripadala Benediktincima.

Od našega prijatelja i druga na I. kongresu kršć. arkeologa, gosp. Dr. J. A. Endresa, profesura filozofije na liceju u Regensburgu, primili smo znamenitu monografiju: *Das Domportal in Regensburg. Eine kunstgeschichtliche Studie*. Düsseldorf 1894., 16 str. u 4-ni sa tri vrlo uspjele foto-litografske slike cjelokupnih dveri glasovite gotičke stolne crkve u Regensburgu. Krasna je to povjestno-umjetnička i estetična ocjena toliko graditeljskog ustrojstva koliko i kiparskog ureda osobitog ulaza regensburške stolne crkve. Gospodinu piscu srdačno čestitamo i zahvaljujemo mu na daru.

Ovih dana primili smo beogradskog „Crapnara“ i god. XI. knjigu 1. i 2. sa sljedećim sadržajem:

1. *Pincum* ili Vel. Gradište. Od Miloja M. Vasića.
2. Grob i spomenik Rada naimara. Od episkopa Nikanora.
3. Starine u Manastiru Lepavinskom. Od Lazara Bogdanovića.
4. Manastir Banja. Od episkopa Nikanora Ružičića.
5. Razne vesti. Od M. V. (urednika). Taj svezak „Starinara“ obzire 68 strana i ima jednu

tablicu slika.

Mince kralovstvi Českého za panování rodu Habsburského od roku 1526.

Sepsal Kliment Čermák, e. kr. konservator a předseda musejního spolku „Věsta Čáslavská“. Nákladem knihtiskárny Fr. Hobilka v Pardubicích. — Desada su tiskane četiri knjige ovoga zanimivoga i monumentalnoga (ovako ga nazivlju mnogobrojni češki listovi) djela, te su u spomenuta četiri sveska 234 strane i 61 tablica. Knjiga je pomnjivo napisana, a to nesamo s numismatičkoga pogleda, gdje je potanko opisano 529 različitijeh komada, nego su strogo navedena i povjestnička razmatranja i dotične opaske.

Tablice su baš krasno nacrtane i udešene, a to po *Bedřichu Štebek-u* (Hlavní spolupracovník u redaktor části obrázkové-numismat. a kustod městského musea v Pardubicích), te nikako neizostaju prama izradbi te vrste, što se objelodanjuje kod naslj. Adolpha Hessa u Frankfurtu na Majni.

Knjiga je vrijedna osobite pažnje, pa nam je žao, da se radi prostora nemožemo u dulje upuštiti, da pojednostil napose istaknemo, a osobito kovare (mincmistru), te jih je spisatelj najmarljivije priopćio, a uz to dodao i različita obilježja dotičnijeh majstora.

U prvom su svezcu novi Ferdinanda I. i Maksimilijana II. (1526—1576), biva 86 obrazaca novca i 21 obilježje različitijeh kovara, u drugomu su novi Rudolfa II. (1576—1612), t. j. 165 obrazaca novca i 24 obilježja kovara, u trećemu su novi Matijaša I. (1612—1619), pa stanja českoga, moravskoga i sleškoga (1619—1621), t. j. 121 obrazac, 21 autograf i 10 pečata; u četvrtomu su novi Fridrika *Falckého* — (1619—1620) i Ferdinanda II. (1619—1637), t. j. 157 obrazaca novca i 24 obilježja kovara ili novčara.

Podobro se g. K. Čermák, poznati starinar, odužio prama znanosti s ovijem djelom, te je njemu na diku, a na slavu narodu Českomu, a tako je isto rodoljubno djelo poduzeo nakladnik g. Fr. Hobilk, v Pardubicích, te je dosta žrtvovao, a djelo razmjerno prama vrсноći nije skupo, t. j. prvi svezak 1 for. 50 nč., drugi 2 for. 50 nč., treći 2 for. 50 nč., a tako i četvrti 2 for. 50 nč.

Do nade nam je, da će se ovako ukusno jednom objelodaniti uz mnogobrojne slike „Opis jugoslavenskih novaca od prof. S. Ljubića“, te i „Opis Dubrovačkih novaca od Pava vit. Rešetara“, što je bio objelodanjen talijanski u spljetskomu „*Bullettino di archeologia e storia dalmata*“, pa je dosta znamenita knjiga za domaću numismatiku, al' svakako oskudjeva vrstnijem tablicama, jer što je done-seno, to je premano za točno razumjevanje, a osobito folara. Vid. *Vuletić Vukasović.*

Predplatiše „Starohrvatsku Prosvjetu“ p. n. gospoda:

Ernest Jančić, Vukovar. Vladoj Valenko, kr. kot. sudac, Varaždin. Slavjanska Čitaonica, Dobrota. Vukobratović, Zadar. Antun Kešer, odvjetnik u Križu. Kr. Gimnazija, Zagreb. Samostan Franjevački Trsat pri Rieci. Grof Jelačić, Zagreb. Ivan Gajdin, kot. sudac, Novi, Vinodol. Stepinac N., nad. sjem. Zagreb. Štefo Franić, župnik, Dubravčak. Obćina Vis. Franovački Samostan na Hruševcu kod Ljubuškog. Ravnateljstvo bogoslov. sjemeništa, pred., Sarajevo. Ivan Krapac, kanonik, Zagreb. Ivan Hribar, ravnatelj Banke „Slavije“, Ljubljana. Samostan oo. Franjevaca, Mostar. Marijan Varešanin, g. i kr. general, Przemysl. Moravska. Čitaonica u Poli. Matija Mrazović, odvjetnik, Zagreb. Hrvatska Čitaonica, Trsat kod Rieke.

(Nastavit će se.)

